

Egyedl. Társas.

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1955.

7.

053/4

13.06

I. SZÁM

12+1

TARTALMÁBÓL

JUHÁSZ GÉZA : Csokonai zsengei

PIRNÁT ANTAL : Forgách Ferenc

NAGY MIKLÓS: Jókai Mór : Szegény gazdagok

TAMÁS ATTILA : Somlyó Zoltán

VITA

SZEMLE

TÁRSASÁGI HÍREK

IRODALOMTÖRTÉNET — 1955. I. SZ. 1—128 LAP. — BUDAPEST, 1955. JANUÁR

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

(XI., MÉNESI ÚT 11–13)

(SZERKESZTŐSÉG: V., PESTI BARNABÁS UTCA 1.)

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, KARDOS LÁSZLÓ,
KIRÁLY ISTVÁN, TOLNAI GÁBOR

Felelős szerkesztő:

BÓKA LÁSZLÓ

E szám munkatársai: Juhász Géza egyetemi tanár (Debrecen), az irodalomtudomány kandidátusa, Pirnát Antal aspiráns, Nagy Miklós egyetemi adjunktus, Tamás Attila tanár, Borzák István egyetemi tanár, a nyelvtudományok kandidátusa, Zsadányi Nagy Árpád gimnáziumi vezetőtanár (Szeged), Gyergyai Albert egyetemi docens, az irodalomtudomány kandidátusa, Fekete Gábor tanár, lektor, Réz Pál tanár, lektor, Varga József aspiráns, Nemeskürty István egyetemi lektor, Kovács Endre tudományos kutató, a történettudományok kandidátusa, Oltványi Ambrus tudományos kutató, Wéber Antal aspiráns, Rába György gimnáziumi vezetőtanár, Szepessy Tibor egyetemi tanársegéd, Barta János egyetemi tanár (Debrecen), az irodalomtudomány kandidátusa, Vargha Balázs, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság osztályvezetője.

A következő számok tartalmából: Gáldi László: A szabadságharc korának verstana
Osváth Béla: Színészetünk és drámairodalmunk helyzete a szabadságharc idején, Szalay Károly: Reviczky humorelmélete, Varga József: Szkhárosi Horvát András. *Vita:* Kiss Ferenc: Néhány szó a Felhőkről. *Adatok és adalékok:* Zoványi Jenő: A marburgi egyetem magyarországi hallgatói 1859-ig. *Szemle:* Baróti Dezső: Gálos Rezső: Mikes Kelemen Bikácsi László: Vajda János válogatott politikai írásai, Jánosy István: Gogolj: Holt lelkek, Lator László: Sárközi György Faust-fordítása, Németh G. Béla: Sárosi Gyula kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése, Poszler György: Tamási Áron újabb regényei, Ruttkay Kálmán: Thackeray: A nagy Hoggarthy-gyémánt, Szabó Ede: Kárpáti Aurél: Kántorné, Szabó Ede: Tolsztoj: Hadzsi Murat, Szauder József: Batsányi János: Összes művei I., Udvarhelyi Andrásné: Fűsi József: Az aszódi diák.

JUHÁSZ GÉZA

CSOKONAI ZSENGÉI

Mikor Harsányi és Gulyás 1922-es kiadásában (HG II : 227—244. l.) hozzáférhetővé váltak Csokonai zsengei, legfőlegbb annyi visszhangjuk támadt, hogy aki olvasta, itt-ott kétségbevonta hitelességüket. Vargha Balázs úttörő érdeme, hogy az Irodalomtörténeti Közleményekben (1953. 111—162. l.) tüzetes vizsgálat alá veti az ún. Zöld-kódexet (ZC), amelyben költőnk legkorábbi versei fönmaradtak. Köztudomású, hogy egykori kötéséről Toldy Ferenc nevezte így el ezt a gyűjteményt. (Ma az Akadémia Kézirattárában őrzik, Csokonai Kisebb Költeményei IV. kötetének 32—102. levelén. Irodalom 4.-r. 379.) A Zöld-kódex második fele hiányzik ugyan, de első része csonkítatlanság hatását kelti. Tartalmaz egy sereg *propositiót* is, azaz iskolai feladatként írt verseket. Miután pedig költőnk 1785—86-ban végezte el a poétai klasszist, a Zöld-kódex zsengei közt 12—13 éves kori termékeket is föl kell tételeznünk. Egyetlen más Csokonai-rangú lírikusunknak sem követhetjük nyomom a fejlődését ennyire a gyermekévektől kezdve. Már pedig az a költőnk, aki tizenhat-éves korára megírta a *Magyar ! Hajnal hasad* énekét, olyan fiatalon följut líránk élvonalába, hogy kibontakozásának minden stációja érdekel. Vargha Balázs vizsgálataiból kiderül, hogy a Zöld-kódex egész anyagát Csokonainak kell tulajdonítanunk. Ezenkívül még számos problémát tisztáz. De nem foglalkozik a versek időrendjével, ami pedig égetően fontos a kritikai kiadás szempontjából. A kódex keletkezésére vonatkozóan sem ad elfogadható magyarázatot, bármennyire valószínűnek látszik az a föltevése, hogy a másoló Csokonai megbízásából tisztázta volna egybe költőnk diákkori verses füzetét.

Az én meggyőződéseim viszont az, hogy ez a versgyűjtemény *Csokonaitól függetlenül jött létre* ; tartalma kiválasztásában, elrendezésében magának a költőnek csekély része volt. Mikor hozzákerült, világosan és többszörösen kifejezte, hogy nem szándékai szerint készült, *nem szánja mások kezébe*. Ő maga impurum-füzetnek használta : benne fogalmazta meg véglegesen leghaladóbb versei nagy részének radikális »toldalék«-ait, s közben is akadtak javításai, pótlásai.

Mindezek igazolásául először ismertetem a kódex pontos tartalmát, azután keletkezési körülményeit, végül pedig a versek legvalószínűbb időrendjét, kiegészítve azokkal a zsengekkel, amelyek nem a Zöld-kódexben találhatók.

Csokonai indulása van annyira fontos, hogy megérdemel még egy vizsgálatot.

I. A Zöld-kódex tartalma

Helyes az az eljárás, hogy Vargha Balázs beilleszti költőnk zsengeit a kollégiumi poézis termékei közé. De némileg megtévesztik az áttanulmányozott versek. Miattuk támad olyan gyanúja, hogy talán Csokonai is három különböző korszakbeli versesfüzetét másoltatta le valamelyik diákjával. Azon ne is töprengjünk egyelőre, nem akadt volna-e jobb frású s főleg *jobb helyesírású* diákja, olyan, aki nem írta át szinte konok következetességgel ypszi-

Ionossá Csokonai j-s szövegeit, mint ahogy a Zöld-kódex másolója cselekszi. De bajosan képzelhető, miért lett volna a költőnek olyan verses füzeté, amelyben *közvetlenül egymás mellé tisztázta* ugyanannak a témának *korai és késői* kidolgozását. Már pedig a kódex éppen így kezdődik : fejletlen és fejlett darabok állnak benne egymás mellett. Mi célja lett volna ezzel Csokonainak? Gyönyörködtetni akart valakit, hogy mennyit haladt néhány éven belül?

De fogadjuk el, hogy ez volt a céja, nyomban ott az új bökkenő : ha meg ezt akarta, miért nem valósította meg következetesen? Mert van még a Zöld-kódexben néhány kettős kidolgozású téma, a *Lurida sub dulci* és a *Libertas optima rerum*, azok szintén egymás mellett találhatóak ; ellenben már a két *Gloria calcar habet* elkerül egymástól ; a *Szüntelen közel van a halál* meg a *Mindég közel van a halál* összetartozását pedig még a cím sem jelzi pontosan. Ráadásul a négy utolsó vers esetében módosul az eljárás : nem a fejletlenebb *után* következik az érettebb, hanem fordítva. Szóval : *pusztán a sorrénd miatt is* bajos föltenni, hogy magától a költőtől eredt volna verseinek ez a furcsa — s következetlen — csoportosítása.

Pedig azzal még nincs is vége a megoldatlan kérdéseknek, hogy miért ne tudta volna Csokonai hibátlanul megvalósítani a párhuzamos szerkezet elvét. Akármilyen talányos ez, kétségtelenül megnyilvánul benne valami rendező szándék, némi komponáló igény. Mivel magyarázzuk azonban, hogy például fejlett versek közt egyszer csak a *Lurida sub dulci* majdnem halandzsaszerű dadogása álmélkodtat el, majd meg kezdetleges zsengek tőszomszédjában olyan érett dal bukkan elénk, mint a *Rövid nap és hosszú éj*?

Az még talán magyarázható a másoló figyelmetlenségével, hogy az *Egyedül a tudományok* című versnek csak 7 verssel hátrább olvasható a befejezése. De már *A hadról* világosan arra mutat, hogy *nem költőnk szándéka* öltött testet a Zöld-kódexben. Elkezdődik ez a vers az 51. levél hátlapján, de a következő oldal üresen marad, s ott már maga a költő írja be a folytatást, csakhogy *nem ezt*, hanem *A tengeri háború toldalékát*.

Legnagyobb bökkenő azonban, hogyan bánik Csokonai ezzel az egybegyűjtött versanyaggal. A versfüzet-másolás elmélete egyedül azzal támasztható alá, hogy a kódex végén csakugyan együtt találunk tizegynéhány latin verset is, amelyek — úgy látszik — szintén költőnk zsengei. Ez azonban bármilyen valószínű, maga Csokonai világosan kifejezte : ő ezekkel egy szikrát sem törődik. Közvetlenül a latin poémák előtt ugyanis sajátkezűleg egybeállította a kódex tartalomjegyzékét. De még a magyar versek közül is *csak azokét*, amelyeket sikerültnek tartott. A többit külön megjelölte ő-féle, (deleatur), azaz : *törendő* jellel. Van a kódexben J. Secundusnak és Bonifoniusnak néhány latin *Basiuma* (Csók), amelyeket Csokonai másoltathatott le egy jobbírású diákkal, — nyilván mielőtt saját pásztorregényét, a *Csókokat* írta 1794-ben, — s föl is jegyezte ő maga a tartalomjegyzéküket. De a latin propositiókra ügyet sem vetett.

Közlöm a Zöld-kódex teljes tartalomjegyzékét, hogy az elmondottak áttekinthetők legyenek. A Proo az egyes versek előtt a *propositio* rövidítése. A ő-s rangsorolás legkésőbb 1796-ban történt, de a tinta színéből azt gyaníthatjuk, hogy nyomban a Toldalékok írásakor sor került rá. Csokonai már akkor is szigorú bírása volt önön műveinek. (Kizártnak persze nem tekinthető Vargha Balázs-nak az a föltevése sem, hogy ebben a rostálásban Földinek is volt része.)

Zöld kódex

Címlap 32/a

Tartalomjegyzék 33/a—b

Üres 34/a—36/b

ő Proo : Egy kies kert le írása 37/a

ő Proo : Szüntelen közel van a' halál 37/b—38/a

ő Proo : Az Estvének le írása — Látod-e szép Phebust — 38/a

Az Estve — A' Napnak hanyatlik — a. HD. Praep. — 3. Április 38/b—39/a

† Egy Fősvénynek le írása — Mig Plutó jószágát — 39/a—b
 Ugyan erről a' Fősvényről (Sugori Úr) A. D. P. Pr. 39/b—40/b
 † A' Poëtai fel vidulás 40/b—41/a
 † Az Álom le írása — Mindennél jobb hir vagy — 41/a
 † Egy Város le írása 41/a—42/a
 † Proo: Ventus describitur 42/a—43/a
 † A Békesség — Olaj fa ágakkal — 43/a—b
 Proo: Quem Dii oderunt — (Áthúzta) 43/b—44/b
 † Proo: Egyedül a tudományok teszik halhatatlanná az e(mbe)rt, kivált a'
 Poësis 44/b—45/a; 52/b
 Az Álom — Jönn az álom 45/a—b
 Proo: Mindég közel van a' Halál 45/b—46/a
 Toldalékok [A tengeri háború] 46/b—47/a; 52/a
 Proo: A Poëta tsak gyönyörködni szeret nem kíván ő semit egyebet. (Az én vagyonom.)
 47/b—49/a
 Constantzinápolly 49/a—50/a
 Czigány (Áthúzta) 50/b—51/b
 A Hadról 51/b
 Proo Lurida sub Dulce 52/b—53/a
 De eadem pro(positi)one (A színesség) 53/a—b
 † Proo: Gilloria Calcar habet — Nézd sarkantyú — 53/b—54/a
 † Proo Libertas optima rer(um) 54/a—b
 De eadem (A szabadsághoz) 54/b—55/a—b
 † Proo Exundatio aquarum 55/b—56/a—b
 Proo A Poëta leg kisebbbértis meg haragszik 56/b—57/a
 † Proo Fulmen Describitur 57/a
 † Proo Gloria calcar habet — Hogy ha kihez — 57/a—b
 † Proo Impedit ira animum 57/b
 † Proo Invidus 58/a
 † Proo Forma venusta perit 58/a
 † Proo Bene qui latuit, bene vixit 58/b
 † Proo A Kalmár 59/a
 † Proo Panaszolkodik egy mindenbe szerentsétlen, de igaz lelkű ember 59/a
 † Proo Sint Maecenates 59/b—60/a
 A Rövid nap és hosszú éjj 60/a—b
 † Proo A virtus leg bátorságosabb kö fal 60/b
 † Proo Thisbe keservei 61/a
 Proo A szerents(e) változo 61/b—62/a
 Proo A Tengeri Zivatarról 62/a—63/a
 † Proo Dido Aenastol valo bútsúzasa 63/a—b
 Proo A Kevély 63/b—64/a
 Proo A Föld Indulás 64/a—b
 Proo A Gazdag 64/b—65/b
 Proo Rút ábrázat szép ész 65/b—66/b
 Az Ember gyűlölő 67/a
 Barátságos bútsú vétel 67/a—b
 A' Párt Ütő 68/a
 a' Magyar Hajnal hasad 68/b—69/a
 Eggy Magyar Gavallér 69/b—70/a
 A' Reggel 70/b—71/b

A Dél	72/a—b
A Tél	73/a—b
A Nyár	74/a—b
Az Ősz	75/a—b—76/a
A kerekenn gyorsan . . . (Töredék)	76/b
Tartalomjegyzék. Daljegyzék. Számvetés a Diétai Magyar Múzsához	76/b—77/a
Latin zsengek	78—88.
Proo Prudens futuri temporis	78/a
Proo Nil feret ad Manes	78/b
Proo Ne quid nimis	79/a
Proo Magna servitus est	79/b
Proo Nescio qua natale Patria	80/b
Proo Vis et nequitia	81/b
Proo Dum in Dubio est	82/a (Alatta 6 görög verssor Cs kezeírásában)
Proo Haud facile emergunt	82/b
Proo Taurorum lucta	83/a
Proo Hyemis descriptio	83/b
Proo Apum pugnae descriptio	84/a
Proo Degen(er)es animos timor arguit	84/b
Proo Orpheus Tartara penetrat	85/a
Proo Pictoribus atque Poetis	85/b
Illum hominem ego (Próza).	86/a—88/a
Tartalomjegyzék a következő másolatokhoz	88/a
Joan. Secundi Basium	II. 88/b
»	IV. 89/a
»	V. 89/b
»	VI. 90/a
»	IX. 90/b
Joannis Bonefonii Basium	I. 91/a
»	XI. 92/a
»	XVIII. 93/a
»	XXIV. 93/a
»	XXXIII. 93/b
Mureti elegia VIII.	94/a

(T o l d a l é k o k)

A' Fösvényhez	94/b
Constántzinápolyhoz	94/b
A' Szerentséhez	96/a
A' Kevélyhez	96/b
A' Földindúláshoz	97/a
A' Délhez	97/b
A' Télhez	98/b
A' Nyárhoz	99/b
Az Őszhöz : Szeptember	100/a, Október 100/a, November 100/b
Az Estvéhez	101/a
Az Álomhoz	102/a

Hiányzik a tartalomjegyzék szerint :

A' Szőkevény Amor Tassóból :
Tasso Amintássá. Pásztori Játék.

Egy körülmény mindenkinek joggal szúr szemet : a Zöld-kódexben *nyoma sincs Csokonai szerelmi lírájának*, holott, amikor olyan hibátlan rímes jambusokat írt, mint a *Rövid nap*, bizonyára nem egy szerelmes versét megalkotta már.

Kétségtelen, hogy a Diétai Magyar Múzsában, az ősz »honatyák« színe előtt maga a költő is kerül majd ezt a tárgykört. Nem valószínű-e az a föltevés, hogy a Zöld-kódexet mégis csak maga írta össze valamelyik hasonló kiadvány számára? Vargha Balázs valóban összefüggésbe hozza Kazinczy 1793-as biztatásával : az csillantotta meg először a 19 esztendő diák előtt a kiadás reményét. Nos : Csokonainak van is 1793-ból rendkívül gondosan tisztázott *sajátkezű* gyűjteménye, amely természetesen, Kazinczy tanácsának megfelelően, *túlnyomórészt szerelmi dalokat tartalmaz !* Az el sem képzelhető, hogy a kényesigényű mestert akarta volna gyönyörködtetni azokkal a gyerekségekkel, amelyek szinte egymásra licitálnak a *Luridától Thisbéig*, — hiszen ebben a 19 versnyi sorozatban mindössze hármát minősített kiadandónak az a költő, aki már megalkotta egy sereg maradandó művét. S miért tisztázta volna le Kazinczynek még a latin házi feladatait is?!

Ha sem a versek kiválogatását, sem pedig a sorrendbe illesztésüket nem lehet a költőnek tulajdonítani, más föltevés nem marad, mint hogy valamelyik kollégiumi diák szedte össze őket, *saját buzgalmból*, s gyűjteménye *csak utólag került a költő kezébe*. Minden jel arra vall, hogy ez a diák *menyiségre törekedett* : mihelyt egy versrészlet a birtokába jutott, nyomban bemásolta füzetébe. Csupán egyben volt válogató : őt még a felnőttek bolondsága, a szerelem, *mint lírai tárgy* nem érdekelte, legföllebb mint epikus téma (*Dido, Thisbe*), vagy mint erotikus vihogó (a *Konstancinápolyi* összöveg!) Maga Csokonai sem könnyen adta nyakát »Venus terhes igája« alá, — erről nem egy verse tanúskodik. Ha figyelembe vesszük a szabadszájú, de mégis mélyen puritán kollégiumi környezetet s a szegénylős kamasz-kort, úgy gondolom, valószínűbb föltevés, hogy a másoló diák tudatosan mellőzte Csokonai szerelmi dalait, mert még a látszatát is el akarta kerülni, hogy *neki ilyesmi leshetnék*, mint az, hogy maga a költő hagyta volna el őket, egy olyan olvasó (közönség) kedvéért, amelyet még a *Lurida* is érdekelt. Ha nem a költő és nem is a diák szándékából maradtak el a szerelmi dalok, már csak két föltevés marad : 1. nem is írt még ilyeneket Csokonai a *Rövid nap* művészileg teljesen érett korszakában ; 2. *véletlenül* egyetlen szerelmes Csokonai-vers sem került a másoló elé. — Egyik föltevés sem valószínű.

Összegezve az eddigieket : mind a versek ötletszerű sorrendje, mind tartalmuk egyoldalúsága, s végül döntő módon az, hogy a *költő hogyan kezeli ezt a gyűjteményt*, azt gyaníttatja, hogy Csokonainak nem lehetett irányító szerepe a Zöld-kódex kialakításában.

II. A kódex keletkezése

Csokonait 1794 március 24-én választotta meg a Kollégium gondnoksága a poétai klasszis préceptorává. (Akkor még tavasszal kezdődött az iskolai év.) Kötelességei közé tartozott egyebek közt, hogy *megtanítsa versírára* a diákjait *magyar nyelven is*. Ennek komoly gyakorlati oka volt : akár pap lett a diákból, akár tanító, rá várt a feladat, hogy magyar versben elbúcsúztassa egyháza halottjait ; értenie kellett tehát az ilyenek készítéséhez.

A Zöld-kódex azt gyaníttatja, hogy ez a verstanítás példamutatással történt. Azt már nem tudjuk, magától jött-e rá Csokonai, hogy célszerű nyomban mintát is adni a tanulóknak. Lehet, hogy ebben saját poétai préceptorának, Háló Kovács Józsefnek a példáját követte, akinek jó pedagógiai érzéke volt. A Zöld-kódex első lapjai, úgy látszik, egy ilyen mintafüzetet tartalmaznak. A *Kies kert* magának Csokonainak *egyik legkorábbi* propositiója lehetett, abból az időből, amikor még csak dadogni volt képes a *négyütemű tizenkettőben is*, noha ez a ritmus első eszmélkedése óta ott muzsikálhatott a fülében, hiszen az anyja, amint Sárvári Pál följegyezte, Gyöngyösi István verseinek kiváló előadója volt.

Úgy kell lenni, hogy ez a kezdetleges *Kies kert* valamiért később is kedves maradt Csokonainak. Néhány kifejezését beleszötte prózában a *Tempefőibe* («Mutogatja magát a pompás természet», «mesterség cífrái», «gyönyörűség kies lakóhelye», «ártatlanság vídám képe.») Sőt maga Tempefői szószerint átveszi a zsenge 3—4. sorát :

Aldott természetnek kies lakóhelye

A' nyájas örömök legelő mezeje

A Zöld-kódexnek ez a kezdetleges sora viszont :

Édesen illózzgat (!) mennyei harmattya

a *Tempefőiben* így módosul :

Édesen ébresztget mennyei illatja.

Mintha Csokonai, a máris országos nevű költő bátorítani akarta volna diákjait: minden utólagos szépítgetés nélkül, jó humorral mutatta be nekik, hogyan küszködött a kifejezéssel *maga is*, mikor a poétai klasszisba került. (Legfőleg azt nem említette, hogy ő 12 éves volt akkor, diákjai pedig 16—17 évesek, sőt még idősebb is akadt köztük.)

Ferenczi Zoltán lemásolta magának ezeket a zsenéket; s rögtön a 2. sorát kijavította : «Mesterség tzifrái tündököltet készet» helyett az ő kéziratában «czifrája» olvasható. Nem hiszem, hogy ez a helyesbítés jogos lett volna; lényegében nem is segít a mondaton. Abba már Ferenczi bele sem mer vágni, hogy kijavítsa ezt a sort : «Nimfák gyengédedett fái nőtt szélében», pedig ebből igazán nem volna nehéz értelmesebbet faragni : «Nimfák gyengédeden nőtt fái szélében». De ez a propositio a maga — leckeszagúan *nem debreceni*, — folyóvízes, forrásos, kősziklás tájával épp *így* hiteles; ebben a zavaros szövegezésben, épp így adhatott vállalkozási kedvet költőnk legszerényebb képességű poéta-jelölt tanítványainak is. Ha a humanissimus dominusnak, híres nevezetes Csokonai publicus praeceptornak sem sikerültek jobban az első próbatételei, ők is vihetik még valamire a versfaragásban. Annál inkább megtehetette a költő, hogy gyermekkori gyámoltalanságában is megmutatkozzék diákjai előtt, mert nyomban azután alighanem a *Tempefői* fejlett átdolgozását is fölolvasta nekik.

Más kérdés, s a mi szempontunkból most már nem is lényeges, mi vonzhatta Csokonait ehhez az egészen korai zsengéjéhez évek múlva is. Talán ezzel aratta első sikerét Kovács József előtt? Hiszen a rómei mindjárt *kora legjobb színvonalán* álltak, s volt a soraiban valami kecses könnyűség, valami zenei varázs; volt megjelenítő képzelet, s hozzáértő előtt még a hibái is nyelvvormáló merészség ígéretének tűnhettek, mint az «illózzgat» meg a «gyengédedett».

Valószínű, hogy a fiatal préceptor tollbamondta a *Kies kert*-et. Nem a helyesírási hibák vallanak erre (mutogattya, tsókolgattya, fojó víz) — hiszen 1785-ben — mikor ezt írhatta — maga Csokonai sem igen állt még ennél magasabb fokon! Diktálás közben ejtett hibának látszik azonban, amit a szöveg 17. s ora őriz. Írjuk ide a két következő sorral együtt :

Egy szép [kies] forrás tsereg e'kert közepében

Ninfák gyengédedett fái nőtt szélében

E szép kies kerthez közel egy fojó víz

A «tsereg» utólag van betoldva az «e» szó fölé, a «forrás» után. Ez a javítás bajosan jött létre másolás folytán. Annál könnyebben elképzelhető, hogy az érzékeny idegű, némileg tehát okvetlenül lámpalázás kezdő préceptor, aki azt sem tudta, hányfelé figyeljen egyszerre, a «szép» után lejjebb ugrott két sorral, s «kies»-t diktált; mivel pedig még feszélyezte, hogy bevallja a botlását, tollbamondta a sort így : «Egy szép kies forrás e kert közepében» — abban reménykedve, hogy valamilyen friss rögtönzéssel majd csak megoldja a folytatást is. De vagy nem sikerült fölitalálnia magát, vagy lemondott a módosításról, hiszen bizonyára be akarta mutatni a poemát hitelesség kedvéért *saját gyermekkori írásában* is. Nyomban úgy döntött tehát, hogy a *kies*t törölteti, s ekkor toldatta be a *sort fölé* az eredeti állítmányt! Há ugyanis maga a másoló követi el a sortévesztést, neki már a «forrás» szónál észre kellett

volna vennie a hibát, s csaknem lehetetlen, hogy rögtön utána új szórakozottságba esett volna a »tsereg« kifejejtésével. Majd még lesz arról szó, hogy a többi darabok szintén inkább tollbamondás, mint másolás útján kerültek a kódexbe. (Maga a költő azonban csak a hat első verset diktálhatta.)

Mihelyt pedagógiai szempontból nézzük: a Zöld-kódex első darabjainak sorrendje kitűnően átgondoltnak tetszik. A *Kies kert*: iskolás versgyakorlat, idegen táj ábrázolása, olvasmány-ihlet alapján. A következő, a *Szüntelen közel van a halál* szintén propositio, de annyira sikerült, hogy Toldy kiemelte a zsengek közül. Ez már nemcsak arra biztató példa a tanulóknak, hogy lehet fejlődni megfelelő irányítással, hanem akár kész minta is arra, miféle általános elmélkedéssel illik a verses búcsúztatót bevezetni. Föltehető, hogy ennek is bemutatta Csokonai azt a párját, amelyet ő maga nem tartott törlendőnek. (Ebben az egy esetben volt enyhébb az ő ítélete, mint az utókoré.) Ezt a verset, a *Mindég közel van a halál* címűt 1794-ben kétszer is fölhasználta némi módosítással. Ennek a helyesfrása is ypsilonos: tudhattya sőt: kiállya (állja), tehát inkább tollbamondásra, mint másolásra vall.

A következő propositio: *Az estvének leírása* már a tanulók mindennapi tapasztalataira épít, — még a múzsai gondok is megszólalnak benne. Utána pedig? Még egy *Estve*, de ez már nem propositio, nincs előtte ő jelzés. Hogy is volna, hiszen Csokonai egyik legnagyobb versének nyitánya ez! Két három szót sajátkezűleg javít ki benne, a végére pedig ezt jegyzi: »N. B. Lásd a' többit a' Toldalékokba. pagina 1. és 2.« Ezek az oldalak ma már hiányoznak a kódexből; bizonyára maga a költő dobta el őket, — mert csak külön beillesztett lapok lehettek. Az *Estve* után *Az álom* Toldaléka van a 3—4. oldalon jelezve; odáig viszont, mint a lapalji őrszók tanúsítják, semmi nem tűnt el a kódexből. Csokonai azt a lapot jelzi 5-nek, amelyik a *Mindég közel van a Halál* után következik, s ma az Akad. Kézirattárban a Kisebb Költ. IV. k. 46/b oldala. Hogy *Az Estve* és *Az Álom* külön lapon állhatott eredetileg, azért vehető bizonyosra, mert *Az Estvét* a Toldalékok külön számozású 21—23. lapjára utólag letisztázta a költő, s *Az Álom* címét és textusát is fölírt a 23. lapra, bár letisztázására már nem kerített sort.

Ha esetleg valahai préceptorától tanulta is költőnk, hogy saját verseit mutassa be mintaként tanítványainak, igen valószínű, hogy a *magasabb fokú szemléltetés*: az azonos tárgyú propositio és érett kidolgozás egymás mellé illesztése magának Csokonainak a leleményel. Lehet, hogy a diákok is unszolták rá; de ha igen, az szintén a fiatal préceptor érdeme. A tollbamondás ez esetben holt bizonyosnak látszik: itt is »mosojog«, »harmattya«, »hullattya« olvasható, holott föltevésnek is képtelenség, hogy ha maga a költő adta volna oda másolásra *Az Estve* kéziratát, ilyen ortográfiát talált volna benne a diák!

Következik *Egy Fösvénynek leírása*. Ez már nem propositio, Csokonai mégis törlendőnek minősíti. Okvetlenül korai mű, bármily jó elgondolású a vége. De magasan fölműlja a mellé illesztett vers. A kódexben *Ugyan erről a' Fösvényről* a címe — Csokonai tulajdon kezével pedig: »Sugori Úr«, végül, a Diétai Magyar Muzsában: *Zsugori uram*. Ehhez később készülhetett Toldalék, mint *A tengeri háborúhoz*, azért került a 8. lapra. Kéziratában szintén van a költőnek néhány sajátkezű javítása.

Szóval: Amilyen talányos a Zöld-kódex első hat versének sorrendje, míg költői célúnak tekintjük, nyomban ésszerűvé válik, mihielyt pedagógiai példatárát látunk benne:

1.) Csokonai egyik legkezdetlegesebb, 2. egyik legfejlettebb zsengeje, 3—4 egy táj leírása zsenge és érett kidolgozásban; 5—6. egy jellemkép. (Nem véletlen, hogy Csokonai épp a fösvényt tűzi tolla hegyére!)

De nem csupán belső érvek szólnak amellett, hogy iskolai célból került a kódexbe az első hat darab. Külsőleg is alátámasztja egy olyan körülmény, amely idáig kikerülte a figyelmünket. Az érett *Estve* és *Fösvény* címe mögött rövidítések olvashatók. Az *Estve* után: »a. H. D. Praep.«, a *Fösvény* után: »A. (H). D. P. Pr.« Bár az első rövidítés nem szabályos, mást ezek a betűk aligha jelentenek, mint »A humanissimo domino praepatore«, illetve

»A (humanissim) domino publico praeceptore.«¹ Sehöl másutt a ZC-ben ilyen jelzés nem ismétlődik. De ez a két egymást kiegészítő rövidítés igazolni látszik, hogy a kódex Csokonai *praeceptor* korában, 1794-ben készült. (Arra más bizonyítékaink vannak, hogy *később nem* keletkezhetett.)

Az a gyanúm, hogy a kódex összeállítója eredetileg nem is számított arra, hogy füzete Csokonai kezébe kerülhet. Az *Estve* után ugyanis először csak »a. H. Praep«. állott. Mikor aztán nesztét vette, hogy a költő is meg akarja nézni a versgyűjteményét, a H végét úgy kanyarította föl, hogy D-nek lehessen olvasni. A publicus praeceptorok hivatalos megszólítása még a professorok részéről is »humanissimus et ornatissimus collega« volt (Nagy Sándor dr. : *A depr. ref. Kollégium* Hhadház 1933. I. k. 154. l.) ; a diák tehát könnyen képzelhette, hogy Csokonai megsértődne, ha nem találná meg a rangjában a D(ominus)t. Agyafúrt lehetett ez a diák ; már a *Fősvény* címe után, önmaga igazolásául, egy olyan jelet rajzolt, amelyet egyszerre lehet A-nak, H-nak és D-nek olvasni, tehát : a humanissimo domino. Máig árulkodik azonban bájos ravaszágára az első rövidítés D-jének elűtő színe ; azt talán nem is otthon, a saját tintájával toldotta ki, hanem az osztályban, mihelyt érdeklődni kezdett a versesfüzete iránt Csokonai.

Azt már könnyű elképzelni, hogyan teljesedett ki a Zöld-kódex a hat pedagógiai célú versszövegből. Köztudomású, milyen rohammal vette meg diákjai szívét Csokonai Debrecenben is, Csurgón is. Az *Estve* alatt dátum is áll : »3. Aprilis«, — az egyetlen az egész kódexben. Azt valószínűsíti, hogy a költő mihelyt megkezdte a praeptorkodást, napokon belül érdemes nek ítélt a poétai klasszist, s egyik legszebb fiatalkori versét lediktálta a füzetükbe. A keltezés mintha arra vallana : a diákok is éreztek valamit a nap jelentőségéből, vagyis : a vers kivételes szépségéből.

De ha már volt az újdonsült »poéták« füzetében néhány Csokonai-szöveg, — evés közben jön meg az étvágy! — *kezdték a többit is gyűjteni*. A Kollégiumban nem egy példány kerengett ezekből. Az öregebbek — mint pl. Csokonai Zilahi János nevű lakótársa — a társadalombíráló énekeket és a szerelmi dalokat másolgatták ; a fiatalabbak közt alighanem *a propositiók voltak népszerűbbek* : a latinok is, még inkább a magyarok : *A Kevély*, *A szerencse változó*, sőt az olyan vaskos visszatromfolású vers is, mint a *Rút ábrázat s szép Ész*.

A legkorábbi zsengekhez hozzá lehetett férközni talán a költő öccse révén is, akinek a szívét — s testvéri hiúságát — megejtették a poétai klasszis könyörgései ; hiszen akadtak köztük idősebbek is, mint tulajdon maga. Úgy lehet, a Zöld-kódex ügyes betűegybetoldója minden társánál szívósabb volt. Abból sejthetjük ezt, hogy gyűjtő buzgalmának — s eredményességének — híre Csokonaihoz is eljutott, hiszen végül az egész kódex az ő birtokába került. Kapta? Vagy elkérte?

Vargha Balázs jó nyomon jár, mikor forrás gyanánt számításba veszi Csokonai saját vers-füzeteit. A latin zsengek körül e tekintetben nem is lehet vita. *A szerencse változó*-tól a *Rút ábrázat*-ig terjedő propositiók szintén eléggé egykorúaknak rémlenek. Hasonlóképp a legkezdetlegesebbek sorozata, a *Luridától Thisbéig*. De teljesen összefüggő gyűjteményekről itt sem lehet szó, hiszen zavaró körülmények mindenütt mutatkoznak. Mondottuk, hogy a *Lurida sub dulci* is, a *Libertas optima rerum* is fejletlen és fejlett verset illeszt egymás mellé. Ebben bizonyára Csokonait utánozta a diák. (Már a *Gloria calcar habet* két változatát nem sikerült együtt megszereznie.)

Kapcsolatai a nagydiákok felé nem lehettek komolyak : kezébe jutott például *A Hadról* kezdete, hagyott is a folytatásának üres helyet, de ezt a merész szöveget *teljesen* megszerezni már nem tudta ; így került oda végül *A Tengeri háború* záró toldaléka. De még

¹ a *Mihályfalvi István* búcsúztatója alatt (HG II : 362. l.) ezt olvassuk : »d. 29-a Aug. 1794. Compos(uit) S(upremus) D(ocens) Mich(ael) Csokonai P(ublicus) P(raeceptor).

a legkezdetlegesebb propositiókat sem lehet úgy tekinteni, hogy volt Csokonainak egy füzete, abba időrendben bejegyezte, amit alkotott. A *Lurida* halandzsája bizonyára évekkal korábbi mint a *Nézd sarkantyú* . . . kezdetű *Gloria-vers* ; inkább a *Panaszolkodik* c. poéma kíváncsnak a szomszédságába.

Ma sincs földérítve, hogy egyáltalán hány éves koráig írhatott feladat-verseket Csokonai. Lehet, hogy a Zöld-kódex alaptalanul jelez *Prooval* egyes értékes darabokat ; az eddigi kiadások nem is vették ezt a jelzést komolyan, — bár költőnk hagyatékából került elő a gyűjtemény. Ha mi is — épp ezért, — hitelt adunk a *Prook*nak, föl kell tennünk, hogy nem csupán a poétai klasszis termékei ezek a propositiók : nagyobb részük nem lehet egy 12 éves gyermek alkotása. Viszont addig sem mehetünk, mint Harsányi és Gulyás, akik pl. a *Liberitas optima rerum* zsenigjét 1794-re teszik. (III. k. 494. l.) Az látszik valószínűnek, hogy a fölsimert kiváló tehetséget továbbra is gondozták préceptorai : 1786—87-ben Nagy Sámuel, 1787—88-ban Fodor Gerzson ; ajánlottak neki témát s meg is bírálták műveit. Magántanítója, Budai Ézsaiás sem hagyható figyelmen kívül. Így keletkezhettek propositióként olyan értékű Csokonai versek, mint *A Poeta csak gyönyörködni szeret*, amely *Az én vagyonom* címen végül az Ódák közt vált klasszikussá. Az különben régóta köztudomású, hogy a propositiókat Csokonai már a poétai klasszisban sem tekintette többnek *téma-ajánlatnál*. Kovács József jegyezte föl, hogy »eröltetni . . . versírásra soha sem lehetett, melyet én kitanulván egész szabadságban hagytam, hogy írjon, vagy ne írjon, mikor több Tanuló társai írtak«. (Cs. V. M. Nevezetesebb Poétai Munkái. Kiadta Márton József, Bétsben . . . 1816. I. k. VI. l.) Toldy Ferenc szerint is »a gymnasium átolsó éveiben« kényszerítették Csokonaiékat »feladatok verses kidolgozására.« (Cs. M. Minden Munkás. Pest, 1844. XV. hasáb.)

Csokonai 1788-ban befejezte középfokú tanulmányait s április 18-án subscribált, tógátus lett. De Fodor Gerzson azután is tovább vezette őket 1788—89-ben, mint a metaphysicai osztály előadója. Az ő személye jogosít föl, hogy a Zöld-kódex propositióval jelzett darabjai közt még 1789-es dátumút is sejtünk. Ám ennél tovább aligha szabad mennünk.

Persze egy körülményt nem hagyhatunk figyelmen kívül. Költőnk élete végéig újra meg újra elővette s csiszolta régi darabjait. Úgy gondolom, mire a Zöld-kódexbe kerültek csaknem gyerekkéval írt zsenigéi, nem egy közülük átesett már, talán többször is, ilyen átdolgozáson.

Ha valaki még mindig hajlamos volna Csokonai akaratából származtatni ezt a gyűjteményt, szembe kell néznie *helyesírása* problémájával is. Költőnk már 1793-ban j-s ortográfiával dolgozott, viszont a Zöld-kódex másolója csaknem következetes a maga ppszilonos írásmódjában. Képtelenség fölteni, hogy tanítvány létére tudatosan javította volna át mestere kéziratait, — könnyebben gyanúsítható helyesírási fogyatékosággal. A kódex ebbeli következetessége leginkább azzal magyarázható, hogy írója elejétől végig *tolbamondás* után dolgozott. Nemcsak majmolta ezzel körülrajongott préceptorát, hanem gyorsította is a másolást. Ha Csokonai bízta volna rá ezt a feladatot, okvetlenül gondosabb lett volna a helyesírás terén is.

Lássunk erre egy olyan példát, amelyről *eredeti kéziratunk is van* már 1793-ból. A Zöld-kódex egyik legértetesebb darabja ez, *A rövid nap és hosszú éj* : szép alliterációkkal is, nemcsak rímekkel ; korábbra nem tehető 1792-nél, akkora virtuozitással kezeli már a rímes jambust. Maradt sajátkezű kéziratán s Zöld-kódex-beli szövegén kívül egy másik másolata a *Convasatum quid* című gyűjteményben is. (Ak. Kvtár KK III.) Végül költőnk említett lakótársa, Zilahi János is letisztázta ezt a verset, nyilván egészen korai Csokonai-kéziratból (Debr. Koll. R. 1173. 4/b—5/a.) A négy szöveg viszonya :

1. Csokonai sajátkezű kézírata. 2. Erről készült másolat a Zilahi Jánosé. 3. Ugyancsak Csokonai kéziratáról készült *tolbamondás útján* a Zöld-kódex szövege. 4. A Zöld-kódexet másolta a *Convasatum quid* írója. A mutatkozó eltérések a következők.

Cím: 1: A' rövid Nap' s hosszú Éj. 2: A' rövid Nap 's hosszú Éjj. 3: A Rövid nap és hosszú éjj. 4: Rövid nap.

- 2 sor 1,2: El végezé — 3: El *vegezé* — 4: El *vegezte*
- 3 sor 1,2: Sátort az Éj — 3: az *ég* — 4: (megint (l)-ből javítva) az *ég*-
- 9 sor 1: Az Éj' komor homályja — 2: *homályja* — 3: Az *ély* komor *homályja* — 4: Az *ély* komor *homájja* —
- 11 sor 1: Mihelytt az Ég' Királyja — 2: *Mihelyt* az Ég' *Királyja* — 3: *Mihellyt* (Mihelyt) az *ég királyja* — 4: *Mihelyt* az *ég királya* —
- 16 sor 1: Fel virradás felől már! — 2: fel-*viradás felől* már. — 3: fel *viradás felől* már. — 4: felől már.
- 19 sor 1: 's Az É(g)jj be nem borítja — 2: 's az Éjj be nem *borítja* — 3: 's Az *é(jj)g* be nem *borította* — 4: 'S Az *Ég* be nem *borította* —
- 21 sor 1: Élünk, Barátim! (a') e' szép — 2: Barátim! e' 3: *Éllyünk barátim* e' szép — 4: *Éjjünk barátink* e szép —
- 24 sor 1: 's Borít setét kódébe! — 2 's *Borít* — 3: Borít setét kódébe. — 4: *Bori* setét kódébe. —

A négy változat közül időben legkorábbi a Csokonai tisztázata, de helyesírás szempontjából ez a legfejlettebb: a magánhangzók hosszúságát is pontosan jelöli. Zilahi másolata szintén érett fővel készült; bár az Éj írásában — az éjjel miatt? — jobban ingadozik, mint Csokonai. Leggyatrább a Zöld-kódex másolata. Kéziratról semmiesetre sem készülhetett, csak hallomás útján. A 3. sorba pl. becsúsztat egy tévedést, amelyet a *Convasatum quid* átvesz tőle: az ég sátoráról már tud, *égnek* érti és írja az *éj* sátorát. Helyesírásában közelebb áll Zilahihoz, mint a költőhöz, mégis föltehetőbb, hogy Csokonai eredeti kéziratáról dolgozott: a 19. sorban ő is ott javít, ahol a költő, csak épp aki diktál neki, fordítva értelmezi a költő javítását. Ezt a hibát szintén átveszi aztán tőle a *Convasatum quid*.

Az utóbbi gyűjtemény másolója sokkal fejlettebb írású, őt nyilván maga a költő szemelte ki. A Zöld-kódex gyatra helyesírását többnyire kijavítja, máshol azonban belezavarodik. (9. sor!) Feszélyezné, hogy a költőtől úgy kapta? Vagy egyszerűen: álmos, fáradt? A verseket az ő számára bizonyára Csokonai jelölte meg, forrásul adva a Zöld-kódexet, már Toldalékaival — ezeket a másoló vízszintes vonással választja el az összövegtől. Nincs is ezek közt »törlendő« egy sem. Sőt egyik kései verslistáján le is másolja Csokonai a *Convasatum Quid* tartalomjegyzékét, ezzel is jelezvén, hogy azt *vállalja teljesén*. Ez a gyűjtemény tartalmaz már szerelmes verseket is, egyenesen ilyenekkel kezdődik. Csaknem kizártnak tekinthető különben, hogy 1794-ben, mikor Csokonai préceptor lett, miért tartotta volna szükségesnek bármilyen célú gyűjteményében szerelmi lírája mellőzését.

Összegezve a mondottakat, az látszik valószínűnek, hogy a Zöld-kódex 1794-ben keletkezett. Első darabjait maga Csokonai *préceptor* mondta tollba *pedagógiai célból*. A kódex másolója aztán gyűjteni kezdte tanítója egyéb verseit is, a *szerelmi tárgyuak kivételével*. Sem az értékkel, sem a sorrenddel nem törődött, fejletlen és művészi darabot egyesesen másolt egymás mellé, ahogy éppen hozzájuk jutott. Bizonyára kerültek a kezébe együvé tartozó versek is, de ezek aligha voltak terjedelmes füzetek. Nem másolta ez a gyűjtő diák, hanem *tollba-mondatta* a verseket; ezért nagyjából *egységes* — kiejtés szerinti — a helyesírása, bár majd tíz év anyagát öleli föl. A kódex bizonyára gyorsan elkészült, s még 1794 tavasza végén Csokonai kezébe került. A radikális Toldalékok zömének keletkezése arra a bizakodó pár hónapra tehető, mikor még nem vált köztudomásúvá Martinovicsék elfogatása.

Ilyen módon a Zöld-kódex »rejtélyei« megmagyarázhatók.

III. A zsengek időrendje

Az eddigiek alapján megpróbáljuk a kódex anyagát időrendbe illeszteni.

1. Nem szabad azt képzelni, hogy a diák *minden* korai kézírathoz hozzájutott. *Egy kies kert leírása* — ez látszik legrégebbnek az egész Csokonai-hagyatékban. De nem valószínű, hogy a rímkezelésnek ezt a magas színvonalát rögtön első kísérletében elérte volna. (Hol van ettől nemcsak Gvadányi, de még Bessenyei is, talán leginkább a *Lais* véve ki! Bessenyei szakít a négyes rímmel; Háló Kovács József pedig már tudatosan arra törekszik, hogy kétszótagú, hibátlan rímeit *különböző szófajokból* válogassa össze. Csokonai hamarosan elsajátítja ezt, annyira bravúrosan, hogy akadnak zsengei, amelyekben *szinte kivétel nélkül* olyan *mesterríme*ket használ, mint néha már itt is: természet-készet, örül-körül, csokolgatja-harmatja, állóra-Flóra, csere-mere.

2. *A kalmár* világosan két részre tagolódik. Első négy sora distichon; a két végső jóval értelmesebben tömöríti hexameterbe ugyanazt a mondanivalót. Megihleti a költő gyermeket a civis környezetből vett feladat, de nem a szárazföldi kereskedőt énekli, hanem a tengerjáró kalmárt; a regényes *hóst*.

3. *Forma venusta perit*. Most először ejt a szép szűzekről néhány szót: kézcók illeti őket, rebegi illedelmesen. Ferenczi Zoltán a másolónak hajlandó tulajdonítani az utolsó pentameter hibáját: »Talán így lehetett: Bár hajtson villám szem maga láncza alá«. (Akad. Kvtár, Ferenczi-hagyaték.) De könnyen föltehető, hogy a hiba még magától a gyermek poétától eredt.

4. *Hogyha kihez jutalom jár*: a *Gloria calcar habet* kezdetleges kidolgozása, hibátlanabb distichonokban, mint az előbbiek. A 3—4. sor merész szórendjéből azt lehet sejtenünk, hogy Kovács József nemcsak a »franciások« eredményeibe avatta be tanítványait, hanem a »deákos« Baróti Szabó Dávid »új mértékre vett« poemáiból is adott némi ízelítőt. Csokonai főleg ebből meríthette az ösztönzést, mikor ilyen alaposan összeforgatta a szavak rendjét.

5. *A virtus a legbátorságosabb köfal*. Ez a distichonos vers szintén két részre tagolódik: első négy sora rímtelen, a többi hat középrimes leoninus. A Magyar Hirmondó 1786. január 2-i számában ugyan Péczely József megtámadta a leonius-verselést, de a debrecenieknek ebben a kérdésben más volt a véleményük, az, amit válaszul a Magyar Múzsában Földi János fejtett ki 1787-ben, mikor egyaránt jogosnak hirdette a *hangmértékes* (metrumos), a *végezetes* (pusztán rímes) és a *kétszeres* (Ráday-, »nyugateurópai«) verselést.

Ez a zsenge már megmutatja csírájában Csokonainak azt a képességét, hogy egy versen belül is hangot vált a mondanivalóhoz. (I. *Az én poézisom természete*.) A Virtus mindent lebíró erejét szinte megföllebbezhetetlenül deklarálja az összecsengő felsorokkal.

6. *Panaszolkodik egy mindenben szerencsétlen, de igazlelkű ember*. Idáig a felnötteket énekelte s mímelte a verselő gyermek. Most *először beszél magáról*. Rendkívül nagy megrázkódtatás kellett ehhez: személy szerint maga is a közfigyelem fókusába került, 1786 februárjában. Apját temették s búcsúztatójába — föltehetően Kovács préceptor — beleszötte költőnk legkorábbi verses méltatását is. (I. I. K. 1953. 119. l.) Csokonai zsengeje bátortalanul céloz is arra, a »szülő« fölemlítésével, hogy családi részről érte gyász:

Majd hogy kétségbe nem estem,
A bút nem bírhatja testem.
Ront, pusztít Pandora nagyon,
Pixisével majd csapa agyon.
Szülőm búk árjai vala
Minden kedv töllem el hala.

És itt egyelőre álljunk is meg. Föltűnő ugyanis, hogy a vers utolsó nyolc sora ritmus^t vált, keresztrímessé válik, s egészen pontos metrumot ad: — — / — — / — — / — —, míg az

első hat sor közül tisztán *csak az elsőben* csendül meg ez a zene ; sőt a 4. sorban »szótaghiba« is van. Viszont — figyeljük meg — a sorvégeken mindenütt leválik egy-egy kétszótagú szó, sőt a hat sor közül négyben a sorok kezdetén is. Ütemek volnának ezek? Gondoljunk a közismert nótára : »Sárgát — virágzik a — repce«, s dudoljuk végig az egészet ennek a sornak a dallamára ilyen elosztással : 2, 4, 2

2, 4, 2
2, 4, 2
3, 4, 2
2, 4, 2
2, 4, 2

Kizárt dolog, hogy ez a következetes szó-elosztás véletlenül jött volna létre! Bizonyosra kell vennünk, hogy valamilyen *népdal* duruzsolt a fiatal poéta fülében, s annak ritmusára alkotta meg a maga rövid elégiáját, olyan kiváló hallással, hogy Kovács József nyomban fölfedezte benne a metrum-csírákat is. Valószínű, hogy Kovács már ismerte s meg is mutatta Csokonainak Földi *Halotti Versét*, amely még 1781-ben keletkezett rímes anapésztusokban. Földi verse *keresztímes* volt, s talán ez ösztönözte a diákot, hogy ő maga szintén így fejlessze tovább a versét. Attól fogva főleg a metrumra ügyel, de a népdal is továbbmuzsikál a fülében : az ütemeket sem igen véti el!

Vagyis mi történik itt? A magyar verstan még tisztázatlan ; a legnemzetibb ritmus művelése, a hangsúlyos verselés szinte minden elméleti megalapozottság nélkül folyik egész Arany Jánosig. Földi sem mond többet, mint : végezetes vers ; képtelen tudományosan különbséget tenni Szenci Zsoltárai s egy pattogó táncnóta közt. S jön a gyermek Csokonai, s mindjárt első próbái egyikében túllicitálja kora legképzettebb verstankutatóját, leendő mesterét, Földit, mert az csak »kétszeres« formáról tudott, a gyermek Csokonai pedig »háromszoros«-t valósít meg : ütemest, metrumost és rímest. Ha akad rímei közt szerény egyszótagú, van viszont háromszótagos is. Szemmelláthatólag a forma meghódítására irányul a fő erőfeszítése, — de a zavaros mondatokból egyszer csak előbuggyan a pogány keserűség lázadó szava :

Bár égből a' segedelem
Küldessék, nem sokat a' tész . . .

7. *Lurida sub dulci melle venena latent.* A zsengek legproblematisabb darabja : valóságos halandza-szöveg. Egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy mikor a *Panaszolkodik* időmértékes első sorára fölívta a figyelmét Háló Kovács, először ebben a keresztímes kísérletben tett próbát, még *tisztán a ritmus meghódítására*. Az értelemmel alig törődött. A vers homályos voltát végsőkig fokozza a Zöld-kódex kivételesen gyatra leírása. Nagyon álmos volt a másoló, vagy hibás értelmezésekre csábította az előtte fekvő »bolond exemplár«? Közöljük betűhíven :

Mos bárány képedet vedd fel
Majd farkas színbehevervén
És íved másra te tedd fel
Igy bokros búbakevervén
Ronts minden nyelved is artott
És szép szín közbete mérget
Attz : 's más vérebe be mártott
Fegyvert és rontod e férget.

Ebben már tiszta a metrum az első sor kivételével, de ott meg épp a képedet döccenő vég-szótagja van javítva ; ki tudja, így volt-e csakugyan Csokonai kéziratában. Itt szintén van

ütem, de másfajta : 3, 3, 2. *Keresztrime*i két-három szótagosak. Ennyiféle kötöttségben a tartalomra marad legkevesebb figyelem. Vagy talán szándékosan homályos az embléma-költészetnek ez a kései terméke: gúnyos biztatás a farkashoz, hogy nyelvével is, mérges fegyverével is rontsa azt az ostoba férget, akit el tud ámitani bárány álarcával. (A gyűjtő diák ennek is mellé másolt egy fejlettebb verset : *A színességhez.*)

8. *A poeta legkisebbit is megharagszik.* Idáig a klasszikus költészet képeibe öltözködött a diák-poéta mondanivalója. Első eset, hogy ki tudja fejezni, ami őt érdekli, amit ő lát, ami őrá jellemző. A természetnek szinte mikroszkópi közelhajlású szemléletéből fakad az a pompás sora, hogy a méhek

Mézzel terhelt nehéz lábakkal

szállnak haza a virágokról. Most kukucskál ki Csokonai először a kollégiumi poézis cella ablakán a korabeli ízlés, a *rokokó* világába.

Sokszor megállapították már, mennyire más Csokonai és Fazekas rokokója, mint a hanyatló feudalizmus nyugati költőié, vagy akár a mi Amadénké. Csokonaiék *nem menekülnek* a valóság elől, nem zárkóznak be a kellem valódi vagy képzelt üvegházába. Az ő kertjük igazi kert, természetük a Nagy Természet : az ő »pásztor«-uk nem Árkádia mezőin legeltet, hanem a Hortobágyon, s az ő érdeklődésükből tudomány születik, egyebek közt magyar fűvészkönyv. Egyszóval az ő »rokokó«-juk nem a realitás eljátsziasítása, hanem a valóság számbavétele a *legfutóbb árnyalatokig*, a legparányibb különbségkig : olyan gondos mérlegetés, amely a méh lábát is *nehéznek* mutatja.

Nem érdektelen, *melyik az a forma*, amelyben először tud saját hangján megszólalni a gyermek költő. Megszabott szótagú (8-as és 9-es) soraiban *csupán rím van*, sem metrum, sem ütem. Legkorábbi évei óta zsongnak a fülében ilyen ritmusok : Szenci Molnár Albert Zsoltárfordításai. Köztük jóval több mint 10 százalék a 9 szótagú sorok aránya, a 8 szótagúaké még nagyobb ; a kettő kombinációjára is számos példa van. Csokonai nemcsak az újat igyekszik mohón elsajátítani ; a múltból is értékesíti, ami használható. Tulajdon eredményeit is szervesen fejlesztte tovább : már ekkor találkozunk azzal a jelenséggel, hogy *bizonyos tartalmak mindig ugyanazt az egy ritmust követelik nála*. Lírájában vissza-visszatér *A poeta . . . megharagszik* ritmusa : 9a, 9a, 8b, 9c, 9c, 8b szerkezetű strófákban, *mindig a költészetre vonatkozó* tartalommal : *Ki poeta nevet érdemel ; Serkentése a Múzsának* (Diétai M. M.) ; *Serkentés a Múzsához* (Ódák). *A poeta . . . megharagszik* végső versszakát még módosítja, tétélező párosrímű szerkezetű, s tartalmával indokoltta tudja tenni ezt a változást.

9. *Bene qui latuit, bene vixit.* Distichon; képanyaga mint a *Kalmáré*, de mondanivalója ellenkező : a tenger vihara és kincei helyett az egyszerű életet magasztalja. Legkezdetlegesebb a 3. verspárja ; a 6. sor talán így hangzott : »A zúgó tenger habra eresztvekerül.«

10. *Fulmen describitur.* Még mindig küzd a kifejezéssel, de tömörsége figyelemre, méltó. Utolsó sorát könnyű értelmesebbé tenni : »Nincs oly erősség, mely szenvedheti néicsapását«, — s a Zöld-kódex elírásai meg is adják rá a jogot ; de szükséges ez? Egy gyermek próbálkozásairól van szó, 1786-ban, amikor még nincs tizenhárom éves.

11. *Impedit ira animum.* Ugyanolyan 5 hexameter-soros epigramm, mint a *Fulmen* de itt már lelkiállapotot fest.

12. *Invidus.* Jellemkép. Szintén 5 hexameter ; a három közt a legsikerültebb.

13. *Exundatio aquarum.* Később Gyöngyösi-strófákban dolgozza föl ugyanazt a tárgyat. Itt is hagyományos ritmust választ : a Balassa-versszakot, 9 sor helyett 6-ra rövidítve. Ez a kurtulás a XVIII. század végére már közzsájon is végbement. Ütemei föltűnően jók, bár vannak hibás sorai.

14. *Egyedül a tudományok teszik halhatatlanná az embert, kivált a poézis.* Ez a viszonylag rövid vers már 1787-re tehető. Úgy látszik, nem került mindjárt teljesen a Zöld-kódex írójához ; folytatása lapokkal hátrább olvasható. Ütemei jórészt hibátlanok. Klasszikus fokon

is megjelenik ez a téma ugyanebben a ritmusban még a Prook közt (*A poeta csak gyönyörködni szeret* ; később : *Az én vagonom*).

Végző strófájában itt is változtat a rímelhelyezésben : ami más kezdő költőknél sem ritka.

15. *Az estvének leírása*. A különféle hazai és külföldi formák birtokba vétele után kezd hangsúlyt kapni a mondanivaló. Erre a célra a páros négyütemű tizenkettős látszik legalkalmasabbnak : Bessenyei föllépése után évtizedekig *ehhez tapad leginkább a haladás, felvilágosodás, modernség hangulata*. S ugyanakkor tisztázatlan törvényeivel, zenei változatoságával (ütem, időmérték!) mégis csak a legegyszerűbb ; — Csokonai számára hovatovább olyanná válik, akár a természetes beszéd.

Föltűnően sok a háromszótagos üteme valamint a choriambus-sejtelmű félsora már a *Kies kertben* is.

Ennek a versnek a tartalmáról már előbb beszéltünk, s arról is, hogy végül *Az Estve* teljesedett ki belőle.

16. *Az álom leírása*. Ezt a témát később *Az álom* materialista vallomásává fejlesztette Csokonai.

17. *Ventus describitur*. Ebből pedig *A tengeri háború* nőtt ki később.

18. *A poétai felvidulás*. Szintén vissza-visszatérő tárgy a fiatal költő lírájában. Énekelt már a poéták állandó ingerlékenységéről, — ez is jellemző Csokonaira, különösen diákéveiben. De még jellemzőbb az ő elpusztíthatatlan bizakodása, derűje. Mesterrímek kezdenek nála újból föltűnedezni.

19. *Egy város leírása*. A *Konstancinápoly*-téma első feldolgozása ; már állást foglal : a zsarnokság ellen tiltakozik. A török háború előtt (1788) keletkezhetett, mert attól fogva okvetlenül tudták már a diákok, hogy a szultánnak nem Achmed a neve, hanem Abdul Hamid. (II. Achmed a XVIII. század első három évtizedében uralkodott ; nevét talán még a nagyapjától hallotta Csokonai.)

20. *Egy fősvénynek leírása*. Megírására közvetlenül talán Pap Mihály szürszabó adott okot, aki 1788 elején el is árvereztette a Csokonai-családot. A Zöld-kódex-beli helyéről már volt szó s végleges kidolgozásáról is.

21. *Dido Aeneástól való búcsúzása*. Vergilius nyomán készült monológ. Iskolai feladat : nyelvileg sí mább az előbbieknél.

22. *Thisbe keservei*. Ezt a tárgyat Ovidius nyomán hosszú elbeszélő költeményben is feldolgozta Csokonai 1789 táján. Dido magánjelenetével szemben ez a *proo* a hősnő magatartásáról is rohanó, balladás leírást nyújt. Thisbe maga csak 8 sorban panaszkodik (—1—4. s. 11—14. s-ig.) A másolat hibás. Píramus helyett Priamust ír, s 14. sorában talán így szólt a helyes szöveg : »Nem szól és gőzös e karddal«, azaz : ezzel a Píramus véréből gőzölgő karddal.

Ez már valóban »nyugateurópai«, »kétszeres« formának látszik, párosrímű soraiban anapestus-ritmus van : — / — / — / u u — / —, de kissé lebegő zenével : u u — / — / u u — / — vagy : — / / u u — / u u — / —. Első sor-változata azonos a *Panaszolkodik* meg a *Lurida* metrumával ; s van még mindig némi ütem-jellege : a 9. sortól 3, 3, 2-s ritmust is ad. Utolsó metrum-változata viszont Földi János 1781-es *Halotti* versével tart rokonságot, amely végre nyomtatásban is megjelent a Magyar Musa 1787. április 18-i számában. Ekkor már nem azzal hat Csokonaira, hogy keresztrímes, hanem anapestusai szabad ide-oda-hullámzásával. Ezt alkalmazza is, majd a *Thisbe* panasza párosrímű formájában 1793 táján *Szerelmes panaszok* címen újabb verset ír, amely végül a *Lilla*-dalok közt válik klasszikussá, mint *Édes keserűség*.

23. *Sint Maecenas, feret Hungara Terra Marones*. Egyik legérettebb zsengéje : már alighanem 1788-ból. Vád a nagybirtokosok ellen, jogos nemzeti büszkeséggel vegyülve. A 7. sorába harmadik szóként »is« toldandó, a 9-ben az »itt« írása szintén inkább »is«-nek rémlik.

24. *Nézd sarkantyú által* : a *Gloria calcar habet* fejlettebb kidolgozása.

25. *Szüntelen közel van a halál.* Mint mondtuk, Toldy kivette a zsengek sorából, s odaillesztette a Hátrahagyott elegyes versek élére.

26. *A békesség.* Nem proo. Lehetett a török háborúnak olyan fordulata, mikor béke híre futott szét a zavartalan munkára vágyó polgárok közt.

27. *Libertas optima rerum.* Sokszor idézett proo, az érett alkotások határán. Keletkezését az ország gyarmati helyzetével kell összefüggésbe hozni, — a kollégiumi diákság kuruc meggyőződésével, amely szerint nálunk még a gróf sem érezheti magát szabadnak. Pedig csupán a szabadság »mindennél jobb«, hirdeti már ekkor ezt a haláláig vallott meggyőződését.

Prooval vannak ugyan jelölve, mégis ki kell vennünk a zsengek közül a következő verseket, mert maga Csokonai minősítette őket közlendőnek. Ezeknek a főntiek szerint 1789-ben készen kellett lenniük, — bár valószínűleg csiszolatlanabb formában :

1. *A poeta csak gyönyörködni szeret.* (Végül : Az én vagyonom). Témája is, formája is a 14. zsengehez kapcsolja.

2. *Quem Dii oderunt.* (A kódexben áthúzta Csokonai ;) 1794-es tapasztalatai alapján már nem érezte igaznak. El sem igen képzelhető, hogy préceptor korában ezt ő maga másoltatta volna le.

3. *Mindég közel van a Halál.* Változata — *Szüntelen közel van a halál* — Csokonai szerint kezdetlegesebb.

4. *A szinesség.* (A *Lurida sub dulci* fejlettebb kidolgozása, a gyűjtő egymás mellé tette a kettőt.)

5. *A szerencse változó.* (Később »a Diétai M. Muzsában : *A szerencse.*.)

6. *A tengeri zivatarról.* (Később a DMM-ban : *A tengeri háború.*.)

7. *A kevély.* (DMM.)

8. *A földindulás.* (DMM.); radikális toldalékát azóta is külön közölték a teljes kiadások.)

9. *Midás.* Zöld-kódexbeli címe : *A Gazdag.*

10. *Rút ábrázat, szép ész.* (Illedelmesebbé téve a DMM-ban).

11. *Barátságos búcsúvétel* (DMM.)

Ezzel vége a propositióknak, de mint láttuk, még nincs vége a Zöld-kódex tartalmának ; hisz fejlettebb darabjai közt akár 1794-es is akadhat. Minthogy azonban ennek a vizsgálata nem tartozik jelenlegi feladatunkhoz, pusztán a teljesség kedvéért soroljuk föl, melyik darab melyik évre tehető :

1790

Egy magyar gavallér
A magyar hajnal hasad
Konstancinápoly

1791

A békesség
Az ős (Toldalék nélkül)
A tél (Toldalék nélkül)

1792

A szabadsághoz
A reggel (Seneca)
Az estve (Toldalék nélkül)
A nyár (Toldalék nélkül)
A dél (Toldalék nélkül)

1793

A pártütő
A had (Teljes szövege, ahogy Jókay József megőrizte — a Zöld-kódexben csak az eleje van meg.)
A tél

A Toldalékoknak 1794-ben már készen kellett állniuk. Csokonai le is tisztáztatta az egészet a *Convassatum quid*-be. Ez a kis gyűjtemény azonban még csak 4 strófáját tartalmazza. A *vidám természetű poétáknak*, holott azt 1794 végén okvetlenül 8 versszaknyi végleges terjedelmében Pestre küldte Csokonai; meg is jelent 1795 tavaszán. A *Convassatum quid* másolatai e szerint 1794 őszén már megvoltak. De e nélkül a konkrét bizonyíték nélkül is az a valószínű, hogy a költő *legradikálisabb versei a korabeli magyar társadalom legforradalmibb hónapjaiban keletkeztek*, közvetlenül Martinovicsék szervezkedése hatására, az ő letartóztatásuk táján; akkor, amikor megértő, helyeslő környezetet érzett maga körül Csokonai: érte rajongó diákjait s néhány demokrata meggyőződésű polgárt a debreceni értelmiségből.

Már utaltam rá, hogy a Zöld-kódexbe nem került bele a költő valamennyi zsengéje. Valóban, két kéziratot is ismerünk, amelyekben diákkori versei találhatóak. Az egyik mindössze két levélből áll (K. K. IV. 4/ab—5/ab), tartalma:

Ki Poéta nevet érdemel. 1788. k.

Az árvíz. 1791.

A békeesség 1791.

A másik külön kötetben maradt fenn, szintén az Ak. Ktár birtokában (Irodalom. 4-r. 390), ez tartalmazza Csokonai halotti búcsúztatóit, amelyeket föltehetően 1794-ben írt mint a poeták préceptora; de vannak ott jóval korábbi zsengei is. (Csillag jelzi a kiadatlanokat.)

1. Az öreg ember 1788
2. A mező 1788
3. Oskolai vacatio 1788
4. Az aratás 1788
5. *Az ősz 1788
6. *A tél 1788
7. Ferenc neve napjára 1788
8. Névnepre I—II 1788
9. Búcsúzik az atyja leányától 1790
10. A rózsza 1790
11. Venusi harc 1791
12. Zilahi János őrizte meg *Az ősz Laudonra c. 1789-i verse teljes szövegét, amelynek idáig csupán a hat végső sora volt ismeretes. (Debr. Koll. R.)
13. **Vis et nequitia*. Egy Debreceni Gyűjtemény tartotta fenn; idáig csak cím szerint ismertük.
14. **Mig nálatok itt mulatok*. 1790. Eddig szintén csak a címét tudtuk.
15. **A híves estve*. 1790. Az utolsó évek folyamán került elő.

A most felsoroltak közül csak az 1788-ra tehetőket kell zsengeknek tekintenünk. A többi vagy a költő sajátkezü gyűjteményében, vagy művei valamelyik jegyzékén szerepel, vagy esetleg már régebben odasorolták az érett alkotások közé.

Ami a zsengeket illeti, abban nem lehet kételkednünk, hogy a Zöld-kódex valamennyi darabja Csokonai-mű: a *történeteket* is át meg átszövik későbbi lírájával közös motívumok. Összegezésül a következőket lehet róluk megállapítanunk.

I. Tartalmi szempontból a zsengekből már kirajzolódik Csokonai sokirányú érdeklődése.

1. Legkorábbra tehető 1785-ös verseiben még a felnőtteket utánozza. A távoli világ vonzza, s szülőföldje legjellemzőbb alakját, a kalmárt is idegen környezetbe állítja. Még a mulandóság papos szólamai közé burkolva, de már érdekli a szépség, a dicsőség, a Virtus. 2. Az Én felfedezése 1786-ra tehető nála, úgyszintén a természet s az emberi jellem első bizonytalan ábrázolása. 3. Jóval magasabb fokon folytatódik ez 1787-ben a politikai és társadalmi állásfoglalás csíráival. Megjelenik zsengei közt a szerelem is, egyelőre mint epikus tárgy. 4. Az ország problémáit is figyeli: 1788 óta megénekli a szabadságot és a békét. Végül 1789-ben olyan versek tűnnek föl propositiói közt, amelyek költészetünk klasszikus értékei.

II. Formai törekvéseiből szintén előcsillannak az ő páratlanul sokhúrú művészetének gazdag lehetőségei.

1. Már a legkezdetlegesebb zsengek is a rím mesterének mutatják a propositió-író Csokonait.

2. A hexameter és distichon ritmusát korán elsajátítja; a leoninus-formát sem hagyja kipróbálatlanul.

3. Népdal-szövegen át eljut a rimes anapesztusig, mind páros, mind keresztrímmel, de ügyel az ütemre is. Ezek a szövegei legzavarosabbak, de zenéjük meglepően jó.

4. Azok közt a versalakok közt, amelyeket ők egyszerűen *rímesnek* tekintenek (végeztes, cadentiás vers), voltaképp három különböző ritmusigény található:

a) csupán rímelő versek, mint Szenci Molnár Zsoltárai (*A poeta legkisebbért is megharagszik*);

b) ütemes alaksejtelmek (*Egyedül a tudományok...; A poeta csak gyönyörködni szeret*);

c) ütemes versek.

5. Versei nagy részét ütemes tizenkettősben, a kor leghaladóbb hangulatú ritmusában írja, mind természetesebb hangon, egyre hibátlanabb zenével.

6. Az élő nyelv szavait, kifejezéseit fesztelenül használja, a népi mondattan alakjaival együtt: »ezet«; egyes állítmány, többes alany (»Lábaid... ne légyen bilincsen«) stb.

7. Rímtechnikájában rohamosan fejlődik: akadnak versei, amelyeket csaknem kivétel nélkül mesterrímekkel ír meg. De mértéket tart az összezsengésben, ritka a 3 szótagú ríme; ekkortájt talán még ritkább az egyszótagú. A mesterrímek sűrű használatát hamar elhagyja, azontúl csak komikus hatás kedvéért tér vissza hozzá egy egész költeményen végig. (*Szücs Sára koszorúja*.)

A Zöld-kódex névtelen gyűjtőjére gondoljunk hálával. Bár válogatás nélkül másolta egybe préceptora verseit, s ejtett is közben számos apró hibát, épp az ő kritikátlan lelkesedésének köszönhető, hogy gyermekkorától nyomon kísérhetjük Csokonai fejlődését.

PIRNÁT ANTAL

FORGÁCH FERENC

Más irányú kutatásaim közben szinte véletlenül nyúltam Forgách Ferenc művéhez. Néhány adatot kerestem csak benne, és a könyv olyan hatással volt rám, hogy nem tudtam letenni, míg végig nem olvastam. Ebben az írásban nem akarok mást, csak felhívni a figyelmet a XVI. sz. egyik legnagyobb, legvilágosabban látó, legművészibben író magyar humanista történetírójára.

Amit írok, az csak amolyan könyvismertetés, a Forgáchcsal kapcsolatos, kétségtelenül nagyszámú, filológiai és történeti kérdés megoldására nem törekszem. Remélem, egyszer később még részletesen foglalkozhatok vele.

Forgách műve, megrása után két évszázadig kéziratban feküdt. 1788-ban jelent meg először nyomtatásban, azóta megegyezően kiadták 1866-ban a Monumenta Hungariae Historica sorozatban. Ez utóbbi kiadást, mely máig is az egyedüli megbízható, bár nem teljesen tökéletes kiadás, Majer Fidél rendezte sajtó alá, bevezetését pedig Toldy Ferenc írta. Magyar fordítása, egy-két részlettől eltekintve máig sincs. A szakirodalom Forgách művével jelentőségéhez méltóan máig sem foglalkozott, annak ellenére, hogy nem egy cikk, tanulmány, sőt életrajzi monográfia is jelent meg róla. Jellemző felszabadulásunk előtti történelem- és irodalomtörténetírásunkra, hogy ezek a művek hogyan igyekeztek meghami-

sítani Forgách képét. Itt kétféle eljárást figyelhetünk meg: a feudális, majd az ellenforradalmi történetírás Forgách művének hitelét különböző rágalomokkal igyekezett elrontani, a mlútszázad végi liberális történetírók pedig jámborra és szelidre próbálták színteleníteni XVI. sz.-i társadalmunknak ezt a valóban kemény és keserű bírálóját. A rágalmazásnak és hamisításnak ez a folyamata már Istvánffyval megkezdődött, aki Forgách művéről így nyilatkozik: «Historiáját még jóval halála előtt kezdte írni, és kezdve János király halálától, különböző megszakításokkal, egészen Izabella királynőnek és fiának haláláig folytatta. E művet sokan hibáztatják azért, mert úgy tűnik, hogy rágalomokkal és szidalmakkal áraszt el kiváló férfiakat, akik ezt egyáltalán nem érdemelték meg, és nem mindenütt őrizi meg az igaz történeti hűséget sem.» E sort lehetne folytatni. Toldy Ferenc kiadása bevezetőjében (máig is talán a legjobb Forgáchról szóló munka) valóságos apológiát kénytelen írni Forgách érdekében, és Szekfü Gyula megint csak így jellemzi: »Erdélyhez ekkor csak néhány, nem is elsőrangú úr állott át nyíltan, így Gyulaffy László és Forgách Ferenc a keserű, embergyűlölő, halálos beteg püspök, a magyar Tacitus. Mindkettő személyes sérelem után keresve új pályát az erdélyi udvarban.»

Majd minden méltatója használja Forgáchcsal kapcsolatban a magyar Tacitus jelzőt. Ilyenféle címeket általában könnyű osztogatni és ritkán van komoly jelentőségük. Legnagyobb részük kezdetben a feudális nagyképszerűsítés, később a burzsoá kozmopolitizmus kifejezője volt. Forgáchnál sem gondoltak valószínűleg másra azok, akik őt ezzel a jelzővel először megtisztelték. A jelző ennek ellenére mégis szerencsés. Forgáchot ugyanis nemcsak bizonyos külső, formai jegyek kapcsolják a legnagyobb római történetíróhoz. Ami őt tacitusivá teszi, az nem a szokásos humanista stílusutánzás, Forgách viszonya saját társadalmi osztályához szükségeszerűen csak ebben a formában nyerhetett kifejezést.

Min alapul a tacitusi történetíró művészet? Tacitus a római rabszolgatartó szenátusi arisztokrácia tagja. Osztályától nem tud elszakadni, figyelme középpontjában ez a réteg áll, ennek történetét írja, de ugyanakkor világosan látja saját osztálya züllését, hanyatlását. Világosan látja, hogy ez az osztály az előtte álló történelmi feladatokat már nem tudja megoldani, hogy egyetlen csoportjában sincsen meg az az erő, amely ezt az osztályt a múltban már elért történelmi magaslatokra újra felemelné. Ugyanakkor azt a társadalmi erőt, amelyik a vezető szerepet átvehetné, még nem látja, vagy nem akarja látni. Azokat a gazdasági erőket, amelyek osztálya hanyatlását szükségszerűvé teszik, nem ismeri, de világosan érzi a tüneteket, az erkölcsi züllést. Ez a helyzet magyarázza meg pesszimizmusát, ebből folyik a »sine ira et studio« elve: a bomló osztály egymást pusztító frakciói egyike mellett sem foglal állást, egyformán romlottnak tartja mindet. Ez az oka homályosságig tömör stílusának is, érezte, hogy nem szívesen beszél a tapasztalt eseményekről, de mást nem tehet, hű akar maradni az igazsághoz, de az undorító témát nincs kedve szélesen kitergetni. Mivel a bajok okának az erkölcsi züllést tartja, ezt igyekszik a lehető legszélesebben bemutatni. Ez azonban másképp nem történhet, csak a história szereplőinek emberi, erkölcsi jellemzése útján. Ezért a történelmi mű nagymértékben irodalmi jellegű lesz. Az olvasó előtt egy önmagát túlélő társadalmi osztály kemény vonásokkal megrajzolt emberi típusainak tömege vonul el. Ezek azok a vonások, amelyek Forgách munkáját is jellemzik, természetesen mutandis mutatis.

A XVI. század a magyar történelem egyik legmozgalmasabb korszaka. A feudális urak, népünket és egymást pusztítva, török és német hódítás áldozatává teszik az országot, ugyanakkor a magyar nép nagyszerű, bár többnyire eredménytelen harcot folytat saját urai és az idegen betolakodók ellen, s közben kifejleszti a magyar nyelvű irodalmat. Erről a korszakról szól Forgách műve. A magyar történelmet dolgozza föl 1540-től 1572-ig. Mi és hogyan tükröződik benne századának harcaiból?

Hogy írni magatartását megérthessük, szükséges egy rövid pillantást vetni életére. Régi és elég gazdag nemesi családból született 1535-ben. Családja ebben az időben protestáns

lett és csak később, Forgách ifjú korában tért vissza politikai okokból a katolikus hitre. A humanista Oláh Miklós érsek támogatásával tanult Padovában, Itália egyik leghíresebb egyetemén, amely még ekkor is őrizte a humanizmus haladó eszméit. Hazatérve politikai pályája gyors sikerekkel indult. Hamarosan Várad püspöke lett. Számára ez már csak cím volt és udvari állás Bécsben. Püspöki székhelye éppen 1557-ben, az ő kinevezése évében veszett el végleg a Habsburgok és a katolicizmus számára. Forgách ekkor még hitt abban, hogy a Habsburgok valóban segíteni akarnak a magyarokon, hogy valóban egyesíteni akarják a szétesett országot, és a török kiűzése érdekében tudnak és akarnak komoly erőket mozgósítani. Mint humanista diplomata »élt több évig az udvarban, elkísérte Ferdinánd királyt a német birodalmi gyűlésre, ebből az alkalomból bejárta Belgiumot is, egészen az Óceán partjáig«. (Istvánffy) Aktívan résztvett a magyar politikai életben is, és fokozatosan kiábrándult a Habsburgokból. Láta, hogy nem tudnak és nem is akarnak Magyarországon segíteni. Ferdinánd halála után, Miksa idejében az uralkodó és a magyar uralkodósztály közötti viszony egyre jobban kiélesedett. Az osztrák gyarmatosító szándék megnyilvánulásai egyre durvábbakká váltak, és ez ellenállást váltott ki még a Habsburgokat hosszú ideje kiszolgáló urakból is. Ilyen körülmények közt Forgách lemondott püspöki címéről, és előbb Itáliába utazott, majd 1568-ban Erdélybe költözött. Hogy a német-párttal szakított, annak közvetlen oka talán az volt, hogy Miksa a győri püspökséget, mely azon kevés magyar püspökségek közé tartozott, amelyeknek birtokai részben ebben az időben is megvoltak, és amelyre Forgách is pályázott, egy olasz kalandornak adta. Erdélyben, mint nagyképzettségű humanistát szintén megbecsülték. Az ekkor már feloszlott kolozsmonostori apátság birtokait kapta, és János Zsigmond tanácsosa, majd Báthori István kancellárja lett. Történelmi művéhez az adatokat egész életében gyűjtötte, megírásához valószínűleg Báthori udvarában fogot hozzá. 1575-ben Padovába utazott, állítólag betegségét gyógyítani, ott is halt meg 1577-ben.

Humanista tudós és politikus volt egész életében. Hogy az osztrák udvarban viselt papi cím mit jelentett számára, azt történelmi munkájában megnyilatkozó világnézetén kívül legjobban az mutatja, hogy, bár a reformációhoz sem csatlakozott, soha életében nem misézett, sem egyházi szertartásokat nem végzett, és Erdélyben meg akart nőszülni.

Ennyit az életéről. Lényegesebb számunkra, hogy mit alkotott. Művének címe: *De statu reipublicae Hungaricae Ferdinando, Iohanne Maximiliano regibus ac Iohanne Secundo principe Transsylvaniae commentarii: Feljegyzések a magyar állam állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királyok és II. János erdélyi fejedelem alatt.* Mint már említettem, az 1540-től 1572-ig terjedő kort dolgozza föl, illetőleg részletesebben csak az 1550-től 72-ig tartó időszakot, tehát egy olyan kor eseményeit, amelynek közvetlen szemtanúja és aktív résztvevője volt. Nem szorítkozik csak a magyar eseményekre, személyes értesüléseit és külföldi irodalmi forrásokat is felhasználva szemmeltartja egész Európát és a török birodalom belső ügyeit is.

Az antik történetíróktól hagyományozott annales formát követi. A Commentariusok 22 könyvre oszlanak. 1550-től egy-egy év eseményeit egy-egy könyvben foglalja össze. Az anyagnak ez a tagolása egyáltalán nem külsőleges. Az ő korában Magyarországon a felmerülő politikai konfliktusokat szinte mindig fegyverrel intézték el. A harcok télen szüneteltek. Egy-egy év története: egy-egy hadjárat története önmagában is lezárt eseménysorozat. A mű ilyen tagolását nemcsak az antik és humanista példák, hanem maguk az események is követelték.

Commentáriusain Forgách talán halála miatt nem végezte el a végső simításokat. Talán ez az oka annak, hogy a tanulságokat, politikai és frói elveit, egy külön fejezetben, úgy, mint ezt az antik és humanista történetíróknál nem egyszer látjuk, nem foglalta össze. Ezek az elvek azonban a munka minden sorából jól kiérezhetők.

Egy züllő, pusztuló, idegen hódítók áldozatává lett ország áll előtte, amelyik pedig még nem is olyan régen Európa egyik nagyhatalma volt. Mi a pusztulás oka? Erre a kérdésére

akar Forgách feleletet találni, és ebből a helyzetből keresi a kivezető utat. Ezért tér vissza mindig Mátyás királyhoz. Mátyás alatt egységes volt az ország. A nagy király féken tudta tartani a bomlásra, anarchiára törekvő, a zavaros időktől maguk meggazdagodását remélő urakat. Mátyás korára az erős központi hatalom, a katonai és politikai fegyelem volt a jellemző. Ezt a korszakot sírja vissza és gyászolja Forgách, az ország belső rendjét és külső hatalmát, az erős hadsereget és a nyugalmas időkből a nagy király támogatásával szabadon fejlődő kultúrát. Az ország pusztulása Mátyás politikai örökségének megtagadásával, fiának megbuktatásával kezdődött. Sőt meg van győződve, hogy magát Mátyást is az urak gyilkolták meg. Ez az az eredeti bűn, amelyért nemzedékről-nemzedékre bűnhődnek az egyes főúri családok, és bűnhődik az egész ország.

Miksa 1569-ben elkövetett törvénytelenégeiről írva is módot talál arra, hogy visszaemlékezzen Mátyás korára, s a következőket mondja: »... Mátyás Szlavónia hercegségét bőséges privilégiumokkal fiának adományozta, és a királyságban is utódjává szándékozott tenni, ha ebben időelőtti halála meg nem akadályozza. A főurak, mikor Mátyás kevéssel halála előtt azt kívánta tőlük, hogy fiát ismerjék el királynak, inkább jelenbeli látszólagos előnyeiket akarták szem előtt tartani, mint a tartós és állandó biztonságot. Mert az igen nagy és gazdag országban maguk is erősek voltak, ám miközben valamennyien csak saját hatalmuk növelésére törekedtek, utódjaikra gyenge és erőtlen államot hagytva, rövid idő alatt övéiket s a hazát az ellenség szolgaságába juttatták. Ennyire veszedelmes dolog messzire halasztani azt, amit idejében jól meg lehet tenni. Mert ha Mátyás, János fiát, mint ahogy megtehetette volna, idejében utódjává teszi, meg tudott volna szabadítani minket mindattól a bajtól, amit eddig szenvedtünk, és amit még ezután szenvedni fogunk. De mégis, őt nem érheti gáncs, mivel intette, tanácsolta, kérte urainkat arra, amit maga nem tudott már megtenni országa állandósága érdekében, és ha ellene tesznek, előre megmondta mind a bajokat, amelyek bekövetkeztek. Inkább azokat tartom minden kegyetlen átokra méltóknak, akik bűnös haszonért a hazát eladták. Mert amint Mátyás meghalt, elszabadult minden fegyelmetlenségük és bűnös vágyuk, egyesek más vagyonát kezdték cselel és erőszakkal támadni, mások az állampénztárt fosztogatták, ismét mások tartományokat árultak pénzen. Így vesztettük el gyalázatosan Bécsét és Ausztriát, azután újabb és újabb országrészeket, és ma már szinte mindent. A tanulság: a pillanatnyi előnyöknél fontosabbnak kell tartani azt, ami biztos és állandó. Kevesen akadtak valamennyi közt, akik a közjóról akartak gondoskodni, így könnyen nyilvánvaló lett, hogy nem tisztességből, hanem félelemből teljesítették Mátyás király alatt kötelességüket. Mátyás, mint bölcs uralkodó és mester mindent megtett azért, hogy ezeket a polgári életre, az erények gyakorlására nevelje. Az egész keresztény világból nagy jutalmakkal idehívta és támogatta minden tudomány és művészet, nemcsak a szabad művészetek, hanem a mechanikai tudományoknak is legkiválóbb és legnevesebb képviselőit. Pozsonyban létrehozott nagy hatalmas alkotásával messze földön a leghíresebb és legtökéletesebb központját alapította meg minden tudománynak. Ezt ő előtte egyetlen király sem tette soha, és akik utána következtek, azt, amit ő jól megalkotott és utódaira hagyott, súlyos gyalázzal és dicstelenül tönkretették és elpusztították. Az uralkodók azért még nem érdemelnek tiszteletet, mert más halandóknál hatalmasabbak, hiszen ez a legtöbbnek csak veszedelmére és gyalázatára szolgál, és ezt elérhetik mások is: de sokkal inkább tiszteletre méltók erényeikért és tudományaikért, és azért, hogy a városokat, népeket, országokat az összes testi és lelki kiválóság gyakorlásával mint a tanítók és a mesterek (amint ezt a jó fejedelmekről mondani szokás) a civilizált életre oktatják, tanítják és nevelik. Ezekben a dolgokban Mátyás megelőzte nemcsak saját korának valamennyi uralkodóját, hanem a későbbieket is. Halhatatlan dicsőséget szerzett, és amíg csak ez a világ állni fog, emlékezte az utódok előtt egyre nevezetesebb és dicséretesebb lesz. Mindazoknak pedig, akik egykor elhagyva Mátyás tanítását és intelmeit, pártoskodásukkal idegen uralkodók zsarnokságát hozták be, hatalma, javai, vagyona, családja rövid idő alatt teljesen kipusztult, nem ellenség, nem fegyverek

miatt, hanem a hatalmas isten csodálatos ítéletéből, annyira, hogy egyikük családjából sem él ma már senki» (423—24).*

Mátyás alakja valóságos óriássá nőtt szemében, hiszen ő az utolsó, aki sikerrel tudta távoztartani a törököt a magyar határtól, sőt meg is semmisítette volna teljesen, ha nyugati szomszédai hátba nem támadják. Mikor a velenceieknek 1570-ben a törökkel folytatott sikertelen tengeri harcairól ír, így kiált fel:

»Isten bizony, valahányszor eszembe jut a török megdöbbenő barbársága és az, hogy soha semmiféle barbárság nem volt ezzel összehasonlítható, s eszembe jutnak a régi és újabb históriák, az, hogy Mátyás őket mindig legyőzte, és biztos határokon megállásra kényszerítette, s mi több, szárazföldön, mert nem ér föl a barbárok tengeri ereje a szárazföldivel, s tette ezt csak saját erejével, minden idegen segítség nélkül, szégyelem és restelem, hogy ezek most az egész világot bekalandozzák, körülfogják, semmit biztonságban nem hagynak, és mindezt mindmáig büntetlenül teszik. Pedig ezeket az egy Mátyás isten segítségével, pusztán saját erejével és vitészségével Európából kiverte volna, ha terveit és szent törekvéseit Frigyes császár meg nem akadályozza, ha a velenceiek szerencséjét és hatalmát nem irigylik, ha a római pápa inkább a kereszténység ügyével törődik, mint sajátjával.« (429)

Ez a nagy múlt, de csak múlt. A jelen kétségbeejtő: »Bizony óvakodnom kell attól, hogy csak a legkisebb mértékben is kövessem azt az írói eljárást, amelyet minden kor és nép történetírói alkalmaztak, akiknek egyéb kiváló erényeik mellett az a boldogság is megadatott, hogy soha nem kellett oly szomorú és nyomorúságos dolgokról írniuk, hogy azt néha vidám és kellemes témákkal ne cserélhették volna fel, mely változatosággal olvasóikat is leköthették. Számunkra minden balul végződik, egy örök fátum miatt inkább bajainkat siratni látszunk, mint históriát írni« (32).

A Commentáriusokban igyekeznek pontosan ismertetni az eseményeket, már csak a jövőnek szóló példaadás kedvéért is. A szereplőket csodálatosan tudja jellemezni, sokszor csak egy-egy odavetett mondatban. A XV.—XVI. század nagyszerű magyar nyelvű komédiája, a »Balassi Menyhárt árultatása«, csak egy főurat mutat be. Forgáchnál előtünk áll az egész osztály. A Balassák, Bebekek, Kendiek, Országhók, Perényiek, Törökök, Báthoriak, Petrovicsek, Bekesek, Nyáriak és így tovább. Ugyanannak az áruló, rabló, népnyzó bandának a képviselője valamennyi. Testileg, lelkileg romlott figurák. A reakciós történetírás daliás hőseket csinált ezekből az urakból. Forgách megmutatja igazi arcukat: a részegeskedés és kicsapongás a legtöbbször hamar tönkretette egészségét, nem mozgatja őket más, csak a feneketlen hatalomvágy és kapzsiság. Fegyelmezetlenek és megbízhatatlanok, gyávák és aljasok a végtelenségig. Igen, Forgách úgy látja, hogy az erkölcsi züllés szükségszerűen magával hozza a testi elkorcsosulást is. Gyakran visszatérő megállapítás: »vix e pueritia egressus otio venere atque crapula corrupta primum sanitate, mox pedum manuumque usum amisit: alig növe ki a gyermekorból, a semmittevés, szeretkezés és részegesség megromtotta előbb egészségét, majd kezének és lábának használatát elvesztette. 1552-ben például Báthori Andrászt nevezik ki erdélyi vajdának. Forgách így beszéli el az eseményt: »Báthori Andrásra bízták az erdélyi vajdaságot, nagyot nevethezt a dolgon az, aki adta és aki kapta, de az értelmesebbek, akik tudták, hogy ennek a tartománynak, különösen ebben az időben, erős, ép emberekre van szüksége, szomorkodtak, mert Báthori állandó izületi bajt szerezve a részegeskedésből és tobzódásból, kezét lábát sem tudta használni, és telve lévén gennyel, önmagával is tehetetlen volt« (32).

Az események elbeszélésében Forgách meg szokott állni egy-egy főur halálánál. Ilyenkor visszatekint működésére és egész életének jellemzését adja. Még szélesebbek ezek a vissza-

* Az idézeteket Majer Fidél kiadása (Monumenta Hungariae Historica II. Osziály 16. kötet. Ghymesí Forgách Ferenc Magyar Historiája Pest, 1866) alapján közlöm, mindenütt a magam fordításában.

Az idézetek után zárójelben lévő számok e kiadás lapszámozására utalnak.

tekintések, ha egy-egy család kihalásáról számol be. Ilyenkor ismerteti az egész család történetét, vagyis bűnlajstromát, Mátyás korától kezdve. Ezek a jellemzések történelmének legművészeiben megírt lapjaihoz tartoznak.

Nézzünk néhány példát ezekből is: 1557-ről írja: »Ugyanezen a nyáron három kiváló családból származó férfú halt meg szinte közvetlen egymás után, végleg kipusztulva velük nemzetségük törzse is: Perényi Gábor, Országh Kristóf és Bebek György, kikről megemlékezni nem lesz felesleges, mivel valamennyien a legnagyobb és legnemesebb családokból származtak, és velük együtt családjuknak is teljesen magvaszakadt, birtokaik visszaszálltak a koronára. Ugyanebben az időben halt meg Bánffy István országbíró és Balassa Menyhért is, de ezeknek nem szakadt magvuk. Balassa Menyhért egész életén át elkövetett annyi árulás és rablás után, hatalmas vagyont gyűjtve és halmozva, majd újra elveszítve, mint ahogy fentebb elbeszéltük, oly nyomorultan és hirhedten fejezte be Bécsben szánalmas életét, hogy egyetlen ember sem akadt az egész városban és az udvarban, aki temetésén hajlandó lett volna kikisérni. Kilenc árulása miatt volt ismert és hirhedt. Perényi Gábornak, annak a Péternek fia, ki Bécsben Ferdinánd fogságában halt meg, volt egy testvére, Ferenc nevű, kit gyermekkorában apja túsul adott Grittinek arra az időre, míg a vállalt feltételeknek eleget tesz, de apja inkább Péterváradot és Zalánkemént akarta megtartani mint fiát, kit így, apjától elhagyatva, Konstantinápolyba vittek. Sok év múlva került vissza, de Gábor mindenképp tagadta, hogy testvére volna, a visszatért Ferenc viszont állította, sőt anyjuk is elismerte fiának és magához fogadta, ugyanezt erősítette dajkája is. Sokáig viszálykodtak egymásközt, gyakran került az ügy Ferdinánd ítélete alá is, mivel az egyiket anyjuk védelmezte, és érdekében igen határozottan kiállt, a másik viszont senkivel sem túrt osztozkodást az örökségben. Ennek a viszálynak végül is az lett az eredménye, hogy Gábor azt állította saját anyjáról, hogy az Ferenc ügyét házasságtörése tudatában támogatja és védelmezi, ezért megfosztotta anyját vagyonától és jövedelmeitől, majd végül bujdosó és kóborló testvérét orgyilkosokkal eltétette láb alól. Mi el akartuk mondani a dolgot, úgy ahogy történt. Egyéb-ként, minthogy az ügy mindig nehéz és eldöntetlen volt, egyik fél állítását sem tudjuk bizonyosnak és igaznak tekinteni. Bizonyos, hogy ettől az időtől fogva Gábor anyját mindig nagy gyűlölettel üldözte, s az minden segítségtől elhagyatva, keserű és nyomorúságos életet élt. Apja János királytól nagy tisztségeket és birtokokat kapott, rábízta a királyi korona őrzését és Visegrád várát, ahol azt régi szokás szerint őrizni szokták. A koronát azonnal kiszolgáltatta Ferdinándnak, majd látva Ferdinánd tehetetlenségét, még nagyobb bátorságot vett: ha János király lehet, Péter miért ne? mondotta, és így Szolimántól azt merete kérni, hogy tegye őt független fejedelemmé, s így sorolja hűbéresei közé, mivel már nem viselkedett úgy, mint alattvaló, hanem mint önálló fejedelem, és azt akarta, hogy annak is tartsák.«

Ezután következik az árulások végtelen sora. Perényi Péter még fiával sem törődik, csak birtokait és vagyonát akarja növelni, birtokai nagyrésze mégis elvész, és életét végül bécsi börtönben fejezi be. Pétervárad és Zalánkemén elvesztése, melyek Belgrád eleste után az ország legfontosabb déli végvárai voltak, nagyon megkönnyítette a török terjeszkedést, és ezekért Forgách Perényi Pétert tartja felelősnek.

»Hogyha ezek az emberek — mondja Forgách — vagy inkább a haza elvesztésére született ocsmány szörnyek, nem utasítottak volna vissza minden saját érdekükben álló józan megfontolást, akkoriban az ország még elviselhető állapotra juthatott volna, és valami hazánk nekünk is lehetne, ha, a gonosz furiák végzetes izgatásától hajtva, nem akartak volna egészen a pusztulásig örjöngeni ezek a hálátlan polgárok, a legocsmányabbak minden halandók között.«

Ez az apa. Mint ahogy már láttuk, a fia sem volt jobb nála. A továbbiakban Forgách még a következőket írja róla: »Gábor pedig, mikor Izabella és fia János, Erdélybe visszatért, apja halálát megbosszulni vágyva elpártolt Ferdinándtól, Izabellához állt, majd minden ok nélkül újra Ferdinándhoz pártolt. Ezek után izületi betegség miatt rövidesen elvesztette

kezének, lábának használatát, s végül családja utolsó tagjaként, kihalva vele nemzetsége neve is, minden emlékezetre méltatlanul Pozsonyban eltávozott az élők sorából. Felesége volt Ország Kristóf leánya, igen kiváló asszony, kivel kevéssel halála előtt, nehogy őt túlélje, mérget itatott. Mikor ugyanis azt kívánta ostobán az asszonytól, hogy ha ő meghal, máshoz férjhez ne menjen, az azt felelte, hogy a magáénál hosszabb életet kíván urának, de különben a jövőre vonatkozólag semmi biztosat nem ígérhet, mégis szeretné, ha jobb reménnyel lenne róla. Ezért orvosát, Balsaracus Vitus Jánost, kivont karddal halállal fenyegetve, arra kényszerítette, hogy mérget készítsen és azt az asszonnyal megítassa, ki kevéssel férje halála után, miután lassan elbágyadtak tagjai, és a mérég egész testében felszívódott, élete virágjában szájalmasan meghalt. E tettet nem szeretetből követte el, hiszen miféle szeretet lehet a bűnben! Ez a megdöbbenően nagyravágyó és kevély ember titkos beszélgetéseiben gyakran emlegette üres felfuvalkodottságában, hogy méltatlan dolog volna, ha az ő feleségét valaha más is érintené, ezért ritka és szinte hallatlan barbársággal mások előtt lakomán megjelenni nem engedte, még saját házában sem, nem tűrte, hogy felesége férfivel beszéljen, vagy csak rá is pillantson, azt sem engedte, hogy az ablakon kinézzen, ha eltávozott házából, ablakait le is szokta pecsételni; annyira nagyra tartotta magát, és megvetett másokat, hogy mikor egyszer betegen feküdt, és felesége, miközben jámborul férje körül szorgoskodott, egy nemes ifjút, Semsey Istvánt, csupán ruhájával véletlenül megérintett, úgy megdühödött, hogy a szidalmaktól elgyötört asszonyt elevenen befalaztatva éhen pusztítottatta volna el, ha familiárisai nagy nehezen le nem beszélik. A nemesifjút pedig elfogatta, és kevéssel utóbb megmérgeztette" (377—383).

Ez csak egy kiragadott példa volt, melyhez hasonlót számtalant találhatunk. Forgách szenvedélyes gyűlölettel ír a hazaáruló urakról. Minden írói eszköz a leleplezés szolgáltatában áll nála. Az annales forma szűk keretein belül, mestere a kompozíciónak. Anélkül, hogy az események folyásán módosítana, egy-egy hadjárat történetében a készülődés és a kivitelezés, a remények és a valóság, a szavak és tettek ellentéteinek kidomborításával ér el megrázó írói hatást. Szemmel kísérhetjük, hogyan foszlik szét minden illúziója a Habsburg politikával kapcsolatban. 1556-ban a fiatal Ferdinánd főherceg fellekesülve Szigetvár szerencsés védelmén, elhatározza, hogy személyesen vesz részt a magyarországi harcokban. Forgách általában nem szokott szónoklatokat adni szereplőinek szájába, pedig ez gyakran alkalmazott fogás az antik és humanista történetíróknál. Most mégis egy nagyszerű beszédet mondhat el a királyfival Magyarország fontosságáról, történelmi hivatásáról, a Habsburgoknak Magyarország iránti kötelességeiről, és szeretetéről. A beszéd, melyben a főherceg kéri apját, hogy bízva rá a magyarországi hadak vezetését, a humanista ékesszólás egyedülálló remeke, de utána egy kis mondat már rámutat az egész valódi értékére: »Így az ifjú — írja — engedélyt kapva apjától a távozásra, több reménnyel és lekesedéssel, mind erővel indult a hadjáratba.« (143) Ezután a magyarok reményeit és lelkesedéseit írja le. Ujjong az egész ország, próféták támadnak, akik a török hatalom végét jósolják, hiszen Mohács óta nem történt, hogy az uralkodócsalád egy tagja személyesen vezette volna a harcokat. Ezután következik a hadjárat leírása: egy jelentéktelen vár elfoglalása, kisszerű csetepaték, ide-oda vonulások, fosztogatások, míg a tél beálltával a hadsereg fel nem oszlik. Sajnálom, hogy nincs terem ezt a fejezetet egész terjedelmében bemutatni.

Láthattuk már, hogy a császáriak bűnei nem kisebbek Forgách szemében a magyar urak bűneinél. Jól látja az idegen csapatok pusztítását, és látja azt is, ki a felelős mindezt. Rámutat a feudális háború igazi jellegére: marakodás azon, hogy ki fossa ki a népet. 1557-ből például ezt jegyzi fel: »Ezután Ferdinánd, mikor már majdnem elmúlt a nyár, visszatért Németországból. Ezen a nyáron nem is az ellenséges földön, hová az erős őrségek miatt betörni nem volt biztonságos, hanem saját területünkön belül. Mivel a katonaságnak zsoldot nem adtak, az falvanként sajátmaga és barmai megélhetésére élelmiszert keresgélt vagy rabolt. Ezt a

királyi fiskus hasznára találták ki, mert, bár a szegénységtől rabolt élelmiszer árát a zsoldból utólag levonták, a parasztok mégsem kaptak semmiféle ellenszolgáltatást, és a bajokban annyira tönkrementek, hogy ép, nagy falvak teljesen elhagyatottakká váltak, másokban pedig alig néhányan tengődtek. A Habsburg uralkodók alatt ilyen volt a katonai és politikai fegyelem. Mégis ősz idején, ha más okuk nem is volt, a termények tizedért és a szüretért nem tudtak nyugodni» (157—58).

Az idegen katonatisztek tehetetlensége sokszor szinte nevetséges számára. 1556-ban az Izabellához pártoló keleti részek biztosításáról van szó. Forgách Ferenc kérte, hogy magyar embert nevezzenek ki parancsnoknak, aki a terepet és az embereket ismeri. »Mégis Brandaisiusnak, egy német embernek adták a feladatot, aki váltott postalovakon hamarosan visszatért, térképeket hozott elő, hogy milyen úton, milyen helyeken, milyen ellenséges várakon kell keresztüljárnia, hogy ez milyen nehéz és veszedelmes dolog. Erre változatlan megbízatásokkal ismét elbocsájtják. Néhány napon belül postalovakon megint visszatér, majd újra kiküldik, és nem tesz semmi mást, csak az időt húzza, miközben az ostromlottak hiába várják a segítséget« (154).

Mint mondtam, az ország előtt álló feladatnak az anarchia megszüntetését és a török kiverését tekinti. Ebből a szempontból és Mátyás király mértékével méri a kor uralkodóit és valamennyit könnyűnek találja. Ferdinándban még lát némi jóindulatot, de tehetetlen. Miksáról egész sötét képet fest. A Zápolya család története bűnök és bűnhődések sorozata. Kipusztulásukat isten méltó büntetésének tartja. Báthori Istvánban érzett talán valamit a nagy uralkodóból, tetteit általában helyesli, de annak ellenére, hogy művét az ő szolgálatában írta meg, a dicsérő szavaktól vele kapcsolatban is tartózkodik. Viszont, bár ellenségnek tekinti a törököt, mégis mindig elismerően emlékezik meg Szolimánról: »vir inter antiquos imperatores facile constituendus,« olyan férfi, kit könnyen állíthatunk a régi császárok mellé. Rendelkezik azokkal az uralkodói erényekkel, amelyek a kor keresztény fejedelmiből hiányoznak. Erőskezű uralkodó, és Forgách véleménye szerint messzetekintő elvi célokért harcol.

»Bár Mátyás óta a fejedelmek tudatlansága és tehetetlensége miatt minden fegyelem megromlott, s az idegen nemzetek diadalmas nevünk elpusztítására összeesküdtek, mégsem természetlen annyira a magyar föld, hogy a virtus ragyogó példáit ne szülné« — írja egy helyen Forgách. Miben látja a virtus ragyogó példáit? A végvári vitézek és kapitányok többnyire tragikus végű honvédő harcaiban. Ha ilyenekről kell írni, stílusa is megváltozik. A máskor Tacitusra emlékeztető, keserű, tömör, néha homályos és ideges stílus (ezt a fordításban talán nem is lehet érzékeltetni) kisimul, szinte költői szárnyakat kap. A Commentáriusok két fejezete, a 2. és 16. könyv egyes részletei prózában megírt eposzra emlékeztetnek. A két kiemelkedő fejezet egy-egy nagy török háborút ír le, az 1552-es, Temesvár, Drégely, Eger ostromát és az 1566-ost »a szigeti veszedelmet«. Ezeknek a dicsőséges harcoknak leírásában nem is annyira az antik történetírók tanítványa Forgách, mint inkább a magyar históriás énekmondó Tinódinak. Különösen áll ez a 2. könyvre.

Az 1552-es év eseményeinek leírásában forrásul használja Tinódit. De nemcsak az eseményeket ismerteti Tinódi alapján, hanem átvesz minden költői értéket, amit Tinódi megteremtett. A kompozícióban őt követi, s költői részletekkel sokszor még tovább gazdagítja a kapott anyagot. Tinódi előadásmódjának helyenként fásasztó egyhangúsága Forgách ragyogó latin stílusában eltűnik. Az egyes várharckok kis epizódjai szervesen illeszkednek az egész év eseményeit összefoglaló könyv nagyobb keretébe. A legszebb talán Drégely ostromának leírása:

»Ali-basa innen visszatért Szikambriába, egy régi város helyére Buda közelében, s néhány napot hadserege összegyűjtésével s a háború előkészítésével töltött, majd tizenkétezer katonával az esztergomi érsekség várának, Drégelynek megostromlására indult. Az őrseg parancsnoka a minden hadi veszedelemre jól felkészült Szondy György volt, ki katonáit is

ugyanilyen vitézekké és engedelmesekké nevelte. A falak s egy régi módon nagyon magasra épített torony leomlása eltemette Zoltay János nemes lovast. Az ezután következő első és nagyon heves ostromban Szondy az ellenséget nagy veszteséggel visszaverte. Cselt is kísérett Ali basa. Felküldte a közeli falu papját, hogy ígéretekkel Szondyt megadásra bírja, de a török hazugságokat e katonás férfiú kinevette. Mikor már mégsem bíztott abban, hogy a nagyon megrongált és régi várat, melyet a magyar királyok hosszú gondatlansága, majd a belső polgárháborúk miatt ágyuk ellen alig erősítettek meg, megtarthatja, végső akaratának testamentumát ilyen módon tette: Előhívta két legkedvesebb énekes apródját és kettőt török foglyai közül, akiket skarlátszövet ruhákba öltöztetett, pénzzel ajándékozott meg, és kiküldte őket Ali basához, hogy figyelmeztessék arra, hogy testét mindkét vezér jeles tetteinek örök emlékezetéért temettesse el, mert ő vagy a győzelemért, vagy inkább a tisztességes halálért utolsó lehelletéig harcolni fog. Ezután azonnal kihordatta a köztérre minden holmiját, saját kezével tüzet vetett alájuk és elégette. Majd az istállóba ment, s harci paripáit, a legjobbakat is, törével mind leszúrta. Köztük az egyik legnemesebbet, amelyet a harcokban legtöbbet használt gyengéden megsíratta, s bocsánatot kért tőle a szükségből ellene elkövetni kényszerült vétékért. Végül katonáinak gyűlést tartva, valamennyit a harcra lelkesítette. Megbánták bűneiket, és lelkiüket vidám és állhatatos szívvel valamennyien istennek ajánlották. Nem sokkal ezután megkezdődött az ostrom, és sok órán át tartott. Olyan vitézek és kitartók voltak a védők, hogy az ellenség nem tudott betörni a várba, míg szinte valamennyien szemközt kapott sebektől el nem estek. Maga Szondy György, már sok sebet kapva és körülvéve az ellenségtől, csodálatos harcot kezdett. A közelébe merészkedő barbárok tömegeit vágta le, míg a kimerültségtől és vérvesztéstől térdre nem rogyott, de még ezután sem hagyta abba a küzdelmet, hanem ugyanolyan vadul osztogatta a halálos csapásokat egészen addig, amíg egy puska-golyó át nem járta. Ezután fejét vették. Ali basa megkerestette testét és fejét, maga elé hozatta, megdicsérte ellensége vitézségét, és gondoskodott róla, hogy tisztességes katonai temetéssel temessék el. Sírjára lovagi lándzsát tüzetett zászlóval, erénye jelképét» (46—47).

A 16. könyv bizonyos fokig más jellegű. Forgách ott volt a seregben, amely tehetetlenül várt, míg a törökök bevették Szigetet. Ekkor vált előtte teljesen nyilvánvalóvá a Habsburg politika rosszindulatú tehetetlensége. Az események legtöbbször közvetlen szemtanúja volt, a szereplőknek személyes ismerőse. Ezért nem is a historiás énekek hangján emlékezik meg erről a háborúról. Ez a fejezet inkább egy széleslátókörű politikai emlékirata. Sorsdöntő fontosságúnak érezte ezt a háborút. Magyarországot szinte csak véletlen szerencse mentette meg a végleges pusztulástól, s a veszedelem Magyarországon kívül egész Európát fenyegette. Forgáchnak ebben a fejezetében a költő Zrínyi koncepciójának egyes elemei már adva vannak.

Az év kezdetén országgyűlés van Pozsonyban. A király pénzt és katonát követel, a rendek sérelmeik orvoslását. A bangulat robbanásig feszült. A magyar rendek terjedelmes feliratban ismertetik sérelmeiket. A gyarmatosítók a magyar urak kikapcsolásával teljesen a maguk kezébe akarják venni az országot. A politikai fordulat, mely az egész magyar uralkodóosztály ellen irányult, Forgáchot magát is érzékenyen sújtotta. Ekkor nevezték ki győri püspöknek a sötét olasz kalandort Zacharias Delphinust.

Az állandó török harcok, a háború János Zsigmonddal, a fizetetlen csapatok garázdálkodása, a Balassai Menyhárt féle nagyobb és kisebb rablók, akiket a Habsburg politika akkor sem vonakodott felhasználni, amikor a viszonylag tisztességesebb urak félreállítására törekedett, általánossá tették az országban a lét bizonytalanságát. A nép minden különös természeti jelenségben csodajeleket látott. Forgách közli ezeket a prodigiumokat, hogy felhívja a figyelmet a bekövetkező eseményekre s azoknak szinte kozmikus jelentőségét adja.

Így megmutatva az ország belső gyengeségét, és érzékelte a fenyegető veszedelem nagyságát, tér rá a háború leírására. »Következik a hatalmas és rémítő, Magyarország számára, ha az istenek határt nem szabnak neki, majdnem legvégső háború» (304). Ezután az ország területi kiterjedését és a fontosabb végvárat ismerteti. Ez a leírás is alkalmas arra,

hogy a háborúban elesett két vár, Sziget és Gyula fontosságát kiemelve, hogy megmutassa azt a török hódítás következtében létrejött végzetes területi széttagoltságot, amely az ellenállást még nehezebbé tette. Sziget és Gyula a maradék ország két sarokbástyája. »Középen az ellenség volt, a Fekete-tengertől az Adriáig azon a területen, ahol valaha hosszan, szélesen a magyar birodalom terjedt.« Az ország csak határterület két birodalom között és a Habsburg tartományok védőbástyája. »Állandó hadsereg semmi, s ha háború tört ki, alkalmi katonaságot toboroztak, de gyakran csak a háború végére, vagy minden haszon nélkül, majd ismét, ugyanolyan könnyelműséggel feloszlatták. A végvárak őrsége magyar, de a biztos és hasznos hozó parancsnokságokat németek töltötték be. Szolimán is azt kérte két évvel ezelőtt egyik levelében, hogy németekkel erősítsék meg a várakat, mivel azok hajlamosabbak a békére és a fegyverszünetre. »Az ország végtelen keskeny karéjban nyúlik el,« úgy, hogy a Szigetről Gyulára utazóknak Szlavóniát, Stejerországot, Ausztriát, Morvaországot, Sziléziát és Lengyelországot kellett érinteniök« (306). Miután Magyarország kétségbeesett állapotát ismertette, végigtekint Európán. A spanyol és a lengyel király gyenge, tehetetlen. A francia gyermek, az angol nő, Itália és Németország erejét az apró fejedelemségek anarchiája forgácsolja szét. És ekkor megindul Szolimán, kít Forgách kora legnagyobb uralkodójának tartott. Célja nem kevesebb, mint Bécs elfoglalása és az egész kereszténység megtérése. A török szultán érzi, hogy ez lesz élete utolsó háborúja, ám még a halál gondolata sem riasztja vissza a küzdelemtől világhódító céljai érdekében. Forgách a Szolimán szájába adott beszéddel kora keresztény fejedelmeinek akar példát mutatni. Azt akarja, hogy az európai fejedelmek ugyanolyan elszántan harcoljanak a törökök ellen, mint ahogy az harcol ellenünk. Az események részletesebb ismertetése, úgy hiszem nem szükséges, hiszen ennek a hadjáratnak a története Zrínyi eposzával kapcsolatban közismert. Forgách a háborút úgy írja le, amint az egyes eseményekről közvetlen közelből, Miksa Óvárott, majd Győrben vesztéglő táborában értesült.

Arszlán basa sikertelen palotai vállalkozása, a német és magyar mezei hadak lassú gyülekezése közben, Szolimán Belgrádnál fogadja a tisztelgésére siető János Zsigmondot. A szultán környezete hallatlan pompájának leírása szintén a fenyegető veszedelem nagyságát érzékelteti. Csapatának egy része közben megkezdi Gyula ostromát. A vár sorsa eleve meg volt pecsételve. Segítséget nem kaphatott, s kapitánya, Kerecsényi kegyetlen, kapzsi ember volt, aki az őrséget maga züllesztette szét. A legénység nagyrészt ujoncokból állt, »mert sokan a régi katonák és tisztek közül, nem tudva megszokni a vezér kapzsiságát és a méltatlan bánásmódot, átpártoltak még jóval az ostrom előtt az erdélyiekhez« (314).

De nemcsak katonáival bánt így: »Annyira kegyetlen volt mindenkivel szemben, hogyha valakiről a falvakban és a városokban megtudta, hogy egy kicsit gazdagabb — az ilyenek után állandóan szorgalmasan kutatott — akkor elfogatta, elképesztő módon kínoztatta és mivel a szerencsétlenek a mérhetetlen kínzástól meg akarták váltani magukat, pénzüket, ha volt, vagy ha valahonnan kölcsönbe kaphattak, kicsikarta, úgy, hogy parancsnoksága idején, alig két év alatt, a Morvaországban megvásárolt Nikolsburg váráért 60.000 aranyat fizetett ki« (315—316). A rábizott várat persze, hitelt adva a törökök ígéreteinek, gyáván megadta. A fogságban azután, bosszúból a török foglyokot elkövetett kegyetlenségeiért, halálra kínozták.

Ezután következik Szigetvár ostroma. Ez a harc Forgách számára még nem olyan egyedülállóan jelentős, mint amilyennek mi Zrínyi eposza alapján érezzük. Az ő szemében az egész hadjárat az, ami végső pusztulással fenyegette Magyarországot. Sziget elvesztésével azonos súlyúnak érzi Gyula pusztulását, és a hatalmas területek feldúlását. Az 1566-os év azért olyan fontos számára, mert végső pusztulással fenyegette az egész országot, és ha ez Szolimán halála miatt nem is következett be, de a területvesztés és a belső ellentétek kiéleződése még kétségbeesettebbé tette a nemzet helyzetét. Nyilvánvaló lett, hogy külső segítségre nem számíthatunk, és Forgách úgy érezte, hogy Magyarországon belül sincs olyan erő, amely egy újabb szolimáni méretű támadásnak ellen tudna állni. A németek, mint ebben a háborúban

is kiderült, szándékosan gyengítették a védelmet. Sziget pusztulásáért is elsősorban ők a felelősök. Nemcsak azért, mert az ostromlott várnak nem vittek segítséget, hanem azért is, mert az őrséget készakarva gyengítették.

»Ugyanazon a télen — írja Forgách — szemlét tartottak a katonaság felett a haditanács tagjai, és Szigetről 200 lovast, mint feleslegest elbocsátottak. Más helyeken szintén csökkentették az őrségeket. Később a háborús hírek szaporodásával 1000 magyar gyalogost akartak toborozni, de sok keresgélés után sem találtak többet néhány embernél. Egyáltalán nem ismeretlen dolog, hogy Gebhardt Belczer a haditanács legrégebbi tagja, (újfajta hivatal nemrég találták ki, kevéssel halála előtt szervezte Ferdinánd, Miksa tanácsára) azzal dicsekedett, hogy az ő tanácsára évenként 40.000 forint költségtől szabadult meg az államkassza. De ez a bölcsesség Magyarország pusztulását hozta.«

Sziget ostroma, ha nem is egyedülálló esemény, de egy nagy hadjárat kiemelkedő fegyverténye. Az ostrom utolsó szakaszának pompás leírását, és Zrínyi jellemzését szintén megpróbálom bemutatni:

»A törökök szeptember 4.-én fölvonultatják az összes csapatot, és zászlóaljakra és szakaszokra osztva őket harcra készülnek. A vár bástyáiból a földet már elhordták, vagy szétágyúzták, most a nyers fa* alá száraz faanyagot, tüzet, fáklyákat vetnek, ettől a sáncok megerősítésére összehordott faanyag a közelben tüzet fogott, majd kigyulladtak tőle a katonák szállásai is. Ugyanakkor a romokért folyt a harc és öldöklés. A törökök előnyomultak, alig volt a mieinknek lélekzetnyi idejük, az erőszak és tűz beszorította őket a sarokban bástyául szolgáló belső várba. A közben lévő hídon az ellenség sokakat kegyetlenül eltaposott, levágott, és letaszított. Az ostromlottak a legnagyobb inségre jutottak, minden elhagyta őket, kivéve lelkük bátorságát és állhatatosságát, mert már a remény is késői volt. Az ellenség sűrűn nyugtalanítja, szorongatja, ostromolja őket, majd szeptember 7.-én, előkészítve mindent, tüzetokádó lövedékeket vet a közeli tetőkre, felhág a falakra, folyik a harc minden helyen. Végül is tűzzel és vassal a mieinket úgy megszorongatták, hogy azok elhatározták, hogy kinyitva a kapukat kitörnek a külső várba, és itt, egy tömegben harcolva, a legdicsőbb halállal vetnek véget gyönyörű küzdelmüknek. Beront az ellenség és köröskörül gomolyog, mikor a híd és a tér az ellenség összezsúfolt sokaságával van teli, az itt előre elrejtett, megtöltött és megcélzott hatalmas ágyúkat elsütik a szembenlévőkre. Egy pillanat alatt hihetetlen pusztulás támad az ellenség soraiban, mert az ágyúkat nemcsak az összezsúfolt seregben amúgyis biztos és szörnyű veszteséget okozó ágyúgolyókkal töltötték meg, hanem ezen felül megtöltték őket vasdarabokkal és mindenféle fémtörmelékkel egészen torkulatukig, mit a robbanás és az ágyúgolyók lökése kivetett, és jégeső módjára halálos erővel szóródott mindefelé. Zrínyit, mikor ezek után kitörni készült, és harcával borzalmas látványt nyújtott, a hídon belül egyszerre két puskagolyó járta át, miközben pusztulás, tűz és vas borította el az egész várat. A győzelem hatalmas és hihetetlen embervesztésébe került, mert a szigetiek nemcsak élve, hanem még holtan is bosszút álltak az ellenségen. Az egyik kőtoronyban ugyanis, mely puskaporral és gyújtólövedékekkel volt megtöltve, mikor már minden remény elveszett, ügyesen meggyújtott kanócot helyeztek el. Mikor tehát elfoglalva a várat, a megszállhatatlan sokaság berontott, köztük az egész tábor tisztjei is, és betöltötte a várat, a várost és a körülötte elterülő mezőt, a puskapor hirtelen meggyulladt, s a szétszóródó lövedékek és kövek, ahová csak hullottak, mindenütt elsöpörték az összezsúfolt ellenséget. Nemcsak a közelben, hanem távolabb is ugyanez volt a sorsuk a törököknek. A levegőben repülő kövek s a szétszórt tűz szinte mindenütt elérte és elborította a halandókat. A baj gyorsasága megakadályozott minden menekülést. A sebesültek, félholtak, megégették s a szétszaggatott katonák tagjai, a levágottak hatalmas tömegével együtt, borzalmas látványt nyújtottak.

* Szigetvár bástyái nagyrészt gerendavázzal megerősített földsáncok voltak.

Ez lett a vége a kereszténység két kulcsának, mert Magyarországnak, ha a régi birodalmat tekinted, már csupán függelékei voltak meg. Erődítéseik, fegyverzetük egyforma értékű volt. Gyulában a csapatok erősebbek voltak, de a vezér rosszabb. A vezérek kegyetlensége, vadsága, kapzsisága majdnem egyforma volt, de Zrínyi bűnös élete ellenére vitéz halálával ugyanannyi jóhírt szerzett, mint amennyi rosszat a másik. Zrínyi Horvátországból, régi főuri családból származott. Miután már kora ifjúságában megismerkedett a törökkel, Keglevics Péter, a kiváló vezér és horvát bán támogatta őt tanácsaival és segítségével, és a király kegyeibe is bejuttatta. Ennek ellenére később, mikor Keglevicset csellel elfogták, Zrínyi elszedte tőle Csáktornya várát. Kocianert ezüstjéért, melyből rengeteg volt vele, megcsúfolva az asztalt és a vendégeket védő isteneket, nézegetés ürügyén kivont törével orvul leszúrta. Ez a tett ugyancsak illik hozzá, mert kegyetlen volt és kapzsi, és az uralkodó gyengesége miatt, ki alatt minden félelem nélkül vétkezhetett, lelke minden bűnre kész volt. Erdődi Péter horvát bán leányával az eljegyzés után szakított, miután előbb megkaparintotta Monyorókerék várát, melyet Erdődi szigorú feltételek mellett leányának hozományul adott, de később visszaszerezni nem tudott. Ezután más, nem kevésbé gazdag házasság reményében, egy házassággal kettős haszonra tett szert. Házasságot ígért ugyanis Széchy Tamás leányának Margitnak, aki második férje után gazdag özvegyasszony volt — más dolog nem is tette kívánatossá — s utána annak leányát is eljegyeztette saját fiával. Ezt elintézve ismét szakított az özvegygel, és hatalma növelése céljából más felé fordult. Ugyanis nagy szerelmet színelve, megszerezte magának a cseh kancellár feleségének és Vilhelm Rosenbergnek hugát, egy feslett leányzót. Rokonának, Tahy Ferenc lovászmester és királyi tanácsosnak nemesi kuriáját, egy keresett ürügy alapján, familiárisainak csapatával s a Szigetről kivezényelt katonasággal a földdel tétette egyenlővé. Még a dísz és gyümölcsfákat is kivagdosták kertjében. Az ürügyet az szolgálhatta, hogy egyszer magához hívatta Tahyt, s a lakomán le akarta részegíteni, mire az, minden célzatosság nélkül, azt mondta, hogy nem lehet neki mérget adni. Ezt használta fel rosszindulatú lélekkel Zrínyi a régi kitervelt gaztett jogcíméül, és utólag hiába síránkoztak aztán ellene akárhányszor is a gyűléseken és a tanácsban. Mikor egyik familiárisa, Gerdák István, minden jog és törvény ellenére kisvagyonú nemesek kastélyainak elfoglalására bízta, erőtlenség lévén a király rendeletei, be merte várni a királyi fegyvereket is, míg végül kölcsönös öldöklések után, meghódolásra nem kényszerítették. A szigeti parancsnokságot telhetetlen kapzsiságából és hatalomvágyból kívánta, s viszont azért kapta meg, hogy familiárisaival és vagyonával pótolja a zsoldot, amelyet ritkán és sohasem teljesen fizettek. Tudniillik ez volt a parancsnokok kinevezésében a különös művészet; hogy aztán a sajátjából, vagy rablásból elégítette-e ki katonáit az nem számított. Bizony Ferdinánd uralma óta ez a »művészet« vagy micsoda, minden fegyelem, minden emberi és isteni törvény felbomlásával, menthetetlenül eluralkodott rajtunk egész a végső pusztulásunkig. Később, mikor a háborús hírek szaporodtak, le akart mondani a parancsnokságról, de az uralkodó gyűlöletből és erőszakkal akarata ellenére visszatartotta» (324—27).

Amint látjuk, Forgách még Zrínyinek sem tud megbocsátani élete vétkeiért. Ugyanígy ítéli meg Dobó Istvánt is. Ezek az urak egyik kezükkel védték a hazát, a másikkal pusztították. Honvédő harcaikat Forgách lelkesedéssel, szeretettel írja le, hiszen ez volna — meggyőződése szerint — a nemesség feladata, de nagyon jól látja azt, hogy ezekre az urakra nem jellemző a bátor helytállás. A magyar főurak nem a haza védelmét tekintik életcéljuknak, hanem vagyonuk növelését. Néha, ha a körülmények rákényszerítik őket, ha beszorulnak egy-egy várba, vagy ha a törökök rajtukütnek, egyikük-másikuk tud bátran harcolni, bár sokan még ilyenkor sem, de a legjobbak is szívesen kibujnak a védelem feladatai alól, s ha tehetik, inkább a nép és egymás ellen vitézkednek, mint a török ellen. Forgáchnak ezen a Zrínyi-jellemzésén a reakciós történetírás nagyon felháborodott, ami érthető is, hiszen ez a leírás mutatja meg a legélesebben a XVI. századi magyar feudális uralkodóosztály romlottságát. Ha ilyen ennek az osztálynak egyik legvitézebb, legkiválóbb képviselője, milyenek a

többiek? Kisebb emberek életéből vett példákkal szemben hivatkozhattak arra, hogy ezek magatartása nem jellemző az egész osztályra. Forgách bebizonyítja, hogy az osztály legkiválóbb képviselőit is ugyanazok a bűnök jellemzik, mint a többit. Ezért tekintette a reakciós történetírás évszázadokon keresztül elkeseredett embergyűlölőnek és rágalmozónak Forgáchot.

Az eddig között szemelvényekből már részben képet lehet alkotni Forgách célkitűzéseiről, világnézetéről. Történelme középpontjában a török kérdés áll. Részletesen foglalkozik nemcsak a magyaroknak, hanem a többi európai népeknek, olaszoknak, spanyoloknak törökök ellen viselt háborúival is. Úgy érzi, ez a veszedelem egész Európát fenyegeti. A török kérdés vezeti el a korabeli feudális rendszer és a Habsburg politika bírálatához. Mátyás példája azt mutatja neki, hogy ha az ország egységes, ellen tud állni a töröknek, kora történelme pedig bebizonyítja, hogy az anarchia a török szálláscsinálója. Politikai pályáján meggyőződött arról, hogy a Habsburgok nem akarják megvédeni az országot, sőt egyenesen akadályozzák a védelmet, céljuk csak a megmaradt területek gyarmatosítása és a Habsburg tartományok biztosítása. Forgách érdeme, hogy ezeket a kérdéseket a maguk teljes élességében, egészen nyíltan és világosan veti fel. Azzal is kiemelkedik kortársai közül, hogy elgondolásait nem öltözteti vallásos mezbe. A vallásos forma a XVI. században az egyetlen szélesebb tömegek között népszerűsíthető ideológiai forma volt. A reformátorok vallásos elképzeléseinek politikai tartalma sok esetben azonos Forgách elgondolásaival, de a vallásos forma szinte minden esetben tompította a mondanivaló politikai élet. Bornemissza Péter az »Ördögi kísértetekben« lényegében ugyanazokat a bűnöket veti a feudális urak szemére, mint Forgách, de azzal, hogy a bűnöket az ördög sugalmazásának tulajdonítja, csökkenti bizonyos mértékig az urak felelősségét, hiszen az ördög mindenkit megkísérthet, még a legjámborabb prédikátorokat is, és segítséget ellene csak a vallásos hit adhat. Forgáchnál szó sincsen sem ördögről, sem a vallás értelmében felfogott istenről. Az emberek maguk felelősek tetteikért, és bűneikért itt a földön bűnhődnek, maguk és ivadékaik. Felette áll minden vallásos, felekezeti szempontnak. Hogy valaki katolikus-e, vagy protestáns, az teljesen közömbös számára. Rendszerint meg sem említi. A főurak hosszú bűnlajstromaiban a valláscsere, egyházi birtokok lefoglalása és hasonlók sohasem szerepelnek. A magyarországi felekezeti küzdelmeket, kivéve az anti-trinitáriusok kérdését, melyet még ismertetek, meg sem említi, pedig hangos volt tőlük az egész kor. A külföldi eseményeket is hasonló szellemben ismerteti. A tridenti zsinat csak abból a szempontból érdekes számára, hogy megnyilatkoztak alatta a Habsburg, francia és pápai ellentétek. A francia polgárháborúért a vatikáni politikát tartja felelősnek, és keményen elítéli. A németföldi szabadságharcot nagy rokonszenvvel és tárgyilagosan ismerteti. Az inquisitio spanyolországi tevékenységéről borzalommal és undorral emlékezik meg. Mindezt azonban anélkül teszi, hogy azonosítaná magát a protestánsokkal. Morális felfogása is nélkülöz minden vallásos színezetet. Isten nevét ugyan nem egyszer emlegeti, de ez az isten számára csak a földi életben megnyilvánuló igazság megtestesítője. A bűnösöket szerinte mindig utoléri a büntetés. Hiába fosztogatnak, rabolnak, hiába követik el az árulások sorozatát egy-egy újabb birtok megszerzéséért, vagyonuk végül elvesz, nyomorban pusztulnak el, sokszor bő tönben, vagy gyilkosság áldozataiként. Ez eddig csak a reális viszonyokat tükrözi. Egy pusztuló fogyatkozó országban egyesek gazdagsága sem növekedhet a végtelenig. A föld és a nemzeti vagyon, amelyen a főurak osztozkodhatnak, mindig kevesebb lesz, és a megmaradt országrészben a király mindig nagyobb birtokokat juttat német hívei kezébe. A terményeket a hadak fölélik, a kincsek Konstantinápolyba és Bécsbe vándorolnak, a nép török rabszolgapiacokra. A csapások természetesen leginkább a népet érik, de ilyen körülmények között elkerülhetlenül egyre több főúr is tönkremegy. Ráadásul Miksa politikája, mint ez Dobó István és Balassi János pörével kapcsolatban végleg nyilvánvaló lett, határozottan a magyar urak félreállítására és megsemmisítésére irányult. Az állandó politikai intrikák, összeesküvések, zavargások és háborúk szintén nem kímélték a nagyurak életét sem. A vagyonnak és létnek bizonytalansága, melyet a feudális urak teremtettek meg, magukat az urakat is sújtotta.

Ez a tény tükröződik Forgách szigorú erkölcsi felfogásában, mely szerint minden bűnt elkerülhetetlenül utolér a büntetés, és egy-egy régi nagy vétek nemzedékről-nemzedékre szinte átokként ül egész családokon. Felségesen komor Forgách erkölcsi felfogása, és a valóságot talán még hívebben tükrözi, mint a reformátoroké. Forgáchnál nincs megigazulás és bűnbocsánat. Istene a bűnök nyomában járó kiengesztelhetetlen bosszúálló végzet. Itt az egész társadalom gyökeres átalakulására volt szükség, s azt az erőt, amely ezt az átalakulást végrehajthatta Forgách nem látta, vagy nem akarta látni.

A feudális centralizáció szükségességét helyesen ismerte fel, csak hogy a feudális centralizáció csak a feudalizmuson túlmutató erőkre, a parasztságra és a polgárságra támaszkodva lett volna csupán megvalósítható. Ennek felismeréséig Forgách nem jutott el. Mutatja ezt az, hogy a Commentáriusokban kizárólag a nemesség történetét írja meg. A nép sorsáról legfeljebb akkor beszél, amikor már nem lehet hallgatni róla, mert hatalmas tömegmozgalomban követeli a maga jogait, vagy az urak politikája maguknak az uraknak érdekeit is sértő módon esztelen vele szemben (az 1570-es debreceni parasztfelkelés, a császári hadak garázdálkodása, a Balassi Menyhárt féle urak rablóhadjáratai). Bár látja a parasztság türheteretlen helyzetét, sa ledurvább visszaélések ellen szót is emel, de általában fél tőle. Forgách még elég közelről hallotta Dózsa György hírét. Az 1570-es debreceni paraszttözeggel kapcsolatban így ír:

»... a bölcsebbek átkozták a paraszti zavargást, mert emlékeztek, hogy Ulászló király és Tamás esztergomi érsek alatt, aki Rómából úgynevezett keresztesháborúra való felszólítást hozott haza, jó okokból milyen kegyetlen, milyen nagy, micsoda veszedelmes háború keletkezett az egy Székely György kezdeményezésére, ahol hatalmas számú nemes, igen sok főúr s a népnek valóban megszámlálhatatlan sokasága pusztult el, és a lázadást végül alig tudták elfojtani, miután Ulászló király úgy megijedt, hogy azon gondolkodott, hogy Budát kiürrítse (452).

Talán, vallásilag kétségtelenül közömbös felfogása mellett, részben ez a nemesi arisztokratikus szemlélet okozza, hogy a magyar reformáció eseményeiről sem emlékezik meg. Mindenesetre feltűnő, hogy az antitrinitárius mozgalommal kapcsolatban csak Blandrata Györgyöt, az Erdélyben igen előkelő udvari szerepet betöltő olasz orvost említi és a »varga« Dávid Ferencet nem.

Ez a magatartás a legfeltűnőbb akkor, amikor János Zsigmond politikáját ismerteti. János Zsigmond valóban gyenge ember volt, s az előtte álló hatalmas feladatok megoldására alkalmatlan. De Forgách nemcsak ezért hibáztatja. A Zápolya családnak ez az utolsó sarja sok keserű tapasztalatot szerezhett a magyar urak megbízhatatlanságáról. Ezért megpróbált politikájában az erdélyi, különösen a kolozsvári polgárságra is támaszkodni. Ez a politika jutott kifejezésre abban, hogy csatlakozott az antitrinitárius mozgalomhoz. Ennek az egyedülálló kísérletnek haladó jelentőségét Forgách nem ismerte fel. A polgárság törekvését, hogy részt követeljen magának a politika aktív irányításából, rosszindulatú bizalmatlansággal nézi. Van is ennek a bizalmatlanságnak némi alapja. Ez az osztály országos viszonylatban még valóban nagyon gyenge volt, és ez a gyengeség tükröződött János Zsigmond politikájának ingadozó kapkodásában is. De mégis, ez lett volna az egyedüli kivezető út, s ezt Forgách nem ismerte fel. Jól látta, hogy a polgárság vallásos és politikai mozgalma, az antitrinitarizmus, vagy ahogy Forgách nevezi arianizmus magával ragadja a szélesebb paraszti tömegeket is, és a feudalizmus egészének alapjait fenyegeti. Ő pedig, bár morális és kultúrpolitikai nézetei, gondoljunk csak Perényi Gábor jellemzésére, vagy a Mátyás király politikáját ismertető itt is idézett részre — sok polgári elemet tartalmaztak, lényegében mégis mereven elzárkózott a polgárság politikai követeléseitől, és az ország egységesítését a nemesség kizárólagos vezetőszerének megőrzésével szerette volna megvalósítani. János Zsigmondról egy helyen így ír:

»A fejedelem állandóan csak a leghitványabb emberekkel érintkezett, és ezért akkora volt benne a könnyelműség, hogy a derék férfiakat és az ország főembereit sohasem akarta bizalmas környezetébe engedni. Ezeknek még csak belépni sem volt szabad hozzá, hanem bezárták előttük az ajtókat« (448). Forgách gyűlölettel beszél az antitrinitarizmusról:

»Január 1-re (1571) a király (János Zsigmond) Marosvásárhelyre ment országgyűlést tartani. Itt a közügyekkel kapcsolatban, a szokásos adón kívül, semmit sem intéztek. A valásról sokat tárgyaltak. Az uralkodó ugyanis azt követelte, hogy egyesek ellen, akik gyalázni merték az arianizmust, eljárást indíthasson, de ehhez az összes rendek, különösen pedig a nemesség és a főemberek, nagy egyetértéssel megtagadták hozzájárulásukat. Blandratának, mert Bekes a követség miatt távol volt, és Csáky Mihálynak tanácsára tett mindent. Ez utóbbi először a gyulafehérvári egyházban volt valami papocska, majd lutheránus lett, és végül öreg, vénségre hajló korában az arianizmust védelmezte igen lelkesen. Tehát a templomban hitvitát rendeztek, ahol az arianusok olyan abszurd és felháborító tételeket adtak elő a Szentháromságról, hogy a királyon és hívein kívül senki sem akarta meghallgatni, mert úgy tűnt, hogy az ember pusztá meghallgatásukkal is bűnbe keveredik, és büntetést von magára. Ők ennek ellenére ocsmányságukba és istentelenségükbe merülve tapsoltak maguknak, a király is lelkesen helyeselt, és néha hosszabb beszédben bizonygatta tételeiket, végül Csáky Mihály útján a gyűlés előtt is jóváhagyta azokat, de a többség püsszegéssel és gyalázkodással fogadta. Ezeknek istentelenségét senki sem tudná elbeszélni, de ha csak egyet mondok, azt hiszem mindent megmondtam. Magát az Evangéliumot sem fogadják el, sőt ki akarják írtani. Azt állítják, hogy emberek szerkesztették, ezért nem tanítják, a gyülekezet előtt nem is említik. Csupán a Bibliát forgatják, de hamis lélekkel. Tehát semmiféle szentséggel nem élnek, sem a keresetséggel, sem az úrvacsorával, a házasságban sem tartanak semilyen törvényt, általános a vadházasság, feleségüket annyiszor váltják, ahányszor kedvük támad« (457—58).

Forgách a szentháromságtagadó mozgalom osztályalapjait nagyon jól látta, és mivel maga sem tudott elszakadni a nemességtől, ezt a polgári-paraszi mozgalmat sötét rágalmakkal árasztotta el. Ezekben az 1570 körüli erdélyi eseményeket ismertető részekben lesz teljesen érthető a Forgáchnál mindenütt érezhető pesszimizmus. Világosan és helyesen látja a nemesség teljes erkölcsi és politikai csődjét, de az alsóbb társadalmi osztályokat ugyanolyan rosszindulattal és elfogultsággal szemléli maga is, mint a nemesség többi tagja. Ezért úgy érzi, hogy a nagy cél, Mátyás király egységes és erős országa megvalósíthatatlan. A romlásból nem lehet szabadulni.

Még néhány szót kell szólnunk latinnyelvűségéről. A latin stílusnak a humanisták között is kiemelkedő mestere. Nem valószínű, hogy abban a korban magyar nyelven ilyen tökéletesen meg lehetett volna írni e munkát. De mégis, ez a ragyogó latinság csak egy szűk körnek szólt, és ezt Forgách valószínűleg maga is tudta. Igaz, hogy a latin nyelv ekkor még egész Európa nemzetközi tudományos nyelve volt, de a latin mellett már mindenütt hatalmas szava van a nemzeti nyelvű irodalomnak, és ezek a modern nyelvű irodalmak az ébredő nemzetek széles népi tömegeihez szólnak, míg a latin csak a tudósok kis nemzetközi közösségéhez, és Forgách inkább ehhez a kis tudósközösséghez akart beszélni, mint a magyar néphez. A magyar nyelvű irodalomhoz való viszonya is emlékeztet egy kicsit arra a módra, ahogy a középkori krónikások a népi énekmódok termékeit felhasználják. Felhasználta a magyar frások, például Tinódi műveinek, adatait és költői értékeit anélkül, hogy különösebb jelentőséget tulajdonítana neki. Arról, hogy századában már magyarul is írnak, mégpedig egyre többet és jobban, meg sem emlékezik.

Be akartam mutatni egy minden korlátja ellenére nagy, és sajnos alig ismert magyar író. Azok a gondolatok, amelyeket Forgách vetett fel, hosszú időn keresztül jelentették az egyedül lehetséges célkitűzést minden tisztességes magyar politikus számára. A centralizált magyar államnak Mátyás királyban megtestesülő eszméje különösen a költő Zrínyi Miklósnál talált a következő korban nagyszerű kifejezést. Meggyőződésem, hogy Forgách nem hullhat

ki a magyar irodalmi tudatból, múltunk egyik nagy értékét veszítenénk el vele, és itt volna az ideje, hogy végre teljes és méltó magyar fordításban szólaljon meg. Hadd ismerje meg, és gyűlölje meg belőle népünk még jobban azokat az urakat, akik évszázadokon keresztül csak kizsákmányolói, elnyomói és a haza pusztítói voltak, és hadd tanuljon népünk a XVI. század török ellen küzdő hőseitől még nagyobb hazaszeretetet és emberséget.

NAGY MIKLÓS

JÓKAI MÓR: SZEGÉNY GAZDAGOK*

A »Szegény gazdagok« megszületése nem véletlenül esik az 50-es évek végére. Jókait az 50-es évek elejétől fogva vonzza az erdélyi történelem, amelyben a nagy nemzeti veszedelmek között is helytálló magyar életerőt csodálja meg. Ez az érdeklődés azonban nem korlátozódik a múltra; hiszen 1853-as egyhónapos erdélyi körútja alatt arról is meggyőződhet, hogy az elnyomatás idején is éberén él a hazafias szellem a külön császári tartományként kezelt ország-részben. Nem győzi csodálni: »... a szorgalmas, becsületes népet, mely oly szerelmes határaitba miként hajdan«, írja Kolozsvárott 1853 május 11-én.¹ A főnemesség kulturális és társadalmi hivatásáról táplált illúziói csak elmélyülnek a magyar színpadot és irodalmat pártoló erdélyi nagybirtokosok, — a Mikó Imrék és társaik — láttán. Bencencen 1853 május 16-án fel is jegyzi naplójába: »Erdélyben a felsőbb arisztokrácia körében a nemzeti szellem nem érzi magát jövevénynek.«² Ez az 1853-as út, Cserei és más erdélyi krónikáirók olvasása, feleségének és barátainak, köztük Szilágyi Sándornak, a 49 utáni esztendőök legvállalkozóbb kedvű kiadójának, elbeszélései nyomán egy egész csokorra való különféle jellegű Jókai-novella terem az 50-es évek derekán. Akad közöttük heroikus történeti tárgyú (*A nagyenyedi két fűzfa*) humoros zsánerkép, (*Az örmény és családja*) és népmonda (*A tengerszem tündére*). Közös jellemzője e novelláknak, hogy Erdély többi népcsoportjai, szászok, örmények mind felbukkannak már bennük, csak a románok hiányzanak még.

Az erdélyi románok mindennapi élete nem is igen kap helyet művészetében a »Szegény gazdagok« előtt. Bevonulnak ugyan novelláiba a törökellenes szabadságharcok, elsősorban Tudor Vladimirescu felkelésének hősei (*Jordáki feje*, 1857) s a krími háború meggyorsította havasalföldi román ébredésre is felfigyel (*A bojár leány*, 1855), de az erdélyi román életet még csak a 48-as események fantasztikussá festett változatában (*A Bárdy-család*), illetőleg egy-egy népköltésre visszamenő mesés hangulatú elbeszélésben látja (*Egy haramiabanda a havason*, *Reparált lelkek*, mindkettő 1858). A változást itt az 1858 októberében Arad és Zaránd megyében tett utazása hozta meg. Ez az út nemcsak a legendás Fatia Negrára vonatkozó történetek egész sorával, s a havasok életével ismertette meg, hanem megerősítette abban a meggyőződésében, hogy az 1849-i tragikus román-magyar testvérharcot el lehet, és el is kell felejteni. A múlt sebei, a kölcsönös kegyetlenségek emlékei még elevenek Abrudbányán, a hegyekben Vasvári Pál sírját mutatják meg neki, de nem kis számban táruznak már elébe a közös elnyomástól szorongatott magyarok és románok kibékülésének jelei. Egy román nemesnél Topánfalván 32 magyar fró arcképét pillantja meg, találkozik a nehéz önvádtól gyötört és búskomorra lett Avram Jancuval, akinek nagybátyja éji szállásra marasztja vendégszerető házában, tanúja a magyar és román középosztály közös ünnepségének, a híres Detonátán.³

* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954 (Jókai Mór Válogatott művei). Sajtó alá rendezte: Kozma Géza. Illusztrálta: Szántó Piroska.

¹ *Kiadva Kristóf György: Jókai napjai Erdélyben.* Kolozsvár, 1925.

² Kristóf id. mű.

³ L. More. patrio. Regényes kóborlások Erdélyben. Kiadva Kristóf id. művében.

Nemcsak elméje, hanem szíve is megnyílik a román történelem keserves századai előtt, s az abrudbányai Csetátye-barlangban ennek a múltnak üzenetét érzi: »Ezt az egész hegyüregtet a római hódítók ásatták a legyőzött román nép fiaival: minden szikla, ami itt szédelegve függ fejünk felett, annak a keserű nyomásnak emlékjele; ... el lehet mondani, hogy a Csetátye ürege egy roppant sír, amelyben a propraetorok katonai millióit temették el a dák népnek, amelybe eltemették annak szellemét, öntudatát, múltja emlékeit.« A fennálló viszonyok között természetesen nem lehet valamely kidolgozott programja a románsággal való együttélésről, két dolgot azonban már határo: ottan leszögez az évtized végén. Az egyik az 1849. évi ellentétek elfelejtése: »Mi hagyjuk bezöldülni szépen a szomorú évek sírját; s felejtjük el a tényeket, de tartsuk meg belőlük a tanulságot.«⁴ Ennél is fontosabb az, hogy hangsúlyozza: a szomszédos népek kultúráját nem szabad lenéznünk, hanem ismertetnünk kell, különösen az irodalmukat. Érdemes idézni ilyen vonatkozásban »A magyar irodalom missioja« c. a Magyar Sajtóban 1857 nyarán megjelent cikksorozatának két mondatát: »A tudományos emberek eddig nem csökkentették a nemzeti ellentéteket, hanem csináltak olyan emberekből, akik egy föld kenyerét eszik, halálos ellenségeket, holott kezünkben lett volna az eszköz azokból jóbarátokat csinálni.« ... »A magyar irodalom másik missioja szerintem a kisebb literatúrák ismertetése.«⁵

Természetesen nem egyedül Jókai gondolkodik méltányosan a nemzetiiségi kérdésben, hanem a nemesi liberalizmus jelentősebb képviselői is (Eötvös, Gyulai, Kemény), nem is említve a fiatal radikálisabb nemzedék tagjait (Vajda, Zilahy). Az abszolutizmus elleni küzdelem összeköti a magyarok érdekeit a többi népcsoportokkal s különösen Bach bukása után sűrűn követik egymást a baráti lépések mindkét részről. Zilahy Károly 1859-ben a Vasárnapi Ujság hasábjain »Hazai tájleírások és népviseletek« címmel merőben a románokról ír, majd egy évvel később »Jávorágak túl a hegyről« címmel dél-erdélyi útleírást közöl a Magyar Sajtóban. Kolozsvárt a román népdalokat is előadó Reményi hangversenye alkalmából kölcsönös barátkozásra kerül sor 1860 július 28-án, részben szintén Zilahy kezdeményezésére. A napilapok — köztük a Magyar Sajtó — számos román részről küldött nyilatkozatot közölnek, melyek megfelelő nemzeti jogok megadása esetén biztosítják a magyar nemzetet hűségükről, az elszakadási törekvések félretevéséről. (Pl. Magyar Sajtó 1860 augusztus 11. és 1860 dec. 12.) Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a románság iránti növekvő érdeklődésben része lehetett azoknak a sikereknek is, amelyeket a Dunai fejedelemségek (Havasalföld és Moldva) a nemzetközi politikában elértek, s amelyek 1859 januárjában a modern román állam megalakulásához vezettek. Az emigráció felvette a kapcsolatokat a haladó román körökkel és nyilvánvaló, hogy az emigráció felé tekintő magyar politikusok és írók is egyre figyelemreméltóbbnak tartották a török igát fokozatosan lerázó román nemzet erőfeszítéseit.

Az erdélyi románság ábrázolása nagyrészt az itt vázolt politikai-társadalmi folyamatokkal párhuzamosan izmosodik meg irodalmunkban. Ormós Zsigmond 1858-ban kétkötetes regényt ad ki »A banya sziklája« címmel, amely a bánági románokról szól.⁶ Jósika Miklós »Egy magyar család a forradalom alatt« lapjain több fejezetet szentel az 1848. évi erdélyi román mozgalmaknak, P. Szathmáry Károly »Erdély vészcsillaga« c. regénye az 1599-es év mozgalmas eseményeihez, Vitéz Mihály vajda és Báthory Zsigmond küzdelmeihez vezet vissza. A másod-harmadrendű írók kísérletei közül, amelyeket Veress idézett műve részletesen felsorol, magasan kiemelkedik Jósika és Jókai román vonatkozású irodalmi munkássága. Joggal mondja róluk Veress kiváló műve francia nyelvű bevezetésében: »Par l'oeuvre de ces deux romanciers les Roumains à peine connus devinrent sympathiques dans la littérature hongroise, qui commença à s'occuper de leur vie simple et de leurs coutumes.« (»Eznek a két regényírónak a mun-

⁴ Kristóf id. mű 112. 1.

⁵ Id. hely 166. sz.

⁶ Részletes ismertetését I. Andrej Veress: Bibliografia Româna — Ungara, III. kötet 118. l.

kasságán keresztül az alig ismert románok szimpatikussá váltak a magyar irodalomban, amely foglalkozni kezdett egyszerű életükkel és szokásaikkal.) (Id. mű XIII. 1.)

Ilyen előzmények után mintegy az idő teljességében a szerző élményeiből s a magyar abszolutizmusellenes hazafias mozgalmak nézeteiből táplálkozva jelenik meg a »Szegény gazdagok«. Létrejöttében nagy szerepe volt annak is, hogy Jókai ekkor már erősen bíráló szemmel nézte az arisztokráciát, mely alkalmatlannak bizonyult a Széchenyi-féle program folytatására, az ország polgárosodásának vezetésére. A várt Kárpáthy Zoltánok és Szentirmay Rudolfok helyett 1857-ben azt kell tapasztalja, hogy a főnemesség vétkes hanyagsággal fogadja a Magyar Tudományos Akadémia megsegítésére indítandó egy millió forintos gyűjtés eszméjét, sőt cinikus módon még Széchenyire hivatkozik, aki — szerintük — óva intett a túlságos sietségtől az ilyen kezdeményezésekben.⁷ Még elkeseredettebben szemlélhette 1860-ban az ökonzeratív mágnások 1848 ellenes, nyíltan feudális politikáját.

A változás elsősorban a regények eszményi hőseinek megváltozott társadalmi helyzetében mutatkozik: többé nem a reformer nagybirtokosokat állítja középpontba, hanem az értelmiséggé váló köznemesi ifjakat, Fehér Gyulát, (*Felfordult világ*), Garamvölgyi Aladárt (*Az új földesúr*), a Politikai Divatok Pilvax kávéházban tanyázó fiataljait. A »Szegény gazdagok« legrokonszenvesebb férfialakja is Vámhidy Szilárd, a szegény ügyvédbojtár s mellette Satrakovics Gerzson, a jómódú vidéki köznemes. De szembetűnik a közelmúlt »Egy magyar nábob«-tól és »Kárpáthy Zoltán«-tól lassan eltérő bemutatása is. Többé nem a konzervatív, de nemzeti érzésű alakok megváltozását veszi tollára s a hazafiattlan, önző kozmopolitizmus képviselőit sem a Kárpáthy Abellinóhoz hasonló komikus gavallérokból ábrázolja. Ezek szerepét az udvarhű, látszólag igen európai főhivatalnokok (a *Mire megvénülünk* Bánokházyja, az *Új földesúr* Grisákja) és a néptől kasztként elzárkózó sznob bankár-rétegek (a *Lapussák*, a *Szerelem bolondjai*-ban Lemming) veszik át. Természetesen a »Szegény gazdagok«-at nem lehet egysorba állítani a Politikai Divatokkal, a Szerelem bolondjaival, stb. hiszen a nemzeti kérdések, az aktualitás, nem jelenik meg benne oly közvetlenül, mint amazokban. Első pillantásra talán hajlandók is volnának a regényt inkább az ifjú korai, illetőleg a 80-as években írt kalandos történeteinek csoportjába illeszteni, hiszen nemcsak meséjével, hanem a környezetrajz exotikusságával is erősen fel akarja kelteni az érdeklődést. (Pl. a *Lúcsia-barlang*). De ez a megítélés mégis elvinne a helyes irányból. Az említett regényekben a bűnügyi rész egészen önálló életet él; alig van társadalmi szempontból leleplező ereje, inkább csak a nemzetközi bünszövetkezetek izgalmas krónikájának nevezhetők ezek a művek. (*A lélekidomár*, *Akik kétszer halnak meg* stb.) Hősei itt nem puritán erkölcsű öntudatos polgárok, mint a vagyont és az úri kegyet lenéző Vámhidy, hanem ezermester detektívek, a nehéz nyomozások művészei. A rossz, amit ezek irtanak, nem a magasabb rétegek céltalan, a közösségi erkölcstől nem korlátozott életmódjával függ össze, hanem a romantika desztillált gonoszsága, esetleg éppen a lázadó törekvések eltorzulása. (Lásd a két említett regény fegyvenclázadásait, illetőleg a párizsi kommun rajzát *A lélekidomár*-ban).

A »Szegény gazdagok«-ban nemcsak Fatia Negra áll pőrén előttünk, hanem Hátszegi báró is: az olvasó megérezhette, hogy az arisztokrácia pénzzel és vérrel hazárdul játszó életstílusa, féktelen élvezetvágya, minden bensőség nélküli családi élete, egy osztály betegségének, végromlásának jele. Annál is inkább így áll a dolog, mert a báró rossz tulajdonságai éppenséggel nem egyedülállóak. Jókai hangsúlyozza Kengyelessyék könnyelmű házasetét, képmutatását, az egész aradmegyei előkelő társaság érdektelenségét minden közügy iránt, legyen ez akárcsak egy közveszélyes bandita kézrekerítése.

Feltűnő különbséget látunk a »Szegény gazdagok« és a későbbi kalandos művek között, ha megvizsgáljuk azt, kik segítenek bennük leleplezni a gonosztevőt. Vámhidy szövetségese a hűségesen megrajzolt havasi román nép és a reformkor haladó vármegyéje. A késői regények-

⁷ Magyar Sajtó, 1857. július 11, 13.

ben szó sincs ilyen népi háttérről, vagy pedig az teljesen különc és elmosódott motívum marad. Például az »Akik kétszer hálnak meg« szlovák faluja, amely segít a rablóserég elűzésében. Illavaynak, teljesen kidolgozatlan marad, és olyan különc motívumokat mutat fel, mint a cicerói latinsággal szónokló öreg szlovák földműves. Már Sőtér István a Magyar Írók sorozatában megjelent 1941-es Jókai tanulmánya rámutatott »A lélekidomár« egyik fő gyengeségére, arra, hogy Jókai itt »... túlvilági képességekkel bíró hőst helyez a bűnügyi bonyodalom középpontjába.«⁸ Az emberfeletti, misztikus hatalom, amely már Adorján Manassé meg Tatrangyi figurájában is felbukkant, itt annál visszásabb hatást tesz az olvasóra, hiszen nincsenek meg azok a nagy nemzeti és emberi célok, melyek igazolnák az értük küzdő hős jelképpé válását. De nemcsak a nemzeti törekvések legendateremtő ereje hiányzik belőlük, hanem az a nagyszabású anekdotikus realizmus is, amely korábban oly kápráztató bőséggel idézte fel a patriarchális magyar élet képét. Ezek a történetek annyira idegen, gyakran keresetten különleges hatásvadász környezetben zajlanak le, hogy az anekdotát egyáltalán nem lehet segítségül hívni festésükben: ugyan mit tehet az anekdotikus Jókai a cirkusz artista trükkjeinek, vagy a francia főnemesek szalónjainak légkörében? (Lásd Opatovszky szerelme Atalanta artistanő iránt az »Akik kétszer hálnak meg«-ben.)

Viszont a »Szegény gazdagok«-ban van legendateremtő erő, ha ez nem is a nemzeti pátozsból táplálkozik. Arany János a regény 1861-ben megjelent, sokáig feledésbe merült, kitűnő bírálatában mutatott rá arra, hogy Jókainál: »nemcsak az elbeszélés maga, hanem a képzelet egész munkálkodása a népmesék szellemében megy véghez.« Ez a népmesei szellem kívánja, hogy a démoni rablóvezér legyőzője mindenekelőtt tiszta jellem legyen, valóságos sárkányölő. Ezt az erkölcsi páncélt, amely az eszményített, de azért nem valószínűtlen magasságba emelt ifjút körülfogja, így érezteti az író: »Az egyik vívó a hírhedt kalandor volt, atlétai testalkattal, kinek bátorságában a hőst lehetett bámulni, ki soha legyőző ellenfélt még nem talált; a másik bajvívó pedig egy fróasztal mellett tengődő ifjú, gyöngébb testalkattal, kinek tán akkor volt először életében kiköszörült kard a kezében, s kinek semmi egyéb előny e nem volt ellenfele fölött, mint a becsületes ember bátorsága a vétkes ellen.«⁹

De a népmesék sugara vetődik a többiekre is, amikor szembeszállnak a fekete álarccsal: Juon Tára vakon is elhárítja a rablóvezér legveszélyesebb cselét, Anica sértett büszkeségében erős férfiatkötől is rettegett merész tettekre vállalkozik. Nem csekély eredménye Jókai demokratizmusának, hogy egy feleségét védő hegyi pásztort állít szembe a kettős életű arisztokratával. Összecsapásukat végiggondolva lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson az »Egy magyar nábob« ama jelenete, ahol Kiss Miska bírkózik Kutyfalvi Bandival. Csakhogy itt Juon sokkal egyértelműbben hordozza a demokratikus irányeszmét, mint az úri világba beolvadó Kiss Miska, s erkölcsi fölénye ellenfelével szemben összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint Kiss Miskáé volt. Juon, Anica, Mariora romantikus eszközökkel megformált, de az erdélyi románság alapos ismeretét tükröző alakok és nagyon is igaza van Veressnek, aki műve III-ik kötetében két helyen is elismeréssel adózik megteremtésükért Jókainak. »Jósika est dépassé toutefois par Jókai, qui dans son roman «Les pauvres riches» dont le sujet est tiré des montagnes de Hunedoara, décrit magistralement des types roumains»¹⁰ (»Jósikát mindenestre felülmúlta Jókai, aki a »Szegény gazdagok« c. regényében — amelynek tárgyát a hunyadmegyei hegyekből vette — mesteri módon rajzol román típusokat.«) Ugyanő másutt kiemelkedő alkotásnak mondja a regényt (... »formeaza una din operele cele mai de frunte«), amelyben művészileg igaz típusok és

⁸ 134. l.

⁹ Nemzeti Kiadás, 381. l. Az oldalszámok a továbbiakban is erre vonatkoznak.

¹⁰ Id. mű XIII. l.

események találhatók (»ce tipuri si întâmplări adevărate«¹¹). Valóban, az írói toll nemcsak a nagy szenvedélyek hordozóit ábrázolja a román alakok között, hanem felvázol néhány mindennapi embert is: Maccabescut, a magyar nemességére büszke kocsmáros, Tobica Gilgort, a gyáva »falu hadnagyát«, a dúsgazdag öreg Onucot.

Bár Jókai a romlott főúri világgal szemben a parasztság egészséges erkölceit féltő szeretettel írja le, (milyen más Juon leánykérése, mint Hátszegi báróé) nem feledkezik meg egészen a román falvak elmaradottságáról és szegénységéről sem. A kapzsiság és a szegények tiszta szerelme harcol már a geinai leányvásáron is, de különösen a derék, asztaloslegényből lett pápa, Ruben Tódor mond keserű igazságokat: »Nekünk is vannak milliomosaink, nem, csak Moldvában, de Erdélyben, a Bánátban sőt Pesten is. Azok is szeretnek veled kérkedni, hogy ők románok, de csak a magyar urakkal szemközt; de azért gyermekeiket franciául neveltetik, de azért falvaikban össze hagyják omlani az iskolákat, s tudományos intézeteiket tengődni engedik... Senkiben oly fájdalmasan nem esett csalódnom, mint Hátszegiben... Mit tehetett volna szegény népéért, ennyi gazdagság mellett? és mit tett ellene? Én azt mondom uram, hogy ha Hátszegi egy tizedrészét azon kincseknek, mit a nép megrottására elparazolt, annak boldogságára fordította volna: Erdélyben kellene keresni a paradicsomot.«¹²

Ruben kitöréséből kirajzolódik a földesúr pálinkájától elbódított paraszt arca, más jelenetek pedig a románok babonás műveletlenségét mutatják, amelyet Fatia Negra oly mesterien ki tud használni. A minden sovínizmustól mentes, őszintén emberbarát Jókai szavai csendülnek meg a pápa ajkán: ». . . annyit hittünk elérni, hogy népünket a művelt népfajokkal egysorba fogjuk emelni. . . Csak egy iskolamester minden faluba, csak százezer ábécét, semmi mást: amely nép csak megkezdte a műveltséget, az önkényt halad azután előre.« Hogy itt Jókai saját nézeteit adja a pap szájába, az nyilvánvalóvá lesz, ha néhány mondatot idézünk a »More patrio. Regényes kóborlások Erdélyben« vidrai látogatásról szóló részletéből. »Zaránd megyének ezelőtt 10 évvel megjelent statisztikájában ilyen hivatalos adatok olvashatók: »Néhány elemi tanodán kívül nagyobb tanoda e megyében nincs. Azok közül is csak hat áll több év óta. . . Tehát még a hat iskola közül is csak egy román, és amellet van ennek a megyének ötvenegyezer románajkú lakosa! Ennyi népre jut az összeírás szerint 17 (!) iskolamester, (ennek csak fele román), hanem van azután 105 kocsmáros. . . találtatott az összeíráskor írni-olvasni tudó ember 1540 magyar és német ajkú lakosság közt 559; és 51323 románajkú közt 503 (!)«. » . . százezer ábécé és katekizmus kell ennek a népnek, meg egy pár száz becsületes iskolamester, nem pedig politikai vezércikkek és pártszónokok, és akkor lesz belőle derék, becsületes, életrevaló nép, mely minden szomszédjával barátságos egyetértésben fog megférni.«

E részlet szép bizonyítéka Jókai politikai érettségének. Hiszen nemcsak *iskolákat*, hanem nyilvánvalóan *román anyanyelvű iskolákat* követel, másfelől azonban felvillannak liberális korlátai is. Hiszen csak a liberális gondolkodó mondhatja, hogy elég az elemi oktatás a parasztságnak, aztán »önként halad előre«. Csak a liberális feledkezhet meg a földnélküliségről, a gazdasági társadalmi élet sok súlyos feudális maradványáról, csak az mondhatja, hogy szükségtelen a politikai harc (Nem kellene a »pártszónokok«). Sőt azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Jókai csak a román főurak bírálatát mondhatja el Ruben Tódorral, de ugyanítt felmentia a magyar nagybirtokosokat ebben a kérdésben. (»Nem kívánjuk mi, hogy a magyar főurak segítsenek rajtunk, mert hiszen nekik is elég kötelességük van saját nemzetiségük irányában.«) Holott a magyar nagybirtokosoknak is tízezerszámra voltak román jobbágyaik, akiknek művelődésével gondolniok kellett volna.

¹¹ Id. mű 137. l.

¹² 332. l.

Fatia Negra különleges személyisége a sikerültebb negatív Jókai hősök közé tartozik. Jellemének összetételét családfájával, hindu, lengyel, török őseivel magyarázza, kettős életnek titkát az elzárt hegyes vidékkel, ahol könnyen félrevezethette a hatóságot és jobbagyait. Nem feledkezik meg a legapróbb részletekről sem, melyekkel a báró megcsalhatta a gyanakvókat: Hátszegi például egyenesen megrabolja sajátmagát, csakhogy tévútra vezethesse üldözőit.

Az olvasó nem is abban kételkedik, hogy ilyen kettőséletű nagybirtokos előfordulhatott (Fatia Negra meg Nopcsa báró azonosítása megcáfolhatatlan tény), de nem érti, mivel áll itt szemben: beteges egyéni tünettel, vagy valamilyen társadalmi áramlat különleges megjelenési formájával, amely a középkori ököljog felelevenedését hozta magával. Alapjában véve Jókai alig megy tovább a közkezen forgó magyarázatoknál a báróval kapcsolatban. Csak futólag céloz arra (l. Ruben már idézett kifakadását), hogy a nyilvános életben is oligarcha volt, aki előtt még a kormánynak és a környékbeli magyar arisztokráciának is meg kellett hátrálnia. Az a gondolat, hogy a kiskirály földesúr legálisan meg nem valósítható szándékait csak egy lépés választja el a rablóvezér erőszakoskodásaitól, nem csendül ki elég határozottan a műből: pedig világos, hogy Hátszegi zsványként is csak az ősi »ius primae noctis«-t és az egykori »arumegállító jogot« gyakorolja. Egyes későbbi munkáiban Jókai sokkal jobban végiggondolja a nagyúri reakció természetrajzát: Tanussy Decebál (Kiskirályok) meg a »Rab Ráby« egyes szereplői önkényeskedéseiket az osztrák abszolutizmus elleni tiltakozás nagy nemzeti áramlatával igazolják. Csak mellékesen említjük Mikszáth Pongrác grófját (*Beszterce ostroma*) aki a feudális maradványokkal zsúfolt polgári állam félenk tisztelésének köszönheti, hogy fiók Csák Mátévá válhat néhány hétre. Jókai számára is nyitva let volna az út, hogy az esetleges tényektől elszakadva mélyebb társadalmi törvényszerűségektől indokolja a kettős életet, s annak hosszantartó sikereit. Megrajzolhatta volna a megyei közigazgatás elmaradottságát, az osztrák katonai kormányzat általános népszerűtlenségéért több jelentőséget tulajdoníthatott volna a románság ébredező nemzeti érzésének, amelyen éretlenségénél fogva esetleg hízelegetett a közülük való rabló félelmetes híre. Mindezekből valamely kevés a regényben, de egyik sem emelkedik a kidolgozott, a tipikusság pecsétjét magán viselő mozzanattá. Minthogy Fatia Negra nem válik világosan káros szociális törekvések hordozójává, az ellene való harc is kissé elszigetelt marad, s inkább csak az író közvetlen kijelentései domborítják ki annak általános jelentőségét. Egészében véve a történet nem is *kalandos irányregény*, mint Victor Hugo művei, hanem célkitűzéseiben azok alatt marad egy lépcsőfokkal: *elsődlegesen kalandregény*, amelynek azonban — többé-kevésbé járulékosan — számos kitűnő, irányregényszerű mozzanata van.

Baj van akkor is, ha a rabló lelkifejlődésébe szeretnénk egy pillantást vetni: hogyan lesz a kezdetben fölüeny, nagyvilági emberből egyre féktelenebbül tomboló, az óvatosság elemi szabályairól megfeledkező csapdába szorult vad, ezt bizony alig láthatjuk a cselekmény során. A titok, amit maga körül terjeszt, oly sűrűvé válik, hogy a regényíró sem hatolhat át rajta. Miért vette feleségül Hátszegi Henriettet szerelem nélkül, ha vagyonára különösebb szüksége nem volt, s csak veszélyes tanút szerzett benne — kérdezhetjük Arany Jánossal együtt. Magatartását az író néha Henriette szemszögéből mutatja be: a fiatalasszony a lopott ékszerek felismerését követő hetekben megenyhül férje iránt, mert fogalma sincs róla, hogy az nem önzetlen lovagiasságból, hanem bűne palástolása végett védte meg a báli társaság előtt. De Jókai kezdettől fogva érezteti, hogy nem szabad hinnünk a látszatnak: Hátszegi báróban őszinteség és lelki finomság nincsen. Csak egyetlen epizód van, ami kizökkent ebből a kerékvágásból: a csárdai hegedülés. Itt egy pillanatra mintha felengedne az eltorzult lélek, s a népdalok ritmusával felszárnyalna. Tudatos írói eszköz-e ez, mellyel a zene lélekcserező varázsát érezteti a költő, (van erre példa a *Kiskirályok* mulatási jelenetében, ahol

Tanussy Decebál a »Régi Naphoz« korcsma cigánybandájának muzsikája mellett szabadsághőssé szépül, vagy pusztán művészi következetlenség : nehéz lenne eldönteni. Annyi azonban bizonyos, hogy a báró ezekben a pillanatokban saját osztályától elpártolt, a betyárélet szilaj szépségétől megittasult lázadónak tűnik fel. (Párhuza mként gondolhatunk a *Népdalok hőse* c. az 50-es években írt novellára).

A titokzatosság és a rablólovag sivár szenvedélyei csak a regény egyik cselekményvonalát alkotják : a másik ág, a Lapussa-familia viszálykodásának története egészen elűtő légkörben folyik. Nem a kalandok fekete-vörös izzása világítja itt meg a tájat, hanem a hétköznap józan fénye, de ebben a megvilágításban sem tár ulnak fel az élet termékenyebb mélységei. »Te ásitóttál oly nagyot Clementine?« — kérdi a regény első mondatában a vén Lapussa, s kijelentése bizvást mottója lehetne mindannak, ami azután körülötte történik. A kicsinyes élet unalma terjeng a Lapussa-házban, s azt legfeljebb az az izgalom ellensúlyozza, amelyet az örökségből kicseppenő vagy befurakodó rokonok éreznek egymás intrikái, vagy a szeszélyes örökhagyó újabb intézkedései láttán. Képmutatás, hízelgés, az öregúr cinikusan nyílt házi zsarnoksága mérgezik a levegőt, amelyben alig tud lélegzetet venni a gyengéd Henriette s a vadócos őszinteséggel teli Kálmán.

Lapussa Demeter és János, Lángainé, egyszerű, de határozott vonásokkal megalkotott emberek, s az az egészséges, olykor fanyar izekkel kevert humor, mellyel az író bemutatja őket, erősen emlékeztet Dickens modorára. Félelmetes, tragikus, de még tragikomikus alakká sem válhatnak, mert emberi félszégeik minduntalan a nevetségesség alsóbb régiói felé húzzák le őket. Még a sok szempontból különb Lángainé sem kerülheti el azt a sorsot, hogy feszes méltóságosságáért ilyen gúnyos hasonlatba ne kerüljön : »De már akkor olyan képet mutatott rá, mint a márványhölgy a Zampában.« Komikusságukat csak növeli, hogy egymással — tehát nem valami rangos ellenféllel — késhegyig menő szócsatát vívnak, de a veszélyesebbnek mutatkozó partner előtt meghunyászkodnak. (Pl. Hátszegi és János úr.) Különösen bohózati alakká lesz az ifjú Lapussa azáltal, hogy az együgyűen ravasz Margarival támadnak afférvai.

Az enyhén groteszk színekkel felvázolt család méltó vazallusa ő, akinek mulatságos ügyetlenségei egyenesen vígjátéki jeleneteket szülnék. A derék házibútort senki sem respektálja: Kálmán megveri, Lapussa Demeter a sárga földig legorombítja, Kengyelesy kineveti, s mikor a legbiztosabb reményekkel eltelve kíséri ki urát Óbudára, akkor kell elszenvednie tőle a felpofozást. Jókai apró, szinte színpadra írt jeleneteket sorjázta egymásután, melyekben Margari mindig a rövidebbet húzza s nemcsak komikus ellenfelekkel találkozik, de még élettársa, az aggszűz Clementine is mosolyognivaló. A vígjátéki fogásokon kívül (félreérti a felolvasott szövegeket, akkor a legméltóságosabb mindig, amikor a sors iróniája a legjobban lesújt rá, bárgyun összetéveszti a rábízott tárgyakat) nagy szerep jut történetében egy-egy jól felhasznált adomának is. Neve azzal vált ismertté országszerte, hogy nyílt levélben nyugtázta egy sérvkötőkészítő szolgálatait, s így aztán annak hírverése minduntalan felvetette az ő nevét is. Mellekszereplők fölényes humorral való jellemzésére igen gyakori eszköze az írónak az ilyen, pár mondatba tömörített anekdota. Ott van pl. a »Kiskirályok« Karakó varnágya, akinek egyik törött csontját baleset következtében ökörcsonttal pótolták, s azóta se szerise száma a rászórt gúnyolódásoknak. Ez az olykor szatírikus ízű, de mindvégig derült, és nagyobb torzítást elkerülő humoros hangulat erősen emlékeztet az »Az új földesúr«-ra, ahol egyenesen alaphanggá szélesedik. Egyébként Margari meg Maxenpfutsch sincsenek igen messze egymástól, az utóbbi pl. ugyanolyan vénkisasszony társalkodónót vesz el miss Natalie személyében, mint Margari.

A gazdagokról írva Jókai ellenszenve természetesen nem a tőkésnek szól. A Lapussák azonban nem tartoznak a Timár Mihályok csoportjába, nem tettvágytól duzzadó vállalkozók, akik jólétet meg munkaalkalmat teremtenek maguk körül és versenyképessé teszik külföldön is a magyar árut. De nem is a Kaulmann Félixek, Lemmingek testvérei, nem azok a modern,

nemzetközi üzletemberek, akiknek igazi hazája a külföld, III. Napoleon romlott és csillogó császársága, meg a Párizst majmoló Bécs. Ez a család uzsoráskodva, a megszerzettet aggodalmasan őrizve él. Kisvárosi, aminthogy lakóhelye, a régi Pest is »vidéki város« még Európa peremén. Az effajta tőkés típusok rendszeresen felbukkannak majd a későbbi Jókai-művekben is (Fekete gyémántok, A/ arany ember stb.), de ott ellenfelük is lesz majd: egyrészt a modern nemzeti vállalkozó, (gondoljunk a Timár—Brazovics ellentétre) másrészt a kozmopolita iparlovag vagy bankár (Kaulmann, kontra Csanta Ferenc). Jókai fejlődésének ezen a szakaszán még a hazafias középnemességet, nemesi értelmiséget, sőt a nagybirtokosok egy részét állítja szembe a kultúra és a nemzeti szellem iránt érzéketlen »szegény gazdagokkal« : a Lapussákkal szemben Sipos ügyvéd, Vámhidy Szilárd, Satrakovits Gerzson, általában az erdélyi nemesség meghiúsult köre az eszmény, itt talál magára a sebzett Henriette is. (V. ö. a következő részletet : »A fiatal nő megismerkedett Erdély főúri családjaival ; látta színről-színre, tapasztalá maguk-viseletében, amit otthon nem látott, hogy mi az igazi úr, mert még azért, hogy valaki gazdag ember nem úr ; a gazdag ember lehet igen közönséges ember, míg ezek az erdélyi mágnások olyan szépen megmutatják, hogy lehet az ember néha igen szerény birtokoska mellett valódi gavallér ; gyakorolhat vendégszeretetet, áldozhat udvara körül. . . közügyekre, úri dísz tarthat udvara körül . . . Mindezek úri erények. Henriette tanulta ismerni a különbséget az úr és gazdag között.«)¹³

III.

Az imént már hivatkoztunk Aranyra arra a megállapítására, hogy Jókai a cselekmény döntő fordulópontjait gyakran elégséges lélektani indoklás nélkül hagyja. A polgári realizmus döntő ellenvetése ez a romantikával szemben, s a hézagatlan lélekrajzot különösen Arany követelhetné, aki mindig a kompozícióra, tehát a *belső természete szerint* nővő, ágazó, szakaszoló, lezáródó *cselekményre* függesztette a szemét. A bíráló szem ilyen vonatkozásban Henriette szerelmének és kényszerházasságának festésében is több kivetnivalót találhat : miért mond le már az esküvő előtt kedveséről, kiadva a titkos Mezarthim szót, hogyan élhet mindvégig »fehér házasságot« a vérmes, asszonybolond báróval? Az álarc leszakítása után teljesen tudatában van-e a Fatia Negra Hátszegi azonosságnak? A két első mozzanat szorosan összefügg azzal a felfogással, melyet Jókai vall a szerelemről. Szemlélete e ponton nemcsak a naturalizmus ösztönéletét kutató, a szerelmet erotikummá lefokozó felfogásától van távol, (mennyire gyűlölte ezt öregkorában!) de a francia romantika merészebb megnyilatkozásaitól is, melyekben a házasság a gyűlölt civilizáció béklyójaként jelenik meg, és eszménnyé lesz a szabad szerelem.

A házasságnélküli szerelmi viszonyt csak 1848 előtt dicsőíti, s utána ilyen, rokonszenves formában csupán az Arany emberben fordul elő (Timár meg Noémi együttélése), egyébként például a Kiskirályok mocsári szigetén is egyházi esküvő köti össze Tanussy Manót és Lizandrát. A házasságkötés tiszteletbentartása nyilván alkalmazkodás az olvasóközönség ízléséhez, amelyre Jókai annál inkább rászánhatta magát, mivel a francia romantika erős civilizáció-ellenessége úgyszólván kiveszett világnézetéből. A korlátlan szerelmi szabadság költészete helyébe a »hervadás és liliomhullás«, a lemondás, titkos epedés szentimentális színezetű poézise lép, különösen akkor, ha az érdekházasság vagy a szerelemnélküli életközösség motívumához nyúl. (Fanny s a nábob, Mihál és a hohér Katzenreiter fiú stb.) E szentimentális, de a házasságtörés gondolatát elutasító, puritán frői meggyőződés követeli Hátszeginé lemondását, *néma* szenvedését is.

A szűzi házasság ma már inkább középkori legendába, vagy krajcárosponyvába illő mozzanata a hazai olvasóközönség biedermeier ízléséhez hasonló költő művészi botlása, nemcsak itt, hanem különösen Evelyn és Kaulmann viszonyában (Fekete gyémántok). Ám a

¹³ 166. 1.

»Fekete gyémántok«-ban bántóbb a hiba, hiszen az énekesnőt tetszeni- és szórakoznivágyó gyermeknek tünteti fel, s ennek ellenére megmenti minden veszélytől naívsága révén. Henriette azonban a nagy áldozat után már nem naivabbé, a szenvedés új jellemvonásokat kovácsol ki belőle, szerelme emberszeretetté, segíteniakarássá finomul, szembenáll a »jó társaság« hazug erkölcsével, s így megérthetjük, hogyan tud teljesen visszavonulni férjétől. Végül itt van a harmadik kérdés: valóban felismerte-e a pusztai csárdában Hátszeginé Fatia Negrát? Jókai tudatosan hagyja e felől kétségben az olvasót: hiszen minden határozott kijelentés egyenlő lenne itt a mese lényegét adó feszültség túl korai feloldásával.

Márpedig a »Szegény gazdagok« szerkezetét éppen a titok fokozatos leleplezésének menete szabja meg. Henriette figyelmeztetése idézi elő a feketearcú két vereségét: a jeges-völgyi kalandot és a hamispénzverők letartóztatását. A Lapussa-örökségtől elesett, aranyától megfosztott báró kénytelen olyan kockázatos vállalkozásokat kezdeményezni, mint az utalvány elrablása feleségétől, az állam lefoglalta aranszállítmány visszarablása. De ezzel aztán be is telik a mérték: a nagyméretű, megyéket megmozgató üldözésnek eredményre kell vezetnie. Ez az egyre szűkebbre szoruló kör azonban nem von maga után olyan csupasz, szinte matematikai konstrukciót, mint ami a modern detektívregény sajátja. Nincs szó itt a nyomozás fokozatosan megcáfoló hipotéziseiről, sőt még csak arról sem, hogy az író más személyeket is gyanússá tenne, az érdeklődés ébrentartása kedvéért. (Henriette ugyan kezdetben Szilárdra gyanakszik, mint a rablóvezér ismerősére: de ezt a regény éppen csak hogy megemlíti.)

Fatia Negra kalandregényébe azonban belevegyül — olykor épp a legizgalmasabb pillanatokban szakítja meg — a Lapussák históriája. Ez befolyásolja egyrészt Henriette és Kálmán sorsát, másfelől az ő közvetítésükkel Hátszegire is hatással van. (Hátszegi elesése az örökségtől.) A két mesefonál érintkezésének megvan az eszmei jelentősége: koncentrikus körökről van itt szó, melyeknek centruma a vagyon. E körül forog démoni gonosszággal Hátszegi, kicsinyes aljasságokkal a Lapussák sorsa, s bár egyikük sem tudja áhított célját elérni, a körülöttük levők életét, elsősorban Henriettét, sikerül megmérgezniök. Ám e mérgezés csak »belterjes«, magára a meghatározott rétegre szorítkozik: a társadalom hatalmas organizmusa, a kisebb nemesség és a parasztság az írói szemlélet szerint érintetlen marad tőle, s tisztán a fennálló törvények érvényrejtetése alapján vissza tudja szorítani a fertőző góccokat. Ez az optimista világnézet csak egészen kivételesen férhet meg a kritikai realizmussal (pl. Eötvös: *A falu jegyzője*), s alapjábanvéve a romantikus színezetű társadalombíráló regények sajátja (pl. V. Hugonál, egyes Dickens művekben). Az optimizmus segíti át a cselekményt a tragikus lezáródáson is: Henriette, aki öntudatlanul segíti elő férje lelepleződését és pusztulását, szinte a görög sorstragédiákra emlékeztető alak. De az író jövőben való bizakodása, az asszony elszakadása a »szegény gazdagok« világtól, ezt a tragédiát is elégiává enyhíti.

A Lapussa-história és a rablólovag kalandjainak váltakozása emellett egészen különleges művészi hatások forrása is; a fantasztikusra a mindennapi, a félelmetesre a komikus, az érzelmesre a satirikus következik így, a romantikus művészi kánon már kialakult gyakorlata szerint. E váltogatáson néha kiszámíthatóság érződik; színpadiasan hat például a feketearcú rémületes, hamis esküje a Lúcsia barlangban, melynek véres megbosszulását éppen a mit sem sejtőnek látszó menyasszony készíti elő. Ám azért nincs szó a fiatalkor, vagy a századvégi írók teljesen teatrális hatáskereséséről. Gondoljunk a hamispénzverők bünszövetkezetére és hasonlítsuk azt össze pl. a Rákóczi fia Méte-kultusza alapított titkos klubjával, állítsuk egymás mellé a havasok képét itt, meg a »Török világ Magyarországon«-ban, ahol a Kárpátok rejtett völgyében az ördögien kegyetlen Azraëla párdectól őrizve fürdik, — s a különbség rögtön érzékelhető lesz.

A »Szegény gazdagok« mindezek ellenére nem tartozik Jókai legkiválóbb művei közé: pátoszat, optimizmusát táplálja ugyan a néppel együttérző, a népköltészetet felszívó írói világnézet, de főszereplőinek sorsa nem elég láttató, nem eléggé tipikus. Csak körvonalait mutatja

az oligarchia középkori erkölcsiségének, s így a benne folyó harc sem lesz minden ízében magávafragadó. Ekkor még Jókai világnézete nem eléggé kialakult ahhoz, hogy a kapitalizmus avult formáival szemben az újat megmutassa, de a Lapussák reális részletező bírálata így is előremutat. A bűnügyi téma titokzatossága kedvez a pszichológiai kihagyásoknak, homályosságoknak is. Így áll a mérleg, ha a regényt Jókai munkásságán belül a *nemzeti célú irányregényekhez* (*Egy magyar nábob*, *Kárpáthy Zoltán*, *Kőszívű ember fiai*, *Fekete gyémántok*, *Rab Ráby*, *Kiskirályok*, *És mégis mozog a föld*) mérjük: saját műfajai csoportján, a *kalandregényeken* belül azonban a legfelső polcon a helye, s talán még az első hely is megilleti, (társai: *Hétköznapok*, *Régi jó táblabírák*, *Az elátkozott család*; *Mire megvénülünk*, *A lélekidomár*, *Akik kétszer halnak meg* stb.). Szükségesnek tartjuk ennek megállapítását, mert irodalomtörténetírásunk hajlamos arra, hogy sematikusan megfeledekezzen a regényírás különféle műfaji lehetőségeiről, és ha ítélkezik, eltérő zsánerű műveket szorít valamilyen közös Prokusztész-ágyba.

IV.

Az új kiadás nem mindenben felel meg annak a várákozásnak, amellyel nagy klasszikusunk válogatott műveinek új sorozata elé tekintünk. Az utószó megfelel céljának, de már nem lehetne mindenkor ugyanezt elmondani a jegyzetekről. A tulajdonnevek magyarázatában sok a következetlenség: az ókori szerzők születésének és halálának adataival nem marad adós Kozma Géza, a kötet gondozója, de azt már eltitkolja az olvasó elől, hogy mikor élt Marryat, mikor jelent meg Sue »Párizsi titkok«-ja, mikor került először színre a Hernani, a »Szökött katona« meg a Zampa. Mennyivel lesz okosabb az ember az effajta magyarázatok után: »Don Caesar de Bazan akkoriban sokat játszott színdarab.« Ha már Vergilius kilétét megmagyarázza a jegyzet, nem kellene ugyanezt tenni Alexandre Dumassal, sőt az Iris című folyóirattal is, melyet Lángainé olvasgat? Nem vét az angol nyelvtan ellen, ha a »good bye« búcsúzóformát »good by«-nek írjuk s így fordítjuk magyarra »jó napot«? És végül, de nem utoljára: nem kellene-e közölni az utószónak, hogy a mű szövegének megállapításánál melyik kiadást tekintette rányadóul?

A bekötési tábla, a szedés, tetszetős; sajtóhiba is kevés akad, ám annál kevesebb jót lehet elmondani Szántó Piroska rajzairól. Egy kivételével (Henriette Ieszakítja Fatia Negra álarcát) valamennyi lapos, a szöveg ihletésétől távolálló munka, amelyet a gondatlan nyomda-technika csúf színeivel még jobban tönkretesz.¹⁴

TAMÁS ATTILA

SOMLYÓ ZOLTÁN

Több, mint hetven évvel ezelőtt született, és több, mint tizenöt éve, hogy meghalt. Három és fél évtizeden át halmozta el a napi- és hetilapokat, a folyóiratokat verseivel, mégis jó, ha a »többi között« az ő nevét is föl lehet lelteni egy-egy irodalomtörténetben. Komolyabb tudományos cikkekre seholsem méltatták, egyedül Kosztolányi vázolja föl Kortársak c. tanulmánykötetében költői arcképének néhány jellemző színét, vonását. Halálakor hirtelen fölfigyeltek rá — néhány napra. Megemlékezések jelentek meg róla a Nyugat, a Szép szó, A toll, néhány napi- és hetilap hasábjain Füst Milán, Karinthy Frigyes, Devecseri Gábor, Zsolt Béla, majd Turóczi Trostler József és még egy-két író vagy publicista tollából. Komo-

¹⁴ Cikkemhez felhasználtam a Jókairól szóló kritikai irodalom valamennyi számottevő termékét; Barta János: Jókai és a művészi igazság c. tanulmányát (lt. 1954. 4. sz.) csak kéziratban tudtam elolvasni.

lyabb elemzés, részletekbe menő értékelés ezekben sem igen van: néhány sorban fölidézük Somlyó Zoltán arcképét, egy-két emlékezetükben megmaradt — jobban vagy kevésbé jellemző — verssorát, visszagondolnak szomorú, hányatott életére, és — szép vagy kevésbé szép sorokban — búcsút vesznek tőle. Karinthy így emlékezik rá:

»Költő volt, csak költő, semmi több.
Költő volt — valódi költő — nem kevesebb!
»Átkozott költő.«

Egy jelző, egy főnév. Az egyik mintha fölösleges volna, mégis.¹

Ugyanezt a gondolatot ragadja meg a Népszava ekkori kritikusa,² talán az ő jellemzése mondja róla a legtöbb konkrétumot is: »Igazi költő volt. Erről életével is tanúságot tett. Szegényen indult, és szegény maradt haláláig. Nem volt törtető, nem volt pénzgyűjtő, énekes volt, aki verseket írt szerelemről, nőről, barátságról, kávéházzról, tavaszról, varróleányról, munkásról, szegénységről, de mindenekelőtt a szabadságról, melynek rajongója volt... Sorsa, de meggyőződése is a szegényekhez, az elnyomottakhoz húzta... Neki és költészetének majd a következő nemzedék szolgálatát igazságot.«

Nem a következő nemzedék — a létrejött szabad társadalom irodalomtörténetírásának a feladata, hogy igazságot szolgáltatson neki. Felszabadulás utáni irodalomtörténetírásunk még nem tette ezt meg. Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy ennek a kötelezettségnek — legalább részben — eleget tegyen.

*

Somlyó Zoltán kétségtelenül a magyar irodalomtörténet legellentmondásosabb alakjai közé tartozik. Versei néha szabályosak és kimértek, mint Babitséi, sorai finoman csendülnek össze, mint Kosztolányi sorai — máskor hanyagul, önkényesen formálja meg őket: szaggatott, darabos. Gyakran vadul kavarnak az odadobott képek és színek — máskor színtelen és száraz. Van olyan költeménye, amelynek lágy, meleg, őszinte a hangja, mint Juhász Gyuláé, más alkalommal üresen, cinikusan pózol —, hogy utána nyersen és durván kiáltson. Korlátolt nacionalizmus és nemzetietlenség, harcoság és megalkuvás, szentimentalizmus és bosszúvágy, keserűség és lelkesedés, népiesség és l'art pour l'art, művészet és giccs kavargó költészetében.

Mi ezeknek az ellentmondásoknak az alapja? Miért tud az a költő, aki lelkesen üdvözlí a proletárforradalmat, néhány év múltán egy pusztuló udvarház láttán elsomorodni? Miért vallja néha az öncélú költészet elvét az, aki máskor a művészet harcos hivatása mellett tesz hitet?

Somlyó Zoltán sokszor ilyen kifinomult művészettel formálja meg sorait:

»...Be másképp látom már az őszt ma!
Én is csak úgy, mint az a páfrány,
melynek üde, karcsu karélyát
új életre már nem feszíti
se harmatcsepp, se nap zománca —
csak áll az őszi kert zugán,
szilvák, barackok, almák érett
kődébeq, s míg egymásután
ejtegeti le barna, száradt
nyilait a rezgő avarba;
messziről őszi fuvolák

¹ Somlyó Zoltán: Válogatott versek 1937., Szinh. Élet. 1937.

² Népszava 1937. 5. sz. név nélkül.

víg hangzavarja zúg feléje
s lenge leányruhák között
a termőföldbe taposódik...»

(Be másképp látom...)

Hangulatát, érzelmeit töretlenül tudja egy képen, egy hasonlaton végigvinni, anélkül, hogy a hosszan felépített kép szerkezetében bármilyen zavar vagy erőtettség támadna. Ugyanekkor ez a kép minden egyes részletében megtartja a hasonlati, hangulati kapcsolatot a tulajdonképpeni mondanivalóval: lelkiállapotának kifejezésével. Fáradt, szomorú hangulatát fejezik ki a szinte észrevehetetlenül lágy ritmusokon gördülő halk sorok, melyeket többször alkalmazott enjambement és néhány lágyműfűz lazán össze.

De ugyanő írja ezeket a sorokat is:

»Két óriási mancsát az arcodba keni
és szentelt szádba törli miazmás, ronda orrát...
S nincs emberi segítség és nincsen isteni,
hogy rád ne szabadítson Szodomát és Gomorrát...
És undok rostu törzsét, mit ellep a kukac,

elgémberegett rostu lágyékhöz riszálja...
S hiába bömbölsz, ember, s hiába ugatsz:
mert elsőpör a földön farának rút uszálya!«

(Ha bárhová is bujnal...)

Érződik, hogy ebben a háborúellenes versben szándékosan kereste a durva, visszataszító képeket, a nehézkes mondatszerkesztést, az akadozó sorokat, a kemény, erős rímeket — a lehető legszögesebb ellentétben az előbb idézett sorokkal.

Ha meg akarjuk érteni ezeket az ellentmondásokat, Somlyó Zoltán társadalmi helyzetéből kell kiindulnunk. Rosszul fizetett verseiből és frásaiból élő, többnyire állástalan értelmiségi volt, aki lényegében a kispolgárság szűkös életét élte — és ennek világnézetét tette magáévá. Azét a kispolgárságét, melyet állandóan a deklasszáció, a még nagyobb nyomor, az elproletarizálódás veszélye fenyegetett — ugyanakkor elszigetelten élt, tehetetlenül ki volt szolgáltatva a kapitalizmus gépezetének; amelyik önálló cselekvésre, egységes, ellentmondásoktól mentes világnézet kialakítására képtelen volt. Vagy megalkuvóan alkalmazkodott a fennálló rendhez, vagy a vele szemben való tehetetlenség érzése folytán befelé fordult: családi életbe menekült, az elvont szépségek világát kereste — vagy pedig a ránehezedő társadalmi rend elviselhetetlen súlya alatt szembefordult a kapitalizmussal. De a kispolgárság küzdelme még haladó, forradalmi korában is ellentmondásos volt: más volt harcának célja, és más annak szükségszerű eredménye. A francia sansculotte a népuralomért szállt síkra — és küzdelme a burzsoázia diktatúráját, a nép újfajta kizsákmányolását teremtette meg.

Eszméi jelentős részben emiatt a köztük és a valóság közti ellentét miatt maradtak minden nagyságuk ellenére is bizonyos fokig száraz, absztrakt eszmék. Nem véletlen, hogy a polgári forradalom kispolgári vezetőinek nagyjait az igazságosság, a megvesztegethetetlenség, a szabadságszeretet mellett nem jellemezte a bolsevik forradalmárok közvetlen, meleg emberisége, hogy az élet szeretete helyett inkább bizonyos merev puritánizmus nyomta rá bélyegét magatartásukra.

Az imperializmus társadalmában vergődő kispolgár harca előtt nem áll valóságos távlat. Innen ered, hogy a harcot, a politikát sokszor azonosnak érzi a szépségről, az egyszerű emberi érzésekről való lemondással. Nem annyira a szebb életért veszi fel a harcot, inkább csak végső elkeseredésében lázad.

Somlyó Zoltán a kispolgárságnak ezeket az ellentmondásait egyesítette magában, ezekkel küzdött, ezeken igyekezett áttörni. A szépség és a harc, az érzelmi melegség és a célratorzó keménység, az élet sokszínűsége és a forradalmi eszmék világa legtöbbször az ő számára is feloldhatatlan ellentmondás maradt.

Lázadásán legtöbbször mérhetetlen keserűség érződik. Nincs a magyar irodalomnak még egy költője, akinek a szava olyan komor, olyan sötét tudna lenni, mint az övé :

»A rőtes gyertyalángba, hogyha nézek,
máglyát szeretnék összehordani,
egy füsttel égő, irtózatos máglyát,
amelyen annyi embertest vonaglik,
ahányszor éhség koptatá szívem,
ahányszor sírva, bögve, átkozódva
kellett pompázatos uccák során
megállnom suta, tompa megállással,
mert torzult fõm szédülten lehanyatlott,
mert kenyér helyett szókat rágtam én,
irtózatosan gyülladt, éles szókat,
mik testemet táplálták sötét nedvvel,
mely keserűbb, miként a nadragulya,
mit lenn, a kertek mélyében tenyésznek
csak gaznak, ámde öreg némberek
halálított kotyvasztanak belőle...«

(Kenyer)

Fantáziájának kétségbeesett csapongása laza asszociációkkal ugrik át egyik képrõl, egyik gondolatról a másikra, mert hiába önt beléjük bármennyi érzést, bármennyi fájdalmat, mindez kevés ; a szenvedély kitörésének új meg új irányt kell keresni. Így hagyja ott a máglyára emlékeztetõ gyertyaláng képét az utcán éhezõ költõért, majd így megy az eredeti képtõl egyre messzebb és messzebb. Kimond egy szót, túlhalad rajta a szenvedély lendületétõl hajtván, de hirtelen rádöbben, hogy keveset mondott azzal az egy szóval, és visszatér rá, hogy jobban megelevenítse, hogy konkrétabbá tegye ; hogy ezen keresztül még több keserűséget tudjon bele önteni. (»...máglyát...egy füsttel égõ, irtózatos máglyát... megállanom, suta, tompa megállással... szókat...irtózatosan gyülladt, éles szókat...«)

Ez a keserűség nem csak azért ilyen nyomasztó, mert a társadalom embertelenségét tükrözi. Azt is tükrözi, hogy a társadalom által megkínzott költõ nem tud hinni az emberben .

Súlyos ez a vád, és nem lenne igaz, ha egész költészetére általánosítanánk. Az idézett vers korai, dekadensebb korszakából való (1912), késõbb jelentõsen túljutott ezen a fejlődési fokon. De szinte állandóan érzõdik költeményein, mennyire magáramaradottan akar áttörni azon a szûk világon, melyet társadalmi helyzete kényszerít rá, mennyire hiányzik az alkotó, teremtõ emberrel való kapcsolata. Ez jut kifejezésre abban is, hogy a jobb élet képe mindig elvont formában jelenik meg elõtte, hogy képei gyakran erõltetetten kemények, erõltetetten nagyok.

De sokszor más hangon szólalt meg. Nem csak akkor, ha néha az öncélú formaszépségeket kereste, mikor színes csillogással akarta eltakarni szeme elõl a sivár valót. Legsokszínűbben, legművészebben a jobbra törekvõ, de elbukó, a szépséget keresõ, de nem találó, a társra vágyó, de magára maradt ember fájdalmát, az eltiport, de egészen meg nem tört ember hitét szóaltatta meg ; a kitaszított, »átkozott« költõ szenvedésének adott hangot, a családi élet, a barátság melegét vagy a csendes szemléldõs békéjét festette le. Ilyenkor gördülékenyebb a ritmusa,³ finomabbak, csiszoltabbak a rímei, tisztábbak, szebbek a képei. Ezekben a versekben feloldódik az elõbbi ridegség : a költõi mondanivaló megtalálja a magas művészi⁴ formát. Költészetének ez a vonala *jellegebén* talán Juhász Gyulához áll legközelebb a magyar lírában.

³ Az említett okoknál fogva nehéz feladat lenne verselését *általában* jellemezni. Kísérletezett a hexameterrel és a magyaros versformával, írt számos szonettet, de szabadversei is vannak. Legtöbbször azonban egyszerű, kissé laza rimes jambikus sorokba öntötte mondanivalóját.

Példa erre az a verse is, melyet nem sokkal saját halála előtt írt Kosztolányi Dezsőhöz :

»Figyelem messziről szived verését
elhozza nékem a tavaszi szél.
És hallok ajkad tikkadt rezdülését,
amelyen át a fájdalom beszél....

.....
És dúdoló a remény ritmusát is,
mélyen, magamba, hittel és vakon :
hogy itt cikázik majd a pesti uccán
megint erősen és fiatalon.

S dalolni fogsz, s még gordonka-daloddal
megint szebb lesz az elcsunyult világ...
S feléd hajolnak s új virágba szöknek
még egyszer az üllőiuti fák !...«

Somlyó Zoltán talán gyakrabban szólal meg ezen a hangon, ennek valamelyik árnyalatán, mint a lázadóén. De hiba lenne ezért költészetének ezt a részét, ezt az irányít tartani jelentősebbnek vagy rá jellemzőbbnek. Éppolyan hiba, mint megfordítva. Ez a két hang csak látszólag mond ellent egymásnak ; a valóságban ugyanannak a világnézetnek, ugyanannak a költészetnek két különböző, de egymást kiegészítő, átható oldalát alkotja. Somlyó Zoltán tragédiája, hogy ezt a két hangot nem tudta eggyé kovácsolni ; ezért maradt egész életműve bizonyos mértékig befejezetlen. De ahhoz, hogy ezt meg tudja tenni, már más világnézetre lett volna szüksége.

Világnézetének korlátai éreztetik hatásukat bizonyos fokig táj- és leíró költészetének meglehetősen szegényességén is. Nagy forradalmi költőink művei sorában a táj- és leíró költészetnek jelentős szerepe van. A maguk mindent átfogó forradalmi világnézete a valóság minden területén keresztül kifejezésre tudott jutni, és a valóságnak szükségszerűen széles területét ölelte fel. — *Somlyó Zoltán világnézete számára lényegében idegen terület maradt a magyar táj.* Egy-egy kopott, elsodort ember szomorú alakja, a külváros néhány lakója néha megjelenik költészetében ; fel-feltűnik egy-két finom kép vagy a természet — de lényegesebben új színt vagy tágabb teret nem ad neki.

Nem csak a magyar táj maradt lényegében idegen számára ; nem ismerte a táj lakóját, a parasztot sem. A városi munkás közelebb állt hozzá. Meg tudta döbenteni a proletariátus kizsákmányoltsága, néha meg tudott érezni valamit elhivatottságából és felszabadultan tudta üdvözölni a proletárdiktatúrát. — A parasztság idegen maradt számára. Hozzájárult ehhez az is, hogy mikor ő már tisztábban látott — a proletárdiktatúra után — akkor a magyar parasztmozgalmak ereje forgácsolódott széjjel. Ezért csúszott félre kevés falusi, paraszti tárgyú versének hangja legtöbbször az idill felé.

Külön ki kell még térni Somlyó Zoltán szerelmi lírájára. Talán ebben a műfajban írt a legtöbbet ; szerelmes verseinek száma egyedülálló a magyar irodalomban. De a sok közül aránylag kevés az igazi költemény. Világnézetének pozitív tartalma nem volt elég ahhoz, hogy határozottan át tudja hatni a valóság minden területéről szerzett élményét. Szerelmi lírájának jelentős része — főleg későbbi korszakában — úgyszólván kiszakad költészetének egészéből ; ezen keresztül aránylag ritkán fejez ki értékes, mély mondanivalót. Ennek hiánya folytán szerelmes verseiben gyakran nincs meg az a szilárd mag, mely köré a költemény felépülhetne ; a szavak folynak az író tollából, de erőtlenségüket hiába akarja pótolni az a dagályos pátoz, az erotika fülledtsége vagy a zsúfolt, nem egyszer képzavarig fokozódó képhalmaz. Szerelmes verseinek igen nagy része dekadens, elég jelentős hányada pedig a benne lévő szentimentalizmus és erotika túltengése folytán giccsbe fullad.

A giccs kérdésével külön kell foglalkozni Somlyó Zoltán költészetével kapcsolatban. Az előbbi magyarázat önmagában még nem ad kielégítő választ arra a kérdésre, miért írt

Somlyó Zoltán anyyi, értéktelen fércművet. Ennek megértéséhez meg kell ismerkedni életkörülményeivel.

Talán egyetlen költője volt az akkori Magyarországnak, aki a verseiből élt. A Horthy-Magyarország egyik jellemzője volt a munkanélküliség — nemcsak a fizikai, hanem a szellemi munka terén is. Érthető, hogy a lázadó, szabad élet után vágyó, nem különösebben tanult, szakmai ismeretekkel nem rendelkező költő nem jutott soha tisztességes álláshoz. Nyomora már legendássá vált. Kosztolányi azt írja erről »Tengerszem« c. kötetében, hogy ez a nyomor talán már azért nem ráz föl senkit, mert túl van azon a határon, ameddig az ember föl tudja fogni, el tudja hinni. Valamiből élnie kellett, családját is el kellett tartania, költeményeit pedig rosszul fizették meg. Ezért volt kénytelen versek tömegét írni akkor is, ha nem volt különösebb mondanivalója. Tagadhatatlan az is, hogy volt benne valami puhaság, ami műveltségének fogyatékoságával, szertelen természetével együtt hozzájárult ahhoz, hogy időnként a legellentétebb ötleteket is versbe szedje. (Pl. számos zsidó vallásos verse van, de írt keresztény vallásos verseket is, noha egyik önéletrajza szerint felekezeten kívüli volt stb.) De nem önként lépett erre az útra; a kapitalizmus művészetellenessége kényszerítette rá. A költészet árubocsátása volt ez? Bizonyos fokig kétségtelenül az. De még mindig becsületesebb árubocsátás, mint azoké a költőké, akik igazi hangjukat, egész magatartásukat adták el — nem egyes újságoknak, hanem az uralkodó osztálynak. Somlyó Zoltán ezt nem tette meg.

Írásait természetesen nem lehet *határozott vonallal* két részre: az élményből fakadó és pénzért írt versek csoportjára felosztani. A kettő bizonyos fokig összeolvad. A lényegében anyagi kényszerűség hatása alatt írt versekben is föl-fölvillan tehetsége, hangot kap egy-egy őszinte érzés — a gépiessé vált ihlet-felidőzés, a megszokássá vált versírás viszont érezteti hatását azokon a költeményeken is, amelyek különben igaz művészi élményből születtek. Hozzájárult ehhez ítélőképességének bizonyos fogyatékosága is. Mély belső tartalmú, egyébként jól megírt költeményeit is nem egyszer rontja el egy giccses kifejezés, pongyola fogalmazás vagy rossz rím. Azonban ha Somlyó Zoltán költészetének igazi jellemvonásait keressük, ha igazi arcát akarjuk megismerni, akkor szükséges, hogy megkíséreljük ezeknek a verseknek igazi költészetéről való leválasztását.

Természetesen ezek mellett sem mehetünk el szó nélkül. Ezek is hozzátartoznak Somlyó Zoltánhoz. De költészetének megítélésekor mégis csak másod-harmadrendű szempontként merülhetnek föl. Nem azt kell elsősorban nézni, hogy a kapitalista társadalom mocsarában mennyi sár tapadt rá is, hogy a szájára fröccsent mocsok el-eltorzította az ő szavát is. Örökké tiltakozott ez ellen az eltorzult szó ellen, sohasem vallotta magáénak:

»Idegen szavakat hajtogat az ajkam;
nem az én szavaim! Egy sem az enyém!
Valami rossz álom uralkodik rajtam,
melyből felébrednem nincs többé remény!
Valahol valamely szómat elharaptam:
mikor?...és melyiket?...elfeledtem!...E!...
De hogy én ezekre a szavakra' születtem:
nem hiszem el!...Én nem hiszem el!...«

(Nem hiszem el!... — Pesti Napló 1927. VII. 1.)

Amikor Somlyó Zoltán költészetének korlátairól, ellentmondásairól beszélünk, nem azért tesszük, mintha itt keresnénk annak lényegét. Ahhoz, hogy meg tudjuk érteni, föl kell figyelniük rájuk. De hiba lenne, ha azt nem látnánk meg, hogy szinte állandóan küzdött ezeknek a korlátoknak az áttöréséért, ezeknek az ellentmondásoknak a feloldásáért — teljesebb, igazabb költészet megteremtéséért.

*

Somlyó Zoltán élete nem bővelkedik rendkívüli eseményekben. Jellegzetes hánytvetett költősors volt.

1882-ben született Alsódomboron, Magyarország és az akkori Horvátország határán. Apja könyvelő egy fatelepen. Már diákkorában ír a nagykanizsai Zala-ba, húszéves korában pedig megjelenik Budapesten első verseskötete: »Dalok a piros köndőtől a hatsattos czipőig« címmel. Szülei nem tartják a családhoz méltónak a fiú versírását, bohém életét, ezért, mikor az a gimnázium befejezése után teljesen az írásnak adja magát, apja felháborodottan tagadja ki. Somlyó Zoltán újságróskodással keresi kenyerét, és többnyire nyomorog. Egyik városból a másikba megy, verseit a legkülönbözőbb lapoknál helyezi el. Nagyváradon megismerkedik Juhász Gyulával, aki megismerteti a Holnap körével. Később Szegeden összegyűjti a verseit, és 1910-ben megjelenik a »Dél van« című válogatás, körülbelül ötszáz versnyi anyagból. A pesti kritika általában ledorongolja, de Karinthy és Kosztolányi fölfigyel rá. A Nyugat »Figyelő« rovatában megjelenik Karinthy meleghangú bírálat, ⁴ amely az elismerő értékelés mellett őszinte, baráti hangon rámutat a kötet hibáira is. A sokat éhező Somlyó Zoltán ekkor gyomorvérzéssel fekszik Szegeden a kórházban. Amint felgyógyul, Pestre utazik, ahol személyesen is megismerkedik Karinthyval és Kosztolányival, és barátságot köt velük.

Most már néha a Nyugat is hozza a költeményeit. Egymás után jelenteti meg kis terjedelmű köteteit: 1911-ben »Az átkozott költő«-t, 1912-ben az »Északra indulok« címűt, 1913-ban a »Sötét baldachin«-t, majd 1916-ban a »Nyitott könyv«-et. Ugyanebben az évben ad ki két kisebb versfüzetet is: a »Végzetes verssorok«-at és »A halál árnyékában«-t. 1915-ben jelenik meg egyetlen, kisebb jelentőségű novelláskötete, a »Hadak a hóban«, 1916-ban az »Őszi regény«, 1917-ben adja ki a »Doberdói Máriá«-t. Ekkoriban költözik véglegesen Budapestre. Most már a kritika is elismeri, megjelent kötetivel a Nyugat is foglalkozik. Közben egyre-másra írja sanzonszövegeit, kabaré- és bökverseit. 1919-ben adja nyomdába »Jajgató Felicián« címmel kötetbe rendezett legújabb verseit —, de ebből már csak a kefelevonat készül el: ** az uralomra jutó ellenforradalom megakadályozza a kötet megjelenését.

Ezután jelentősebb köteté már nem jelenik meg. Mégis említett érdemel az 1922-ben megjelent »A férfi versei«. Várkonyi Nándor irodalomtörténete följegyzi »Alentin talanta tilor« című, 1924-ben megjelent kötetét is, de ennek — Gulyás Pál egy cikkét ⁵ leszámítva, ahol szintén csak a cím és a kiadási év szerepel — más nyoma eddig nincs.

Fordítói munkásságának legfontosabb része Hoffmannstahl »Der Tor und der Tod«-jának, Baudelaire »Voyage«-ának és Maupassant néhány művének magyarra átültetése.

Rendes állása nincs, a legkülönbözőbb napilapokban és hetilapokban, folyóiratokban jelenteti meg verseit — néha novelláit, kisebb cikkeit, bírálatait vagy riportjait. Az utóbbiak nem jelentősek, maga sem szerette őket. Verseivel állandóan kilincselgetnie kell a szerkesztőségeknél — hogy aztán esetleg öt pengővel fizessék ki. Nem segíti senki komolyabban. Osvát és Babits nem szereti, így a Baumgarten-díjat sem kapja meg sosem. Többnyire le is nézik; a tehetségét elpazarló költő nem juthat a Nyugat asztalához. Kevés barátja van. Sokakat szenvedélyes, érzékeny természete is elriaszt tőle; legközelebb talán még Kosztolányi, Karinthy és — érdekes módon — Erdélyi József állnak hozzá.

1932-ben sajtó alá rendez egy kis Voltaire-kötetet, egy évvel később pedig egy kis Rousseau-összeállítást. (»Szemelvények Voltaire műveiből«, »Gondolatok Rousseau írásából«.)

1934-ben összegyűjti költeményeit, hogy egy válogatott kötetet adjon ki belőlük, de nem talál rá kiadót. Nem tudja elérni, hogy magának és családjának valóban emberhez méltó életet teremtsen, hogy elmélyültebben tudjon irodalommal foglalkozni. Szórja a

⁴ Nyugat, 1910. I. 9. sz. 636. l.

** Ez a nyomdai levonat is csak csonkán maradt fenn.

⁵ Irodalomtörténet 1937. 96. l.

verseit, de anélkül, hogy elfoglalhatná azt a helyet, hogy elérhetné azt az életmódot, amelyre vágynak, amelyet megérdemel.

1937-ben hal meg, hosszas betegség után, szegényes körülmények között.

*

Költői fejlődését nem könnyű szakaszokra tagolni. Vannak költészetének olyan jellemvonásai, amelyek úgyszólván egész fejlődése során végigkísérik — ugyanakkor majdnem minden korszakára jellemző valami újnak, valami más hangnak a keresése. Költészete csak ritkán fonódott szorosan össze a társadalmi, politikai élettel. Teljes következetességgel talán egy költői irányt sem vitt végig, emellett különböző hatások is érték. Megnehezíti ezt a felosztást az is, hogy gyakran igen nehéz egy-egy vers keletkezési idejének megállapítása, hiszen nem egy verse több ízben is megjelent, és nem biztos, hogy eredeti lelőhelye is előkerült. Költészetében mégis felismerhetők egyes korszakok, amelyek világosan elkülönülnek a többi-től; egyes jelenségek, melyek csak egy bizonyos korszakban tűnnek föl, vagy egy bizonyos korszakban lépnek elő a háttérből, és válnak Somlyó Zoltán lírájának alapvető jellemzőivé — ez pedig megköveteli egy ilyen felosztás megkísérlését.

Első kötete, a »Dalok a piros kendőtől a hatsattos cipőig« még nem számítható igazi költői műveihez. A századvégi magyar költészet talajtalanúsága, mesterkéltége, hamis érzélgőssége, álnépiessége nyomja rá bélyegét a tizennyolc-húszéves fiatalember első vers-kísérleteire. Sem eredeti mondanivaló, sem érdekesebb költői egyéniség, sem komolyabb tehetség nem érződik rajtuk.

Költészetének igazi kezdete nagyjából egybeesik a Nyugat költőinek feltűnésével. A tisztábban, élesebben felvetődő társadalmi problémák, az új szellemű irodalom nagytehetségű költőinek — elsősorban Ady Endrének — úttörése nyomán kap lendületet ő is. 1906-ban jelenik meg az első igazi Ady-kötet, az »Új versek«, Kosztolányi 1907-ben adja ki a »Négy fal között«, Babits 1908-ban a »Levelek Iris koszorujából« című kötetét. Somlyó Zoltán 1910-ben jelenteti meg a »Dél van«-t, mely mintegy négy év költői termésének válogatását foglalja magába.

Somlyó Zoltán nem tartozott ugyan szorosabb értelemben véve a Nyugathoz — bár 1910-től élete végéig jelentek meg benne versei — költészete mégsem csak időrendi szempontból, hanem tartalmi és formai rokonsága miatt is a Nyugat irodalmi mozgalmához kapcsolódik. Ezért ennek jelentőségével, irányával kapcsolatban kell vizsgálnunk.

Mint ismeretes, a Nyugat ekkor részint egységes egésznek jelentett a feudális maradványok csökevény-irodalmával, az epigonizmussal, az akadémizmussal szemben, és a polgári társadalom igényének irodalmi kifejezője volt. Ugyanekkor azonban maga sem volt egységes: a harcosabb, a néphez közelebb álló szárnyat Ady és Móricz, a megalkuvóbb, dekadensebb irányt Babits és Kosztolányi képviselte.

Hogyan kapcsolódik ehhez Somlyó Zoltán ekkori költészete?

Fejlődésének első szakasza körülbelül 1915—16-ig tart. Költészetének ez a szakasza pontosan egyik irányba sem illeszthető bele, de közelebb áll a l'art pour l'art elvét vallókhoz. Hatások mind a két irányból érik: a magyar irodalomban legerősebben Ady, majd később Kosztolányi hatott rá. Az a szemléletmód jellemző ekkori verseinek nagy részére, amely számára a valóság apró részleteinek felfedezése ad művészi izgalmat és élményt. Somlyó Zoltán ezek mögött a részletek mögött kutat valami után, de a társadalom legégetőbb kérdései többnyire még hidegen hagyják:

» — Öt óra csak. De késő ős. Sötétség.
Az első hó már kíváncsi a földre.
Egy csillag sápad át pirosból zöldre.
Egy ablakostót jön. Az arcán kétség.
Megáll. A vak, üres telekre bámul —
S egy mécs gyul föl a tűzfal ablakából.«

(A tűzfal — Dél van)

Ekkori költeményeinek legjellemzőbb hangja azonban nem ez. Sokkal szertelenebb egyéniség volt, semhogy ez a meglehetősen hideg költői magatartás ki tudta volna elégteleníteni. Szenvedélyesen kutat valami után a számára titokzatos világban, valami nagy élet-szomjúság tölti el. Szenvedélyesen vágyik valami szebbre, ami azonban ismeretlen előtte; vergődik abban a társadalomban, amely egymás számára idegenné teszi az embereket, átéli a kapitalista társadalom számkivetett, »átkozott« művészenek fájalmát. Ez a kereső, vergődő, menekülő ember beleveti magát a szerelem, az erotika hajszolásába :

»Versek bús csavargója : én,
te táncosnő és nő vagy.
Én meleg ételt nem eszem
s te szótlán — öldöklő vagy.

Még ifju testem bús, mert szűz ;
te csókokon kövérszel.
És mégis vézna csöppenként
korán miattad vész el.

Kapud alatt, hol buja nők
áruznak rothadt dinnyét,
itt éhezem én nap nap után,
s el nem mozdulok innét,

amíg a sok fagrádicson
föl nem kerültem hozzád...
Abariendos Mária
borítsd szememre szoknyád...«

(Mária Abariendos)

A jelenségek mögött kutatva, megérzi azok valótlan, torz, hazug voltát, beleütközik egy rothadó világ törvényébe :

»Kézem hunyó parázs fölé emeltem
s alattomban megégtek ujjaim.

Hétköznapon pünkösdtől ünnepeltem
s rossz arccal jártam rózsák útjain.

Kizengtem egy nevet romlott betűkből,
és nyelvem szélén s hosszán fölhasadt

Reggel ezüstöt raktam a zsebembe,
s helyén reggelre leltem zöld vasat.«

(Végzetes verssorok)

Ekkori költészetében még igen sok dekadens vonás van. Erős Ady-hatás érződik rajta, ez a hatás azonban csak inkább felülteti. Ő is egy titokzatos világgal hadakozik, de ez a világ számára nem a fennmaradt félfeudális viszonyok anakronizmusa miatt titokzatos. Előtte a polgári társadalom bomlása, a még teljesen uralomra sem jutott burzsoázia hanyatlása misztifikálódik valami általános, visszataszító pusztulásáá :

» A sarkon a cirkusz. A ponyva-lyukon
félszeggel benézek : üres a porond.
Csak szörnyű sötétben vonit a bolond.

.....

a szentély előtt a halál muzsikál
s kirothadt szemében egy orgonaszál.«

(Első tavaszi este — Sötét baldachin)

Ez a költészet tükrözi ugyan a társadalom torz voltát, bomlását, de maga is azonosul vele. Ha más formában is, de lényegében ugyanez a világnézeti tartalom jelentkezik azokban

a verseiben is, amelyek a halált állítják az élet középpontjába, amelyek ezt a legfőbb törvénnyé fölmagasztott halált akarják megadóan megszépíteni, mint például az »Őszi síp«:

»Megfújták már az őszi sípot.
Fülem mögött már elsivított
az őszi szél, a bús szirén.

Vad táltos fogva hintajába,
Virágot hint a nők hajába
és panaszt hordoz a szívéen.

Busan suhogtat ostorával
s pirosra forrt szagos borával
mindenkit hetykén megkínál:

Igyál, barátom, még ez őszön!
mert egyik ős megy, másik ős jön...
de te, ha méz, elmész! Igyál!

S amerre száll, titkos jelekkel
és rótszín szőlőlevelekkel
hullatja teli az utat,

a sípja szól, virágja éget,
nyomába felsikolt az élet
s a temetők felé mutat...«

Somlyó Zoltánra erősen hatott Baudelaire költészete is. Egy igen lényeges saját-ságát azonban nem vette át a baudelairei verseknek: a tiszta, kimért formát, a legerőtelje-sebb, leggazdagabb színezésen, a lehevesebb szenvedély vagy a legvisszataszítóbb tárgy leírásán is átütő kifinomult ízlés szigorú, szinte aprólékos művészi munkáját. Ennek nyoma sincs az ő költészetében. Szertelenül dobálózik a legmerészebb képzettársításokkal, halmozza egymásra a hol pompázatos, hol mértéktelenül visszataszító képeket, színei vadul kavarog-nak; mindig a szenvedélyek legfelső fokát akarja megszólaltatni. Nemcsak formai kérdés ez, és nemcsak szertelensége nyilvánul meg ebben. Lírájának ez a mértéken felül szenved-élyes hangja nem egyszer már saját ellentétébe csap át: nem a költő szenvedélyének *erejét* fejezi ki, hanem azt az *ernyedtségét*, amellyel teljesen átengedi, mintegy odadobja magát a szenvedélynek. Ez néha már kissé pózolás-ként is hat. (Nem kis mértékben ennek az iránynak a túlhajtása viszi a giccs felé.) »Annyira szeretted a fájdalommat, hogy nem tudott tőle megválni« — írja róla Kosztolányi. Részben ezzel kapcsolatban nevezi Karinthy »tul élő«-nek, »tul szerves«-nek Somlyó Zoltán költészetét.

De ezeknek a verseknek e sokaságán át más hang keres utat. Somlyó Zoltán ebben a magatartásban sem találja meg azt, amit keresett. Érzi, hogy ez a magányos élet nem az igazi élet, ez a szerelem nem az igazi szerelem. És költeményeiből többhelyütt őszinte kétségbe-eséssel tör föl a jobb, igazabb élet utáni vágy:

»Bocsásd meg, hogy te nagy erőd.
se segíthet már rajtam,
s hogy torz valómból gúny rikolt
a békés templomokba,
s hogy agyonfojt a csókjaim
szürke futóhomokja...«

(Gyónás—Dél van)

A sivár, szörnyű egyhangúságot, a céltalan élet embertelenségét reális erővel szólal-tatja meg az utolsó két sor.

Még nem érti, mi az, ami elnyomorítja az embert, de már keresi. Látja, hogy az ember többre, nagyobbra hivatott, mint amit a félfudális Magyarországon kifejleszthet magából; annál, hogy egyéni szabadságvágyát a kispolgári bohém-züllöttség anarchizmusába fojtja:

»Gulliver: én ma is kötözve fekszem
és apró törpék futnak körülöm.

De én ma még nem ütök, nem verekszem,
mert sebektől nehéz az én szívem.
De szálljon el a fázó gyermekekhez
egy nehéz emlék s forró gondolat:
hogy mind-mind óriásoknak születtek,
csak elaludtak gondfelhők alatt.*

(Gulliver)

Érdekes kérdést jelent ekkoriban írt »Kenyér« című misztériuma. (Két része: Anya és fiu, Atya és fiu párbeszéde.) Füst Milán a Nyugatban⁶ néhány sorát Shakespearehez hasonlítja — nem minden alap nélkül. Ennek jellege, hangja ismeretlen a magyar irodalomban is. Talán Vörösmarty romantikus drámáinak nyelve áll még a legközelebb hozzá. Ebben a művében jelentkezik először határozottabban a lázadás motívuma. Nem véletlen, hogy éppen ebben a régies, romantikus formában. Ady ekkor már régóta a forradalmat sürgeti, már a munkásság felé fordul — de még egyedül áll ezen a téren. Somlyó Zoltán ebben a művében még teljesen talajtalanul, határozatlan irányban lázad, a felvetődő problémák bizonyos fokig örök problémákká misztifikálva jelentkeznek. Ennek a tartalmi zavarosságnak megfelelően nem tud ennek a hatalmas élménynek új kifejezési formát teremteni — ezért nyúl a bátor, nagyerejű képalkotásnak és a középkori misztikának ehhez a különös forma-keverékéhez. Talán zsidó származása, az ortodox zsidó hitvilág is hozzásegítette ehhez a formavilághoz. Újat akart alkotni, nagy kérdésekre akart választ adni, utat akart törni — de az útirány, amelyen elindult, járhatatlannak bizonyult. A »Kenyér« szükségszerűen töredék maradt; Somlyó Zoltán nem is kísérletezett többet hozzá hasonló művekkel. A költészet, az új irodalom fejlődésének iránya más volt. De a »Kenyér« minden zavarossága ellenére is hangot adott az akkori társadalomban vergődő művész, az életre vágyó, de kitaszított ember szörnyű szenvedésének, és helyenként magas művészi színvonalat ért el.

*

Fejlődésének második szakaszát körülbelül a tizenötös, tizenhatos évektől lehet számitani. Ekkor — 1916-ban — jelenik meg a »Nyitott könyv« című verses önéletrajza, vagy — ahogy ő írta róla — »lírai pamflet«-je is. Kétségtelenül ez a legjelentősebb kötete, és egyben egyik legsajátosabb alkotása. A maga nemében ez is egyedülálló a magyar költészetben. Ez a vállalkozás is jellemző rá: olyat akar írni, amire még nem sok magyar író vállalkozott: verses önéletrajzot. Új hang: a feltörekvő demokratikus kispolgár erőteljes, plebejus hangja szólal meg itt. De Somlyó Zoltán költészetének ellentmondásait is talán ez a kötet juttatja a legerőteljesebben kifejezésre. Megkésített költő volt. Akkor lépett föl a demokratikus kispolgári világnézettel, amikor a polgárság már maga is hanyatló osztály volt — abban az országban, amelyiknek sohasem volt erőteljes polgársága.

A »Nyitott könyv« az akkori magyar társadalom — elsősorban a polgári élet — széles területeivel ismert meg. Bemutatja a különböző nagyvárosok és kisvárosok életét, elvisz a kávéházak és orfeumok világából a külvárosi utcákig, a színház csillogó világából a híd alatt alvók közé, a romantikus szerelmi légyottoktól a hírlapszerkesztőségek zúrzavarán keresztül a kopott hónapos szobák fojtó levegőjébe. Így kezdi utazását:

»...Vonaton ülni, ...ifjan... gondtalan...
fantáziának szent szenzációja.
A sorompók közt szárnyak szállanak
s reményt lenget felénk egy messi gólya.
Egy vonat-ablak és egész világ,
hullámos hegy, völgy, temető, virág
és hajladozó apró emberek;

* 1937. febr. 1. köt. 132. 1.

csöpp bokréta s egy egész nagy berek.

Ó utazás ! Hogy száll a szomju lélek !
S bebú kis kőkerítések között.
És újra fel a fecskefark nyomában,
mely a felhőkkel összeütközött.«

Baudelaire emlékét idézi itt, de ez az utazás más, mint Baudelaire híres Voyage-a. A friss, csapongó fantázia teremtette képek ; a valóság legapróbb részleteinek és egészének szenvedélyes örömmel való összefogása erőteljes, optimista világnézetet tükröznek. Ha példaképet kellene keresni, inkább Petőfi vasúti utazásánál vagy Heine útiképeinél lehetne megtalálni. A valóság birtokbavételére készülő feltörekvő osztályok szemléletvilága jelentkezik itt. De ez a hang nem tud kibontakozni, nem tud tovább erősödni — és jellemző, hogy már az utazás leírásának utolsó sorai is giccses dekadenciába fulladnak :

»Nyil a harisnyán...a szájon...a szivben
s mérges nyil szurta át a vágycat.«

Ez a kettősség, ez a bizonyosfokú felemáság vonul végig az egész művön, ez jelenik meg egyre-másra — ha nem is mindig ugyanabban a formában.

Somlyó Zoltán szenvedélyes, plebejus gyűlölettel ír a pénz uralmáról :

»E szép város még nem szült igaz költőt !
s költőből itt még nem lett gazdag úr !
Itt pénz pörgeti meg az emberöltőt,
itt nem kell rim, ha a rét tavaszul.
Ide fiatalurak jönnek, halvány,
üres szivekkel éhes-vakmerőn ;
s könyökcsapásuk az életutalvány,
mely pénzzé érik a déli verőn.
A pénz itten az úr és nem az ember,
akár darócba jár, akár selyemben.
S a pénzt pincében őrzi száz lakat,
mely költők előtt mind zárva marad.
Ha pénzt akarsz, hideg közönybe öltözz !
A szívedet szakítsd ki, s vágd a földhöz !
A hangulat divatja már lejárt ;
a holdfény zsebnek s gyomornak megárt.
Ha pénzt akarsz, tanuld az egyszeregyet !
Feledd az istent és a hiszekegyet !
Apát, anyát és testvért ne szeress
s léssen a kamat majd ezerszeres !
Gázolj keresztül élőn s holtakon,
fűtülj a lelkiismeret szavára ;
a legjobb arany s a legjobb falat
majd így kerül ebédlőd asztalára !«

Csak Ady Endre és később Tóth Árpád tudja ilyen izzó gyűlölettel leleplezni a pénz uralma mögött meghúzódó hihetetlen mennyiségű aljasságot.⁷

A kötetben egészséges, vaskos humorral gúnyolja ki az akadémia betokosodott íróit, bátran támadja a hatalom erőszakos irodalompolitikáját, lelkesülten áll ki a számára az igazságot, az újat jelentő Nyugat irodalma mellett. Költeményében feltűnik a külvárosi nyomortanyák lehangoló képe, együttérzéssel ír a társadalom elnyomottjairól. De a szenvedélyes lázadás megtörik, a humor eltűnik, az eredetileg az élet sötét oldalait bemutatni akaró naturalizmus helyenként öncélúvá válik, az együttérzés nem jut túl a szentimentalizmuson,

⁷ Ez és az ehhez hasonló összehasonlítások tartalmi, magatartásbeli vonatkozásúak, nem véljük azonos művészi színvonalúnak az összehasonlított költőket.

az élet apróságainak, kis eseményeinek leírása itt-ott már olcsó idillizálássá hígul, az életnek való újbóli és újbóli bátor nekivágás újbóli és újbóli elbukással végződik — a történet végén a kezdeti utazás egészséges hőse megtört, csalódott ember már:

»...Minek röpülsz?...A szárnyal mi a célod?...

Menekülés?...vagy szebb élet talán?

Mit tudhatod, hogy mi a nyár s a tél ott,

s hogy ottan a virág nem-é csalán!

A költő is, e furcsa, kósza lélek,

mindég azt hitte, vannak szárnyai;

miket a lélek testre felcsatolva,

magasságokba lehet szállani...

.....
Így szálltam egykor vidékről vidékre,

meg nem hallottam én a földi zajt!

Képzelve, hogy az útnak sosincs vége

és földöntúli szárny, mi tovahajt.

.....
Oly könnyű voltam, mindenkibe biztam,

a hajamat kuszálták szent szelek.

S alacsony fákba ütközött a röptöm

és szárnyaim most köztük fekszenek.»

Somlyó Zoltán a »Nyitott könyv«-ben átfogó ábrázolásra törekedett, és ennek során olyan problémákig jutott el, amelyekre a néptől elszigetelt kispolgár plebejus világnézete már nem tudott más választ adni, mint a visszavonulást. Ezt teszi ő is. Borúlátását fokozza az ekkor már javában dúló világháború. De ez a kötet még így is vádirat a nagy és tiszta emberi álmokat eltipró társadalom ellen, és — bár elszórtan — de a végén is kicsendül belőle a »tisztánlátóbb kor«-ba vetett remény szava. Azok az előremutató elemek pedig, amelyek itt még megtörttek, majd szabadabban bontakoznak ki néhány évvel később, a proletárdiktatúra idején.

Erre az időszakra eső többi költeményének középpontjában általában a háború áll, vagy legalábbis valamilyen módon kapcsolódik a háború problémáihoz. Maga a világháború kitörése még nem rázta meg különösebben: nem értette meg mindjárt kezdetben a lényegét, embertelen barbarizmusát.⁸ Kezdetben egymás után teszi közzé nacionalista, hazafiaskodó verseit, amelyekben ha fel-felbukkan is a háború valamilyen szörnyűségének a képe, a háború tényével való szembeszállás nincs sehol. Egyéni íz, egyéni mondanivaló nem igen érődik rajtuk, nagyrészt megfelelnek a hivatalos irodalompolitikusok, a burzsoá lapkiadók szája-ízének.

Ez a zavar azonban nem tart sokáig. A tizenötös, tizenhatos években kezdi megtalálni a maga igazi hangját — a réginél mélyebbet, erőteljesebbet. Egyre tisztábban látja meg a háború kegyetlenségét és céltalanságát, egyre határozottabban emeli fel szavát az emberek millióit nyomorba és szenvedésbe döntő tömegmészárlások ellen. Hangja ekkor sem egyöntetű. Szentimentálisan pacifista — és ugyanakkor még nem tud szakítani a nacionalista frázisokkal sem. De a kezdeti panasz elkeseredett, gyűlölettől izzó háborúellenességig erősödik. »Halljátok a földet!« című versében így ír:

»Sáros lábakkal, szélnek lódult hajjal

vár valahol a hajnal.

Nagy útja volt. Tipörta a sarat;

⁸ A »Fáradt katona« (»A piou-piou dala«) aligha számítható igazi háborúellenes versei közé — még ha később annak olvasták is. Majdnem négy hónappal a háború kitörése előtt jelent meg a Nyugat hasábjain (1914. ápr. 1. 472. l.) — arról a katonáról, aki már *belejár* a sok harcba. A költemény első sora elárulja szimbolikus jellegét: »Sorsom, te rekedt, marcona parancsnok«. Így olvasva sokkal mélyebb, sokkal sikerültebb.

látott esőt, villámot és havat.
 Látott csillagot vérré mállani
 s a holdat látta könnyben állani.
 És látott agyut a békés állásban;
 Pesten sikolyt s a könnyet már Calaisban.
 Ágyugolyót kifutni fényes délben,
 és csonka lábat röpdösni az éjben.
 Szegény sziveknek fércét fesleni,
 drága velőt a fejből esve ki...
 Bús özvegyet, ki az ég felé görbül,
 nem merve lépni, rettegve e földtül,
 amely elnyelte gondos, jó urát...
 S hallott ordítani vérgőzös hurrát.
 És látott fekvé vérező porontyot
 s az ártatlan fón gyilkos vasdorongot.
 Bölcsőt, amelyből koporsó leve —
 aggastyán lón a gyermekek neve! «

Valami szörnyű belső káosz, valami rettenetes belső iszony ölt formát durván naturalista képeinek halmazában, melyeket több versében vádolóan vág a kor szemébe. Menekül az élet embertelenségei elől — de az elvont szépségek világában nem talál menedéket a valóság súlyos kérdései elől:

»Mit kaphatok a zenétől?!...Riasztó fortisszimókat,
 sűrű véretem zibbasztó altató lágy pianót,
 hullámait hangulatnak, miket agyam föl nem foghat,
 csak fájdalmas szégyenének foszforában fuldokol.«
 (A barbár)

A verseiből már régebben ki-kihangzó, másfajta, jobb élet utáni vágy ekkor telik meg konkrétabb tartalommal, a béke várásával. Ez szólal meg egyszerűen, halk, dalra emlékeztető hangon másutt:

»Szeretnék addig élni,
 míg csábit az öröm,
 Míg biztat a reménység
 E földi körökön.
 Amíg a nyári szellő
 Szívembe lengedez —
 Szeretnék addig élni,
 Míg újra béke lesz...«

(Csak addig)

És a kispolgári bohém-züllöttség útján járó költő, akinek szerelmes verseit gyakran csak a füledt erotika, a nagy szavak egymásra-halmozása jellemezte, a háború borzalmai között megírja szerelmi lírájának egyik legszebb darabját, a »Rubinstein 34. opusához« című költeményt. Őszinte számvetés ez a vers életével, de méginkább a kor társadalmával. Számot vet, és ítéletet mond felette. Más — talán nem olyan szenvedélyes, de tisztább, mélyebb a hangja itt:

»Bocsásd meg nekem, hogy ily messze tartok.
 Hol nincsen út és el kell tűnni már.
 Hol ködbe vesznek mindenütt a partok
 s a láb alatt a mult, e gyatra sár
 szemembe csapkod, mint egy gyászi kendő
 A mult van csak, és nem lesz már jövődő!

.....
 Hogy alkudoznom kelle, mint a kalmár
 és elfeküdnöm, mint a céda nő.
 Hogy üzlet lett az ajkamon a dal már,

melyből a fény, a hő már eltűnő,
hogy szívemmel már annyit tiszteltem,
hogy önmagam se tartom fiszteletben...»

A háború okát, a burzsoázia profitéhségét nem látja világosan, a háború vámszedőinek képe csak elvéve bukkan föl verseiben: Ezért van az, hogy bár a nyomort, a katonák szenvedését egyre erőteljesebben ábrázolja, bár a teljesebb élet vágya egyre feszítőbb erőt jelent költészetében, a kivezető utat nem tudja megtalálni. Egy-egy versében néha erőteljes, de egészen kifejezni nem tudott mondanivaló sűrűsödik — a költemény vége azonban nem fölfelé, hanem lefelé ível. Gyakori sajátása ez Somlyó Zoltán költeményeinek. A tiltakozás hangja elfullad vagy feloldódik. Példa erre a már idézett »Ha bárhová is bujnál« c. vers is. A kort támadja benne, a véres pusztulást, a vége azonban már homályos pszichologizálás, amely lényegében nem sokat mond: »Ki kívül jár, nem sejti, mi leskel ott belül...s nem csökolhatod, ember, sohasem meg önjakad...«

Ezek az indulatok azonban majd kirobbannak a forradalomban. Ő az egyetlen jelentősebb magyar költő, aki verset ír a februári orosz forradalomról. Nem volt forradalmár, nem buzdít költészetével az orosz forradalom nyomán magyar forradalomra, mégis érdemes rá fölfigyelni, ha sok is még benne a sablon, ha sokhelyütt naív, szűklátókörű kispolgári világnézet jut is benne kifejezésre. Itt jelenik meg költészetében először a tömegekkel, a nép forradalmi lendületével való azonosulás:

»És a tömeg csak nő, csak egyre nő,
vörös lángban áll ezer háztető.
Az ucca él, a por föltámadott,
s magávalránt száz kozákszázadot.
Hé, oroszok, megfordult a világ!
A kard szalad, mindennek nekivág,
ma vége lesz a cári hatalomnak,
éljen szele az új forradalomnak!
Vérrel keverve rózsaszín a sár:
Hol van a cár?

.....
Sok ember kellett ágyutölteléknek,
az uccaporban vérvirágok égnek...
Minden-minden meg van bosszulva már:
Fut, fut a cár...«

*

(Hol van a cár)

Ez a mondanivaló, ez a hang bontakozik ki szabadabban a magyar proletárdiktatúra alatt. A polgári forradalom nem ad költészetének különösebb lendületet; verseiben többnyire a békét ünnepli meglehetősen érzelmes módon. A következtelen forradalom, a rendszer felemássága nem adott talajt új irodalom számára. Somlyó Zoltán nem volt forradalmár, nem járt az események előtt, nem voltak kiforrott nézetei: nem látta, hogy új forradalom szükséges. De a fiatal Tanácsköztársaság lendülete magával ragadja. Nem tudja a proletárdiktatúra jelentőségét a maga egész nagyságában meglátni, nem ért meg belőle többet, mint amennyit a demokratikus kispolgár meg tud érteni: a gyűlölt élőködők uralmának bukását, a szegények, nyomorultak jobb életét. Képeit, hasonlatait is jórészt a régi polgári forradalmak költészetéből veszi át. Az imperializmus burzsoáziája mint »léha zsarnok« jelenik meg forradalmi költészetében, a menetelő proletárok előtt »az Igazság fellobog«, a felszabadult munkásnak »kezeben lángkalapács« és előtte »szétrnyílnak minden tengerek«. Van ezekben a képekben valami naív régiesség. Ugyanúgy kispolgári világnézetének jelei ezek, mint a verseiben előtérbe kerülő szentimentalizmus, vagy naturalizmus. Új társadalmi renddel, új problémákkal áll itt szemben. Eddigi formavilága nem elegendő az új érzések kifejezésére, a régi formák bizonyos mértékig gátjává lesznek az új mondanivalónak. A költészetében néhány évvel

ezelőtt megindult fejlődés még nem ért el odáig, hogy nagyobb zökkenő nélkül tudjon a proletariátus költőjévé lenni, és ez elsősorban formai téren jut kifejezésre.

Somlyó Zoltán költői fejlődésének mégsem véletlen jelenségei a proletárdiktatúra alatt írt versei, szerves részét alkotják életművének és ha nem is jelennek meg e versek költészete csúcspontját, ez a rövid korszak többé-kevésbé egész későbbi lírájára rányomja bélyegét. Ha bizonytalanul is, de mégiscsak új költészetet alkot, új formavilág kialakítására törekszik. Az eddigi fojtottan kavargó vagy kis, finom képek, a másutt fel-felbukkanó durva naturalizmus helyére néhol tágabb lélegzetű, erőteljes, nem durva sorok kerülnek. Olyan lendület érződik ekkori költeményein, amely teljesen hiányzott eddigi költészetéből — és amely sajnos később sem jelentkezik újra :

»Látjátok őt? A munka proletárját.
Bíbortaláltját hinti rá a nap,
S elindul ő a virágok mezőin,
Hol vérpiros virágok alszanak.
S amerre lép, a sok virág kinyíl,
S az évszázados rossz álomnak vége...
Evoé: Május, új feltámadás!
Piros sziveknek vágya, menedéke!

.....
Szálljon ma el, mint a szikratávirat
a testvér-lelkek messzi égivére:
Evoé, Május! Új feltámadás!
Piros sziveknek vágya, menedéke!«

(Piros sziveknek májusára)

Somlyó Zoltán a Tanácsköztársaság egyik legjelentősebb költője. Tóth Árpád legszebb alkotásával, az »Új Isten«-nel tesz hitet a proletárforradalom mellett, ott áll mellette Juhász Gyula több verse is, de a többi nagy költő hallgat. Utánuk Somlyó Zoltán a legtehetségesebb magyar költő, aki együtt küzd a proletariátussal. Nem mentes az ellentmondásoktól ez a kiállítás sem. Néha úgy tűnik, nem egészen őszinte a hangja, nem tudja teljesen átérezni azt, amit mond, helyenként valami kényszeredettség érződik néhány versének pátoszában. A néptől eddig elzárt költő nem tudhatott egy csapásra teljesen azonosulni a munkásosztály szervezett, fegyelmezett, kéréllhetetlen harcával, nem tudhatta nyomban átvenni annak forradalmi lendületét. Vívódásai »Lyra« című versében kapnak hangot: féltő szavakkal ír költészetéről:

»Ne üssetek rá kegyetlen doronggal,
Mert piros szála gyenge: elszakad.
Hadd függjön ott a méla esti csendben,
Míg rajt a bánat keresztülzalad.

És a világnak sajtó tengerében
Majd fölcsendül belőle a dalom.
Az én dalom, az egy ember zenéje,
Melyben fölsikolt a forradalom.«

A forradalommal való szembenállás jut itt kifejezésre? Nem. Annak az embernek a hangja szólal meg itt, aki a maga meggyötörtségében még nem tud felszabadultan örülni, aki a maga összetörtségében még nem tud lendületes, tudatos osztályharcos lenni, aki a magány ránehezdedő falát még nem tudta áttörni, de aki szenvedélyesen akar hinni a proletariátusban. Somlyó Zoltán költészetében néha »fölsikoltott« a forradalom, de azért a maga megszépült világában — ha ellentmondásosan is — a forradalommal diadalmasan uralomra jutó munkásosztályal érzett:

»És milliók vészes, hangos rivalgását
Én hadd kísérem csendben: egyedül!
Hagyjátok élvezni önnön kis világom,
Mely égi fényvel szendén elvegyül.«

Ez a magatartás azonban nem elégtette ki. Kereste a közelebbi kapcsolatot a tömegekkel, egymás után írta proletárverseit, és forradalmi hangja eljutott közéjük, harcra lelkesítette őket. »Kalapács« című dalszövegét az utcán énekli a proletariátus, költeményeit a vöröskatona-esteken, a Vörös Hadseregbe való nyilvános toborzásokon szavalják. Új fejlődés útja nyílik meg előtte: a néppel való szoros összeforrás lehetősége.

A Tanácsköztársaság leverése szakítja félbe ezt az utat, mielőtt még megtanulhatott volna rajta járni. Nem tudott teljes következetességgel a cselekvő, harcos élet útjára lépni, nem tudott igazán új költészetet teremteni, de megtanulta azt, hogy van, amiért érdemes küzdeni, hogy az ember nagy tettekre képes. Közelebb került a valósághoz, politikusabb, emberibb lett.

*

Az ellenforradalom győzelme összezúzta Somlyó Zoltán kibontakozó friss lendületét, születő új hitét, de teljesen elpusztítani nem tudta. Kétségbeesik az ellenforradalom dühöngésének káoszában, zavarodottan tekint vissza arra a rövid időre, amíg hinni tudott az új világban. Nem ezt várta tőle, ezt a néhány hónapi rövid felvillanást. Meg-meginog: egyszer a formák szépségének, máskor a mindenkit-szeretésnek dekadens világába menekül. Nem látja, hogy a forradalmat le lehet győzni, de nem lehet megölni, hogy a forradalom tovább él a népben, és egyszer majd győztesen lép át az ellenforradalom társadalmi rendjének hulláján. De nem véletlen, hogy kétségbeesése már nem durva, torz képhalmazban ölt formát, hanem inkább fáradt, csendes szomorúság csendül ki soraiból:

»Nem tudom, nem tudom...
Én eme zord uton
Tikkadtan ballagok.
Szemeim vizében,
A szájam izében
Keserű szallagok.

Hallgatom odalent
Az igent s a nemet
És hinni nem merek:
Azok is, ezek is
Dadogó emberek...
Emberék...Emberék...
Emberék — (Borsszem J. 1921. 18. sz.)

A külvilág általában komor, fenyegető képet nyújt számára. Így ír erről »Babér« című költeményében: (Borsszem J. 1921. 18. sz.)

»Január hó! Az égnek pergamentjén
Sötét törvények ólmos jele áll.
A messzi uton agg koldus sötétlik:
Fagyos lehelet...a tél...a halál...

Oh, mert a halál a szép színek szűnése,
A lombtalanság és a szürkesség,
A hangtalanság kábult tompasága,
A kirabolt föld és az üres ég.«

Van ebben bizonyosfokú visszaesés, az kétségtelen. Hiányzik belőle nemcsak a Tanácsköztársaság idejének harcos szava, hanem a háborúellenes versek nyílt, szókimondó leleplező ereje is. De a huszas évek elejének Magyarországon egyértelmű, nyílt szavakkal támadni az ellenforradalmat, olyan költőnek, aki a proletárdiktatúra alatt amúgyis »kompromittált« magát, szinte lehetetlen volt. És ha ez hasonlít is korábbi verseire, más, mint azok. Most már nem általában az elmúlás szomorúságán panaszkodik. Nem akarja finom, halk rímekkel, hangulatosan szomorkás képekkel megszépíteni a halált, nem akar vele azonosulni, mint régebben például az »Őszi síp«-ban. A messzi, fagyos úton sötétlő koldus alakja nyomasztóan reális. Itt már nemcsak az élet után vágyódó költő szenvedélyes, de hiábavaló keresése kap hangot. Nemcsak a »szép színek szűnését« siratja — a tompán visszhangzó sorokat lezáró kép mögött az egyszer már szépnek és gazdagnak látott világ emléke érződik. A »kirabolt« világ fáj már neki. Ez elől a sivár külvilág elől önmagába menekül. Ha a társadalom

nem tudott emberhez méltó társadalomnak megmaradni, legalább benne éljen még a szépség világa :

»Volt tavaszunk és volt nyarunk minékünk,
S ez drága kincs, örökre éltető!
S el ne feledjük örökzöld babérunk,
Mit szivünkől hajt majd a temető.

Mert a babérok sötét sírkövünkre
Fonódva majdan elbeszéli azt,
Hogy ezer élet annak a halála,
Ki önszivében hordja a vigaszt.«

De az elnyomatás könyörtelensége, a nyomor hatása alatt néha még megkeményedik a szava. Most már nem a »kor«-t, »az ember«-t vádolja, mint sokszor a háború alatt. A proletárdiktatúra megtanította arra, hogy lényegében kétféle ember áll szemben egymással. Bizonyos mértékig csalódott »az ember«-ben is, de a szeretet és a gyűlölet hangja most már megoszlik. A dolgozó emberrel együtt érez, az elnyomóval szembefordul — ezért nincs meg benne az a szörnyű káosz, ami a háború alatt, ezért melegebb részint a hangja, és ezért tud ugyanakkor jobban gyűlölni. Mikor Magyarországon a »munkás« szóhoz mocskos szidalmak és rágalmak halmaza tapad, mikor az itthoni magyar lírában a forradalom keltette érzések csak Juhász Gyula néhány versében és Tóth Árpád Albígensék-fordításában élnek tovább, az ő költészetében megjelenik az egyik legelnyomottabb munkás, a bányász alakja. De az ellenforradalommal hatalomra jutott úri renddel szemben fenyegetővé válik a szava :

»Ki fázik, dolgozzék vadul,
Melegje lesz megint.
Nem lát a szem, ha könnye hull,
Ki fázik, dolgozzék vadul
És győzze le a kínt !

Mert mindent számonkér a föld
Töletek, emberek.
Egyik éltetett...másik ölt...
És mindent számonkér a föld !
Béke hát veletek !«

(Béke veletek!) — Borsszem J. 1921. 43. sz.)

*

Néhány évvel az ellenforradalom győzelme után megkezdődött a kapitalizmus részleges restaurációja. Ez ismét a kapitalizmus, az imperializmus problémáit állítja a középpontba. Ez kap egyre nagyobb teret Somlyó Zoltán költészetében is. Most már tudatosabb, élesebb szemmel nézi a világot, mint a háború előtt, szélesebbre tágult a látóköre. A nyomorról írt már régebben is : sötét, romantikával kevert naturalista képeket festett külvárosi utcákról vagy kopott hónapos szobákról. »Tudni, hogy gép vagyok« című verse azonban már átfogóbb képet akar adni, a kapitalizmus egy alapvető, csak a kapitalizmusra jellemző vonását ragadja meg :

»De este, hogyha csönd és béke van már,
Olyan a föld, mint egy gigászi hangár,
hol kipiheni fáradt tüdejét
az agyonhajszott sok picinyke gép.«

Az éhségről írt már a »Kenyér«-ben is : komor pátosszal tárta fel borzalmait. De ez még úgyszólván semmit sem fejezett ki a néptömegek éhségéből ; elvont, szubjektív, misztikus érzés maradt. 1925-ben már így ír :

»És délben, amikor megáll a munka,
az éhség vasökle sujt a nyakunkba«

(Pesti Napló 1925. II. 1.)

Ebben a képben már a maga sorsára ismerhet a modern ipari munkás is.

A társadalmi elnyomással való erős szembekerülés ekkor általában nem annyira befelé-fordulást eredményez nála. Érdekes szakaszt jelentenek költészetében az 1925—26-os évek. A magányos, képzetlen, kispolgári származású költőben a társadalom ellentmondásai helyenként harcos kiállást és egy új világba vetett hitet ébresztenek. Bátran száll szembe a ránehezedő társadalommal, a kizsákmányolással, a megalkuvással:

»Rongy sziveken aranykorbács suhog,
de én szivemben acélt hordok ám!
A munka fényes, szent üllője ez,
amely vaspörölyt tür csak el magán!

S e vaspöröly: a forró gondolat,
hogy eltűnik a rossz és jön a jó!
S igaz emberség vasbeton-falára
hág majd a boldog ember-millió!...«

(Ember)

1919-ben így írt:

»S ha négy sarkában inog is a föld,
Egy szentség van: a zsarnokság ledől
és győztesen áll a romjain ma már
a proletár!«

(A proletár)

Ugyanez a gondolat: az új világ diadalt arat a pusztulásra ítélt régi renden, ugyanez a lendület, ugyanez a tömörség jelenik itt meg, de újszerűbb formában. Igaz, hogy még ennek a versnek a formájában is megvan az a bizonyos régiesség, az ilyen kifejezésekben, mint »fényes, szent üllő« vagy »forró gondolat«. ⁹ De az »igaz emberség vasbetonfalára hágó boldog embermillió« teljesen új kép a magyar irodalomban, amelyet nem ismert sem Ady forradalmi lendülete, sem Juhász Gyula vagy Tóth Árpád fel-feltörő forradalmi hite — József Attila pedig még csak ekkoriban kezdi megtalálni a maga igazi hangját. Somlyó Zoltán akkor írja ezt a verset, mikor Magyarországon nincs forradalmi líra, viszont a helyenkénti lázadás gyakran a különféle tetszetős formabontó irányzatokban jelentkezik. Érdeme, hogy ő nem ebben az irányban keres utat.

Figyelemreméltó, hogy ekkoriban helyenként a munkásság felé fordul. Ez is a realizmus felé mutat. »Épülő ház« c. költeményének munkásábrázolása sem csak az ő fejlődésében jelent újat. — Naturalista módon fejezi ugyan be, de az eddigi (1926) magyar költészetben még nem igen jelent meg ilyen reálisan a munkás alakja:

»Pallérok, görnyedt kőművesek, homokhordók,
elszánt légtornászai a kurta falaknak,
meztelen mellel, válluk bronzra feszülve,
némák, mint a halottak, gép valamennyi csupán...«

Nem az osztályharcos, nem a forradalmár munkást ábrázolja itt, kicsit »örök sors«-nak magasítja fel a munkásság elnyomottságát. De a felsorolás, a ritmus monoton egyhangúságára — »pallérok, görnyedt kőművesek, homokhordók« — a megfigyelések látszólagos szenvtelenségére megdöbbenő erővel vág rá a kép utolsó sora: »némák, mint a halottak, gép valamennyi csupán«. Ennek a sornak nem véletlenül erőteljesebb a ritmusa is. A szemlélődés látszólagos egykedvűsége mögül súlyos vád kiált az ellen a társadalom ellen, amely

⁹ Hogy a »jó« és a »rossz« vagy a másutt gyakran szereplő lélek és anyag szembeállítása mit jelent számára, arra Voltaire-összeállításához írt előszava világít rá. Így ír a forradalmat előkészítő Voltaire harcáról: »A gondolat harca volt a materiával, a józanság harca a babona ellen, az elnyomottak harca az elnyomó ellen, a jóság, a szelídség harca.«

géppé torzítja a munkást. Ugyanúgy csak látszólagos ezeknek a megfigyeléseknek a hideg objektivitása, ahogy Illyés Gyula több költeményében vagy pl. a »Puszták népé«-ben is az. Ő is a legszörnyűbb embertelenségeknek éppen a tudatosan szenvtelen hangon való el-sorolásával ér el megrázó hatást.

Költészetének igen érdekes szakaszát jelenti ez a néhány év. A Tanácsköztársaság idejéből való költészete mellett ez mutat leginkább előre — de ebben a korszakban ez a hang egyénibb és bátrabb kiállást jelent. Nem véletlen, hogy ekkor fogalmazza meg — formailag sajnos elég sikerületlenül — a művészet lényegét : »forma s gondolat« találkozásának, ekkor fejezi ki először azt a gondolatot is, hogy költészete fegyver : »a lant bosszuját szánom én tinéktek !« (»Tinéktek könnyű«) ; »Külváros 1926« című versét pedig így fejezi be :

»Kétsort szomorú és törpe dőltfalu házak,
mögöttük a béna robot hortyogja időtlen dalát. . .
Ki tudja, talán egy hirhedt betörő rejtezik itten.
Vagy tán a lángeszű vátesz, ki jó és megmenti korát. . .«

Mégis erőltetett próbálkozás lenne ezeknek az idézeteknek az alapján a proletárforradalom költőjének tenni meg Somlyó Zoltánt. Nemcsak azért, mert több más költeményében ugyanekkor tépelődése, szomorú lemondása kap hangot. Ezek sem ellentmondásoktól mentes versek, nem a forradalmár lelkivilágát tükrözik. Akár tartalmi, akár formai szempontból nézzük őket, azokat a végső határokat látjuk meg bennük, ameddig a demokratikus, plebejus kispolgári világnézetű költő a maga erejéből eljuthatott. Somlyó Zoltán nem talált rá a további fejlődés útjára, költészetének fölfelé ívelő pályája megtört.

*

Körülbelül 1928-tól kezdve egyre jobban befelé fordul. A világ káosza az imperializmus társadalmának embertelen anarchiája az újból fenyegető háborús veszély fölötti kétségbeesése nyomán helyenként cinikus hangot üt meg. Hasonlít ez a hang egyes háborúellenes verseinek hangjára, de most a művészet finomabb, modernebb eszközeit használja mondani-valója kifejezésére. Általában most kezd »modernebb« lenni. Ez a fajta modernség azonban csak igen kis mértékben mutat előre. Az imperializmus korának képe költeményeiben kezd a kor emberének lelkivilágához közelebb álló formát ölteni. Gyakran csak felületi ez a kép : a céltalan, idegtépő hajszát, a torz összevisszaságot, az aljasság és embertelenség örült zűrzavarát mutatja meg. Azelőtt igaz, hogy kissé az adott jelenségektől elszakítva, de a társadalmi elnyomással is szembenézett, vagy szembeszállt. De akkor, amikor a kapitalista világ általános válságának idején a néptömegek nyomora egyre elviselhetetlenebbé válik ; a forradalmasodó munkásosztály szeptember elseji hatalmas tüntetése előtt alig két hónappal írt »Kalács« című versében ennek az általános zűrzavarnak a képe mélyebb tartalommal telik meg. A maga költészetéről írta ezt a verset (a tervezett válogatott kötet elé szánta) és kimondja benne, mit érez költészete lényegének. Költészetéről ír — de a kor társadalmát ábrázolja :

»Tele van elapadt mellek sikolyával,
sorvadó csecsemők hangtalan jajával,
sosem ringott bölcsők szivölő neszével ;
vérbefulladt csókok százával, ezrével. . .
Tele van éktelen, vad acélzörejjel ;
vágott koponyákból villogó röhejjel,
sisteregve pergő gépszíj-csattanással ;
ártatlan lelkeknek rossz tanáccsal.«

Fejlődésének irányát azonban már nem ez mutatja. A konkrét valóság reális ábrázolása helyett egyre szubjektívebb módon ad képet a külső világról. Az erőteljes plebejus hang úgyszólván teljesen elhal költészetéből. Saját énje kerül előtérbe, ezen keresztül szűri, festi

át a társadalmi valóság képeit. Így válik a külső világ »fekete« világgá, ezért nyúl többízben a szimbolikus ábrázolásmódhoz. Ez a szimbolizmus távol áll Ady szimbolizmusától. Ady szimbolizmusa a sűrítés sajátos eszköze volt: egy-egy képe — ha bizonyos mértékig misztifikálva is — óriási valóságanyagot sűrített magába. A Somlyó Zoltán költészetében felbukkanó szimbolizmus nem nyúl ilyen mélyre, és nem csak az adott társadalmi jelenség csupán részleges vagy felületi megértését, a vele szemben való tehetetlenség érzését juttatja kifejezésre, hanem bizonyos fokig azt is, hogy a költő a valóságot tudatosan úgy akarja ábrázolni, hogy azt a költészet szabályosan formált külön világába szűrje át és elvontá tegye. A szimbolizmus itt részben öncél, út a formalizmus felé:

»A rogyásig terített asztal
megreccsent, hogy melléje ültem,
és a ritka gyémántfalat
hegye megkarcolta a torkom;
a karcsu aranyvilla tompán
a kétsor fogamhoz ütődött;
az ezüst-serleg bíbor-cseppje
nyelvemre sebet égetett,
a bíbor trón feltörte husom
és a sok letépett virág
a hervadást rágta szívembe...«

(Az élet asztala)

Helyenként azonban még többről van itt szó, mint a családi életbe való visszahúzó-dásról, önmagába-nézésről. Somlyó Zoltánnak egyik igen fontos mondanivalója ekkor a humanizmus. Ez a humanizmus nem egyszerű emberszeretet vagy a szépség, a kultúra tisztelete: magába foglalja az imperializmus erősödő nyomásával szembeni tiltakozását, az emberbe vetett remény színeit is. A jobb világ képe azonban most már teljesen elvont, most már csak álmodik arról, hogy egyszer talán még eljön az idő, amely szebb, szabadabb életet teremt. Költészete egyszersmind bizonyos mértékig intellektuálisabb sikra toldódik el.

Az egyre elvontabbá, egyre intellektuálisabbá váló humanizmus, az eljövendő jobb korba vetett remény azonban még meg tudja óvni Somlyó Zoltán költészetét attól, hogy a kétségbeesés káoszába fulladjon, vagy beleveessen az üres formák világába:

»Mi ez a szörnyű, dermesztő hideg?
Tán elfogyott a fa? Szén kiapadt?
Tán minden búzatermés elfagyott?
A gyapjut elfűtta a szél?
S a gondolat, e drága gyapju
már csak a sötét igéket melegíti?...
Hideg van...Bujjunk össze...Szén s fa nélkül
és búza nélkül és fűszer és bor
és gyapju nélkül az öntudatot s az akaratot,
e két kis fácskát dörzsöljük össze,
mint őserdőben a vadember
s csiholjunk jó tüzet belőle,
hogy lelkünk mélye melegedjen...«

(Hideg van — Pesti H. 1933. I. 15.)

Passzivitás van ebben a versben is. »...Bujjunk össze...mint őserdőben a vadember...« Ez a kép — a költemény egészével összhangban — nem a gondolkodó ember féltő töprengésének ad hangot; a fasizmus ismeretlen, fenyegető borzalmi elől szinte állati rémülettel menekülő ember riadalmát, céltalan menekülnivágását tükrözi. De ezzel a szörnyű veszéllyel szembe tudja szegezni — ha más nem marad — »az öntudatot s akaratot«, hogy — József Attilához hasonlóan — »jó tüzet« csiholjon belőle.

Más verseiben azonban a paszivitás már a formalizmus felé viszi. A formakeresés, a formai tisztaságra való nagyobb fokú törekvés is közrejátszik ebben. Az egyes képek helyenként már önmagukért kezdenek élni:

»Most minden voltak fájdalmával
megpörkölődve, könnyü-lengén
szállok mind föllebb, magasan;
mind könnyebb leszek, s fenn a bánat
hús éterében már dalolva
csapom magam a kerti fényből
önnön fényembe burkolózva
földi égből önnön egembe...«

(Mind föllebb... magasan... — Nyugat 1928 528.)

Az egymás után következő képek az első sor mondanivalójától egyre jobban elszakadva mindinkább öncélú formajátékhoz szolgáltatnak anyagot, és a végén már alig tartanak valami hangulati kapcsolatot az eredeti mondanivalóval. Ez a »tiszta szépségek« világába való menekülés helyenként egészen az öncélú művészet hirdetéséhez vezet. De ekkori költészetének sem ez az egyetlen hangja; másutt a cselekvő élet, a harc, igaz emberi-művészi magatartás utáni vágy őszinte szava szólal meg.

1934 a reakciós és haladó erők világméretű összecsapásának éve volt. A fasizmus Franciaországban és Ausztriában is át akarta venni a hatalmat. A két nemzet munkásosztálya, szövetségben a többi haladó erővel, fölvette a harcot. Napokig folyt a véres küzdelem Bécs és Párizs utcáin. A demokratikus szabadságjogokért, az emberhez méltó életért, a humanitás védelmében szálltak szembe az elnyomás, a még kegyetlenebb kizsákmányolás, a barbarizmus ellen. Párizs népe győzött, Bécs tragikusan elbukott.

Azért a világerő folyt ez a harc, amelyért Somlyó Zoltán is küzdött, az ellen a világ ellens amely őt is iszonyattal töltötte el. A szenzáció-éhes lapok tele voltak a bécsi és párizsi eseményekkel, lehetetlen, hogy az ő figyelmét elkerülték volna az erről szóló hírek. — Ő ekkor írja egyik igen jelentős versét, a több részből álló »Cirkusz«-t.

»Hátul a zene játszik nagy-kegyetlen
csontot-velőt elkinzó hatalommal,
a bohóc ugrál, együtt a zenével,
a bőgő durral méla mollal.

Meggyűrt testével játszik, úgy dobálja,
mint holt lomót a hisztériás gyermek.
A lelke másutt jár, oly messze tájon,
hol tátott szájak s szemek nem figyelnek...

.....
Ő cirkusz, cirkusz, minden lelkek álma!
Szívünkre hajnal fényét csókolod...
Mi magunk vagyunk a te műsorod!...

Mi magunk: Augusztok és trapézművészek!
Törpék, óriások és csenevészek!...
Kik betöltjük e buta kis világot,
mindörökké, mind csupa kisdiakok.«

Nemcsak a világgal szembeni teljes értetlenségét, fájdalmas csalódását tükrözi a »Cirkusz«. Ugyanannak a belső iszonynak, ugyanannak a teljes belső meghasonlásnak a csfrai vannak meg ebben, amely József Attilának idegössze oppanása alatt, vagy nem sokkal előtte írt költeményeiben uralkodik. »Meggyűrt testével játszik, úgy dobálja, mint holt lomót a hisztériás gyermek« — az imperializmus szörnyű tudat-bomlasztásának ad hangot ez a sor.

Más ekkor írt költeményei szomorúságának, lemondásának adnak hangot, közeledő halálát idézik. De ez a saját fájdalmát megszóllaltató, emlékek közé menekülő, a halált meg-

énekző bánat nem azonos fiatalkori verseinek szubjektívásával, akkori halálköltészetével. Igaz, hogy mostani befeléfordulása is hanyatlást jelent. De mostani reménytelenségében a hosszú útkeresés hiábavalósága jut kifejezésre, e mögött ott áll egy végigküzdött élet. Az fáj, hogy ez a küzdelem nem érte el kitűzött célját, az, hogy már nem tudja folytatni a harcot. A formai tisztaságon túlmenően ez ad igazi szépséget ekkori verseinek. Nem szólaltat meg új problémát, nem tör utat új forma felé, nem alkot különösen eredetit. Egyszerű, csöndes hangon ír:

»Megérted az ősz...A rövidült napok
susogó alkonyát, levelek rozsdabarna
színét s a piros estét, melynek leple alá
vonul álom felé ember és minden barma.

Megérted: rádesik az ablakon keresztül
a napsugár: az égnek szöke, tömött haja.
És mustszagot lehelve és mámorát kínálva
nyilik meg lábad előtt a pince ajtaja.

Be jó is, hogy megérted. Helyetted most ki inná
gyümölcsök sárga mézét és vágyódó rímek
aromás teáját a csöndes kis szobában,
amelynek ablakán a függöny széltül remeg.

Vedd a mosolygó almát és a csengő barackot,
és vedd a szőlő szőlőt s áldd meg a pillanat
mennyei tisztaságát s csillagát életednek,
mely akkor lesz legfénylőbb, amikor leszalad...«

(Őszi vers)

Nyoma sincs már ebben a harcnak. Az is igaz, hogy nem jelenik meg benne a társadalom embertelensége, sőt, a l'art pour l'art költészet hatása is érződik rajta. A döntő mégsem ez.

Egy igaz ember hangja szólal meg itt, aki ötvennégy év szenvedése után széjjeltelentve is az élet szépsége mellett tesz hitet. Nem a halál borús színei árnyalják be ezen a költeményen az életet, hanem az élet szingazdagsága fénylik föl még a halál képén is.

Csak tartalmas élet adhat ilyen békét a halál előtt. Somlyó Zoltán költészetéből ilyen élet néz felénk. Igaz, sokat botladozott. A kapitalista társadalom könyörtelen brutalitása az útszélre hajította, belőle pedig néha hiányzott az erő, hogy itt is egyenes derékkal tudjon járni. De mindig kereste a jobb, az igazabb utat. Nem egyszer adott hangot a nép szenvedéseinek, nem egyszer vívta ő is a nép harcát, nem egyszer szólaltatott meg olyan hangot, melyet a nép is megértett volna. Csak ritkán jutott el hozzá. Ennek az elzártágnak a fájdalma szólal meg egyik utolsó, költészetéről írt versében is: az emberi közösség után vágyódó költő kiáltása emberé, aki hivatásnak érezte a költészetet:

»Csavarjátok fel! Szikrázzon a fénye!
S verjétek vissza tí ezerszeresen!
Arra való, hogy véle lássatok,
hogy millió szeme lelketekre essen!

Csavarjátok fel! Oly közel a gomb!
Ott van a lélek felmeredt falában!
Ott van az élet meredélyein
és ott is, ott is ott van, a halálban!...

Csavarjátok fel! Nem sokba kerül!
Hűsz pengőt sem kap verséért manapság.
S a dicsősége: az a zárt palack,
mit úgy hívnak, hogy: igazság és rabság...«

Somlyó Zoltán dicsősége eddig valóban csak ez a »zárt palack« maradt. Igaz, nem sorolhatjuk az akkori magyar költészet kiemelkedően nagy alakjai közé. Nemcsak a legnagyobbakat: Adyt és József Attilát nem érte utól, hanem Radnótit, Tóth Árpádot, Juhász

Gyulát vagy Illyés Gyulát sem ; verseinek művészi színvonala elmaradt Babitsé vagy Kosztolányié mögött is. De a sorban — kis távolságra tőlük — ott áll Somlyó Zoltán költészete is. Nem nyitott új utakat a magyar irodalomban, de sokszor merész hangon kísérelt meg utat törni. Ritkán alkotott hibátlant, mégis művész volt. Nem jutott el soha a néphez, de kereste a közösséget, a jobb, emberibb világot.

Méltó rá, hogy népünk megismerje.

(A lelőhely megjelölése nélkül szereplő versek Somlyó Zoltán 1953-ban megjelent válogatott kötetében találhatóak.)

BORZSÁK ISTVÁN

AZ ÉS MÉGIS MOZOG A FÖLD ÚJ KIADÁSÁNAK JEGYZETEIRŐL

Szépirodalmi könyvkiadásunk ügye — az egész nép ügye. A jó könyvek iránt napjainkban megnyilvánuló érdeklődést kielégíteni nem könnyű dolog. A kérdéssel foglalkozó tanulmányokból kitűnik, hogy az érdeklődés a magyar klasszikusok iránt a legnagyobb. Jókai, Mikszáth, Móricz műveit, Petőfi és Ady új kiadásait osztatlan örömmel fogadta a közönség, napok alatt 10—20 ezres példányszámban kelnek el. Ezekből a kiadásokból az iskolai könyvtárak is kellő mennyiséget kapnak, mégpedig központi kiutalás alapján. Ezt csak helyeslehetjük, — ha a tanulók kezébe szánt klasszikusok csakugyan fontosságuknak megfelelő gondozásban látnak napvilágot. Sajnos, nem mondhatjuk el valamennyi kiadványról, hogy sajtó alá rendezőik teljesértékű munkát végeztek.

A messzeágazó kérdésnek csak egy kis részét óhajtjuk itt érinteni. Ez a magyar klasszikusok teljes megértéséhez szükséges jegyzetek kérdése. Hogy itt milyen furcsaságok derülhetnek ki, az »Eppur si muove« friss kiadásának kapcsán mutatjuk be.

A szóbanforgó kötet végén (665—679. l.) külön »Jegyzet-szótár« világosítja fel az olvasót azoknak az idegen — főleg latin — szavaknak, kifejezéseknek, egész mondatoknak az értelméről, amelyeket Jókai lépten-nyomon használ. Senki sem követelheti meg, hogy a mai olvasók ugyanolyan jól értsék a magyarországi latinságot, mint száz, vagy százötven évvel ezelőtt egy nem is olyan vékony litterátus réteg tagjai. Erről a latinságról Jókai éppen az »Eppur si muove«-ban két alkalommal is megemlékezik. Egyszer a nádor ajkára adja — Jenőy Kálmánnal szemben — a latin nyelvnek, mint a soknemzetiségű magyar állam össze-tartójának apológiáját (417. skk. l.), de a másik »klasszikus hely« (167. l.) talán még jobban érzékelteti »második anyanyelvünk« sajátosságait. Decséry gróf és Korcza ügyvéd beszélgetésére gondolunk. A gróf »Tacitus válogatott nyelvén, Korcza úr annál keresetlenebb konyhalatinsággal« társalog. »Oh, milyen jólesik mind a kettőnek.« — írja Jókai, — »hogy kibeszélheti magát édes anyanyelvén. Azon a nyelven, amelyben nevelkedett, amelyen gondolkodik, amelyen éjjel álmában beszél, amelyen az úr istent megszólítja és viszont megérti, amely a királynak és a nemes embernek a nyelve, amely megkülönbözteti az urat a paraszttól, a férfit az asszonytól, amely a corpus iuris és a privilegiumok nyelve, a holtak és az örökké élők nyelve: a világnyelv, mely előtt mindenki meghajol, s a senki nyelve, mely senkit meg nem aláz.« Jókainak ez a kiélezetten szellemes meghatározása korántsem jelenti azt, hogy a latin kifejezések sűrű beszövéseivel éket akart volna verni az »úr és a paraszt« közé: ezen a ma már jegyzetek és szótár nélkül csakugyan kevesek számára érthető nyelven az »Eppur si muove«-ban is a kor leghaladóbb gondolatai szólaltak meg.

Mit tudunk hát meg Domokos Mátyás »jegyzet-szótárából«? A bántó sajtóhibákat (citharadeus, franc mahon, requiem aeternum, Schprachmeister, quid fuit demonstrandum, stb.) is felröhatnók, de nézzük inkább a magyarázatokat. »Akcentus« sok mindent jelent, de éppen a kérdéses helyen (45: éles-élés) nem »kiejtést«, hanem »ékezetet.« A »falszum« sem hamisság, hanem hamisítvány. A »fescennia« (már mint a versus Fescennini) ősi eredetű itáliai (nem olasz!) népi gúnydal. »Lazzaroni« nem »csöcselék«, a »facchino«-t még (hibásan »facquin«-nek írt) franciás formájában is kár volt »tróger«-nek magyarázni. A »pantomima« nem »báb«, hanem — mint a nádor lesajnáló szavai (417: histrio, citharodeus, p.) mutatják, — az ókori Rómában is megtapsolt, de a társadalomból kivetett színész. Így folytathatnók még sokáig. »Scurrilitas« (hibásan »scurillitás«) nem »disznózkodás«, hanem »bohóckodás, idétlenkedés«. »Tergiversatio« nem »tétovázás, habozás«, hanem »meghárulás, visszakozás«. Idalia nem »a szerelem országa a görög mondában«, hanem Aphrodité-Venus egyik mellékneve. Hogy értheti meg így a jegyzet

használója »az Olymp fénylakjainak« a 349. oldalon olvasható felsorolását: »lángarcú Zeusz, fényes Apolló, mosolygó Idalia, Aglaja (lásd a jegyzetet!), Thalia, Euphrosyne, a Pieridák mind...? Jogászaink ugyancsak meglepődnenek, ha a magyarázó jegyzetek összeállítójától megtudnák, hogy a »servitus« jelentése: »szolga«. És amikor Korcza ügyvéd úr »fittyet vetve« csak annyit mond: »Fungum!« (539. o.), bizony senki sem tud mit kezdeni a »gomba« magyarázattal.

Pedig szorgalomban nem volt hiba. A kötet gondozója még korrigálja is Jókait, ha »téved«. Például az »antistes« szóval kapcsolatban megállapítja, hogy »helyesen: Antisthenes (i. e. 422—371 [??]) neve, aki a cinikus iskola megalapítója volt a görög filozófiában«. Ez a magyarázat azonban alkalmasint még a magyarázónak is sántított, azért zárójelben odatette a végére: »itt: elődök«. Mi akar ez lenni? Csupán csak annyi, hogy Járai (vagyis Budai) Ézsaiás és Jókai Mór tudott latinul, Domokos Mátyás pedig kevésbé. Szó sincs itt Antisthenésről, hanem arról, hogy a csittvári krónika hőseit vallató rektor-professzor így szólítja meg Barkó Pált Biróczy tettetetten együgyű válasza után: »Humanissime! Kentől okosabb beszédet várok, mint antistesétől« (vagyis elődjétől, az előtte szóló Biróczytól).

Egy másik példa a szerkesztő alaposágára. Naxos szigetéről megtudjuk, hogy »ókori város Szicíliában«. Persze volt olyan is, de Jókai itt (266. o.) félreérthetetlenül Thészeus és Ariadné mondájára, Ariadné naxosi elhagyatására céloz. Arról, hogy a lexikonok több Naxost sorolnak fel, a jámbor olvasó — vagy Jókai — igazán nem tehet. (Még szerencse, hogy nem találunk »magyarázatot« a magyar színészet hőseit felmagasztosító lelkesültség mitológikus érzékeltetésére, »az elevenen égbe repülés érzetére...«, a lángviharra, mely Romulust az égbe ragadja, a tűzszekérre, mely Eliást a paradicsomba viszi!« Iunórról viszont megtudjuk a legkevésbé jellemzőt, hogy »eredetileg holdistennő« volt.) Ugyanezt állapíthatjuk meg Hanno nevére vonatkozólag is. Igaz az, amit a jegyzetben olvasunk: »Hanno — a karthagói konzervatív párt feje; Hamilcar, majd Hannibal ellenlábása«, — csak éppen itt megint másról, a vakmerő karthagói felfedezőről van szó. Mi köze volna a konzervatív karthagói politikusnak a Kőrösi Csoma Sándor vonásait tükröző Barkó Pálhoz, ehhez a »merész, vasakarátú ifjú férfinhoz...«, ki egyedül, segélytelenül, utasítatlanul nekiindult a kietlen világnak, melyet európai utazó be nem járt soha, hogy nemzete hátrahagyott nyomait kövesse... Hős az!... az argonauták társa, Columbus vágyával, karthagói Hanno tűzlelkével...« (227. o.)

Folytathatnók az elgondolkoztató felsorolást, de nem volna értelme, mert a papírt mára is fel lehet használni. (Például klasszikusaink kiadására.) De az illetékesek talán felfigyelnek erre a néhány apróságra, és legnagyobb íróink remekei a jövőben nem ilyen magyarázatokkal ellátva jelennek meg.

ZSADÁNYI NAGY ÁRPÁD

HOZZÁSZÓLÁS AZ ÁLTALÁNOS GIMNÁZIUMOK (III. OSZTÁLY) MAGYAR IRODALMI TANKÖNYVÉHEZ

Magyar irodalomtörténet II. rész, az általános gimnáziumok III. osztálya számára. Barta János, Dallos György, Horváth Károly, Koczás Sándor, Pándi Pál és Solt Andor munkája. (Tankönyvkiadó 1953)

A könyv a XIX. század magyar irodalmáról ad átfogó képet bőséges világirodalmi szemelvényekkel.

Szerkezet szempontjából négy nagy részre tagolható:

1. Irodalmunk a reformkorban és a szabadságharc idején. Ez a legnagyobb és talán a legjobban kidolgozott rész. Elsősorban Kölcseyt, Vörösmartyt, Eötvöst, Petőfit tárgyalja ez a rész. Terjedelme 230 lap.

2. Irodalmunk az önkényuralom idején (110 lap).

3. Irodalmunk a kiegyezés korában (kb. 97 lap).

4. Világirodalmi szemelvények (90 lap terjedelemben).

A tankönyv szerzői — nagyon helyesen — számoltak azzal, hogy a magyar irodalom és a történelem tantervi koncentrációja ma még nem tökéletes, a nemzeti irodalom egyes fejlődési korszakai elé részletes kortörténeti bevezetést iktattak. Ezt követi — természetesen külön fejezetben — a korszak irodalmi és kulturális életének nagy vonalakban való felvázolása.

Csak elismeréssel szólhatunk a könyv gazdag kotta- és képanyagáról. Kár, hogy ennek a fontos szemléltető anyagnak az elhelyezése már nem mondható ilyen sikerültnek. Alig van olyan kép, amely a megfelelő helyre került volna (t. i. a kulturális életet tárgyaló fejezethez). Így az állandó keresgélés, lapozás sokat ront a bevezető órák hangulatán.

A fent felsorolt nagy írót a könyv kisebb, 2–3 órán feldolgozható didaktikai egységekre bontja. Az egyes részeket mindig az író életrajzának arra a korszakra eső szakasza vezeti be. Az író életművének tárgyalását a korszak legjellemzőbb alkotásaiból kiválasztott szemelvényanyag követi. A verseket rövidebb-hosszabb magyarázószöveg kíséri. A prózai szemelvényeknél ez viszont többnyire hiányzik.

Irodalmunk fejlődésének korszakait a kisebb írók rövid, legtöbbször túlságosan is elnagyolt ismertetése zárja le.

A magyar irodalmi anyag fentebb vázolt felépítése nagy vonalakban eléggé következetes, és első pillanatra aligha látszik kifogásolhatónak. A gyakorlat mégis azt mutatja, hogy néhány részletkérdés komolyabb megvitatásra szorul. Az első probléma — azt hiszem — mindnyájunk előtt felvetődött már: helyes-e az író életrajzának ilyesforma széttagolása? A gyakorlat azt igazolta, hogy a tanulók sokkal szívesebben fogadják, ha az író életét összefüggő, szerves egységben tárgyaljuk, mert így jobban meglátják az író fejlődésvonalát, az egyes életrajzi adatok összefüggését.

A legnagyobb írók életművének kisebb tanítási egységekre tagolása pedagógiai szempontból jól gyümölcsöző eljárás, de csak akkor, ha a felosztás természetes, az anyag, a költői életmű aránylag jól követhető fejlődési szakaszaihoz simul. A tankönyv beosztásáról ez viszont csak részben mondható el. Petőfit pl. 5 részletben tárgyalja a könyv. (Az ifjú Petőfi, A nép fia, A forrongás évei, A nép nevében, A forradalom és a szabadságharc katonája.) Az első két rész szétosztása kissé mesterkéltlen hat, az utolsó kettő anyaga meg széthulló. Miért? Elsősorban azért, mert hiányzik az anyag tagolásának egységes vezető szempontja, másodsor meg azért, mert a maximalizmusra hajlamos tankönyv annyi és olyan széteső természetű vers-tömeget zsúfol egy-egy részbe, hogy ember legyen a talpán az a diák, aki számonkéréskor minderre vissza tud emlékezni, aki felelete vázlatát hibátlanul el tudja készíteni. Fokozza a tanulás nehézségeit, hogy a könyv nyomdatechnikai szempontból sem elég tagolt. Oldalakon keresztül sehol egyetlen kiemelés. Néhány dőlt- vagy vastagbetűs sorral feltétlenül ki kellene emelni a tananyag gerincét.

Arany szabadságharc utáni költészetét a tankönyv három korszakba osztva tárgyalja: Arany, a 48-as hagyományok őrzője, Arany válságos évei és Arany öregkori költészete. Költői műveinek szétosztása azonban már nem sikerült ilyen logikusan. Az a törekvés, hogy egy-egy fejezetbe lehetőleg egységes mondanivalójú művek kerüljenek, gyakran az időrendi sorrend felborításához vezetett. Így pl. a Bolond Istókot (annak 1874-ben megjelent II. énekét is) a 48-as hagyományok őrzője c. fejezetben tárgyalja, viszont az 1852-ben kiadott A nagyidai cigányokat a következőben ezekkel a mondatokkal vezeti be: »Aranyunk néhány jelentős művét, mint például a parasztsorsot reálisan bemutató Bolond Istókot sem az olvasók, sem a bírálók nem értették meg és nem méltányolták. A nagyidai cigányok fogadtatása pedig újabb csapást mért Arany költői biztonságára.«

De sokszor hiányzik az egységes elgondolás az írók korszakba helyezésénél is. A legdurvább hiba kétségtelenül Arany egyébként egységes életművének mesterségesen két korszakba tagolása. Igaz ugyan, hogy a szabadságharc bukása és Petőfi halála bizonyos megtorpanást jelent Arany költői fejlődésében, de ilyen megokolással a szabadságharcot túlélő minden író Vörösmartyótlól Vajda Jánosig hasonló módon kellett volna két korszakba »darábolni.« Minden irodalommal foglalkozó ember előtt ismeretesek azok a nehézségek, amelyek az egyes írók korszakba sorolásánál felmerülnek, hiszen az írói fejlődés nem mindig esik egybe az irodalmi korszakok legtöbbször nem is irodalmi szempontú határaival. De legalább egy könyvön belül egységes szempontnak kellene érvényesülnie.

Hogy melyik legyen ez a szempont, arra bizony elég nehéz felelni. Talán a legfontosabb, az író egyéniségét legjobban kifejező alkotásnak, az író főművének megjelenési (vagy megírási) éve. Ilyen alapon pl. Arany László korszakba sorolása is megnyugatóbb lenne. Főműve 1871-ben jelent meg, nyilván a harmadik irodalmi korszakban kellene róla megemlékezni.

A magyar népköltészet ismertetésének módja sem egységes a különböző korokban. Hol önálló fejezetcím alatt tárgyalja a könyv, pl. az első korszak végén, hol más tanítási egységekbe, többnyire Az irodalmi és kulturális élet c. részbe olvasztja bele.

Az irodalmi anyag felépítésénél feltétlenül meg kell említenünk, milyen mostohán bánták a könyv egyes, jobb sorsra érdemes írókkal. Gondolok itt elsősorban — de másokat is említhetnék — Gárdonyi Gézára. Az egri csillagok egyébként kifogástalan tárgyalása mellett okvetlen beszélnünk kellene társadalmi regényeiről is, nem is szólva arról, hogy néhány novellája is a szemelvényanyagba kívánkozik (pl. a Pöhölyék).

A világirodalmi anyag összeállítása némileg különbözik a magyar irodalom korszakainak tárgyalási módjától. Elsősorban hiányzik az egységes szempontot nyújtó történelmi bevezetés, pedig a tanulók a világtörténelem eseményeivel talán még annyira sincsenek tisztában, mint a magyar nemzet életének döntő mozzanataival. A hiányt könnyen lehetne pótolni, hiszen a szemelvényanyag csupán az európai irodalomra szorítkozik. A világirodalom egyes, a magyar irodalom fejlődésére nagyobb hatást gyakorolt íróinak tárgyalását feltétlenül meg kellene előznie az író korának, nemzete kulturális életének rövid ismertetése.

De ami még ennél is fontosabb: általában szerves kapcsolatot kellene teremteni a magyar irodalom és a tárgyalt világirodalmi jelenségek között. A hiányokat néha a könyv írói is érzik. Így került bele pl. Heine tárgyalásába a német romantika rövid ismertetése és a magyar romantikával való eléggé vázlatos egybevetése. Amennyire fontos Heine életművének megértéséhez a német romantika ismerete, annyira zavarja a tanulót, hogy az írói életrajzba beékelve emlékezünk meg róla.

A világirodalmi anyag tárgyalása egyébként sem követi a magyar íróknál megszokott módszert. A szemelvények ugyan itt is az életrajz után következnek, de az írókat nem tagolja a könyv kisebb fejlődési korokra.

A legtöbb hibát azonban a könyv társszerzői a szemelvényanyag összeállításánál követték el. Először is hiányzik az egységes szempont, másodszor az anyag igen szegényes, nem ad válogatási lehetőséget, harmadszor pedig nem épít a tanulók meglévő ismereteire. Sem az általános iskolai, sem a gimnázium első osztályos tankönyvének szemelvényanyagát nem veszi figyelembe. Csak egyetlen példát! Petőfitől mindössze 39 verset közöl a könyv, ebből azonban tizet már a gimnázium első osztályában olvastak, nagyobb részt könyv nélkül meg is tanulnak növendékeink. (A nép, A nép nevében, A XIX. sz. költői, Egy gondolat bánt engemet, Az ítélet, Európa csendes, újra csendes, Akasszátok föl a királyokat, Vasúton, Egy estém otthon, A négyökrös szekér.) Nem lett volna sokkal helyesebb ezek helyett újabb szemelvényeket választani, és az ismertekre csak utalni?

Ez a gondatlanság annál feltűnőbb, mert a szemelvényanyag, mint már említettem, eléggé szegényes. Sokszor az anyag tárgyalásához szükséges művek közül éppen a legfontosabbak hiányoznak. Hogy csak Petőfinél maradjak, A helység kalapácsából egyetlen sornyi szemelvény sem található a könyvben, hogyan vizsgáljuk tehát a költő stílusát (stílusparódiáról van szó!), ha a tanuló előtt nincs ott az eredeti szöveg?

Még érdekesebb A hazáról c. vers sorsa. Az irodalmi szöveg csak a cenzura által törölt szakaszokat közli, a tanulót pedig nyilván érdekelné az egyébként igen érdekes ismertetés hatására a költemény egésze is. A Felhőkből pársoros versikét szemléltet csak a könyv, de ugyanakkor megemlíti, hogy a ciklus legnagyobb darabja Az örült. Miért nem ezt közli? Petőfi emberi nagyságának megértéséhez talán legfontosabb verse a Ha férfi vagy, légy férfi című. Ezt is hiába keressük a könyvben!

Egyetlen szemelvényt sem találunk pl. Fáy Andrásról, Jósika Miklósról, Vajda Péterrel Ambrus Zoltántól, Petelei Istvántól, Iványi Ödöntől és Bródy Sándortól. Így persze a róluk közölt ismertetés is a levegőben lóg. Nem is szólva arról, hogy a legtöbbjük lényegesen nagyobb terjedelmű méltatást érdemelt volna (ha már Arany Lászlóval részletesen foglalkozik a könyv), önkéntelenül is arra gondolunk, nem lett volna-e célszerűbb egyszerűen kihagyni őket, és helyettük a szemelvényanyagot bővíteni, vagy talán működésükről a bevezető fejezetben megemlékezni.

Még feltűnőbb a helyzet Madáchnál. Az ember tragédiáját részletesen elenizik a szerzők, de egyetlen sor szemelvényt sem adnak belőle, noha jól tudják, hogy nem kötelző házi olvasmány. Pedig éppen egy ilyen filozófiai elmélyülést kívánó alkotást — még részleteiben is — csak akkor lehet érdemletesen feldolgozni, ha a szöveg állandóan ott van tanulóink előtt. Az egyszeri tanári felolvasás itt nem segít.

Szinte következetesen hiányzik a könyvből az irodalmi fejlődés folytonosságát biztosító, a tanulók irodalmi élményét legkönnyebben kiváltó szemléltető anyag is: mit mondanak nagy íróinkról, hogyan értékeli őket a kortársak vagy a következő korszak írói. Milyen alkalmas volna pl. Jókai sajátos írói módszereinek megvilágítására Mikszáth ragyogó ismertetése (Jókai Mór élete és kora II. 73—76.), mennyivel inkább felkeltene tanulóink érdeklődését, mint a tankönyv idevágó rövid ismertetése! A szemelvényanyag kiválasztásához szervesen kapcsolódik a világirodalmi szemelvények kérdése is. Itt még nehezebb helyzete van a tankönyvíróknak! Nem elég a szemléltetésre szánt anyag kiválasztása, a fordítások között is válogatni kell. A prózai műveknél nincs nagyobb baj, a verseknél azonban néha egyetlen szó hangulatának helytelen visszaadása elronthatja a vers minden szépségét. A világirodalmi rész szemelvényei általában jó fordításban kerülnek a tanuló kezébe, csupán egy problémára szeretném felhívni a szerzők figyelmét. Heine 1849 októberében c. magyar vonatkozású versét Kosztolányi fordításában közli a könyv. Kosztolányi fordítása azonban nem befejezett, csupán

első nyers tolmácsolásnak tekinthető. Vitathatatlan költői értékei mellett sem mindenütt alkalmas az eredeti költemény mondanivalójának hiteles közvetítésére. Az érzelmi hatásról nem is beszélve. Hogyan hitessük el növendékeinkkel, hogy a nagy német költő mélyen fájlalta a magyar szabadságharc bukását, és a legőszintébb elragadtatás hangján emlékezik meg az európai szabadság utolsó védelmezőiről, ha a szemelvény ilyen hangulatrontó sorokat tartalmaz :

»Csak néha durran komolyan —
Lehet, kupán lőtték egyik barátom«.

Nem is szólva arról, hogy a »kupán lő« kifejezés nem is fordul elő az eredetiben. A költő maró gúnnyal ír ugyan a németországi állapotokról, hogy ezzel is éreztesse, mennyivel többre értékeli a szabadsághősöket még bukásukban is, mint a gyáva megalkuvást, de a könnyed tréfa távol áll tőle. A két sor kihagyásával könnyen lehetne segíteni a bajon.

Az egyes szemelvényekhez fűzött magyarázó szövegek igen tarkák és sokrétűek. Legjobbakkal még talán azok, amelyek megmaradnak a tisztán irodalomtörténeti síkon. Értékük sem egyforma. Az ítélet mintaszerű magyarázó szövege mellett sűrűn találunk olyan méltatásokat is, mint pl. a Beszél a fákkal a bús őszi szél c. versé, mely sem irányítást nem ad a feldolgozásra, sem a költemény szépségeit nem méltatja a tanulók színvonalának megfelelően. Illyes szavai nem mindig jelentenek konkrétumot, még kevésbé megtanulható anyagot diákjainknak.

Még érdekesebb a Dalaim magyarázó szövege. A költeményt a kísérelő szöveg ugyan elhelyezi Petőfi verseinek sorrendjébe, megjelenési körülményeiről és első szavalásáról is megemlékezik, de utána a formai elemzést azzal intézi el: »a vers páros rimű«. Az ilyen meghatarozások aztán nyilván növendékeinket is csak felületességre szoktatják.

Vagy mit kezdünk Arany: Vojtina ars poetikájának magyarázó szövegével? »Vojtina Mátyás, Bernát Gáspárnak, a múlt század népszerű humoristájának inasa, rimfaragó diák volt, aki a gazdája lakásán megforduló költőket irókollégának szólította. Arany versében vele mondatja el a költészetéről vallott elveit.«

Természetesen akadnak szép számmal jó, a diákok érdeklődését felkeltő magyarázatok is, mint pl. az Országháza és A nép nevében c. verseké.

Vörösmarty A rom c. költeményéből vett szemelvény után viszont ezeket írja a könyv : »A hangokon keresztül is érzékelteti a levert szabadságharc szörnyűségeit«. Vajon hogyan kell ezt érteni, illetve hogyan lehet tanulóinknak megmagyarázni?!

Befejezőül még néhány sort a tankönyv stílusáról. A könyv szövege — s ez a jelenlegi tankönyvek közös hibája — általában igen nehezen, vagy éppen sehogyse tanulható. Sok a nehézkes, bonyolult, a múlt század hírhedt körmondatainak mintájára felépített mondat. Csak felfűzőül közlők néhányat.

»Madáchban az önkényuralom válságos éveiben úgy támadt föl a tudás, az önálló gondolkodás vágya, mint Ádámban, de végül be kellett látnia, hogy csalódott korának új tudományában is, mert a mechanikus materializmus és a polgári természettudomány nem tudja a haladásba vetett hitét megalapozni, nem tud célt mutatni az emberi küzdelmek elé (így!), s általában nem tud optimista világnézetet kialakítani.« (300).

Vagy : »A vers már az első sorokban a leglényegesebb kérdést ragadja meg, feszültséget kelt, s a továbbiakban izzó liraisággal győzi meg hallgatóit az egyetlen lehetséges válasz nagyszerűségéről.« (179.)

De vannak szép számmal olyan mondatok is a megtanulásra szánt irodalmi szövegben, amelyekkel igazán nem tud mit kezdeni a tanuló. Pl. Arany »a középkor mágikus-démonikus hiedelmeit eleveníti fel a Tetemrehívásban.« (226.)

Valóban nem megtanulásra szánt mondatok ezek, pedig a könyv szerzői látható kedvvel alkalmazták ezeket az irodalmi esszé stílusára emlékeztető fordulatokat.

De mindezt betetőzi a tankönyvben — szerencsére csak ritkán — található egyeztetési hiba és képzavar. Szabad-e a tanulók kezébe kerülő mintaszövegekben ilyen mondatoknak előfordulnia, mint pl. a 115. lapon, ahol a túlságosan hosszúra sikerült körmondatban az egymástól messzire elhelyezett alany többes, az állítmány viszont egyes számban van (a tankönyv mindkét kiadásában) : »A nép *vágyat* a multban elsősorban a szabadságharcok hőseinek, győzelmeinek megéneklésében, és a népelnyomó földesurak és cinkosaik, az igazságtalan bírák, a kegyetlen zsoldárok és a nép nyakán elősködő papok kigúnyolásában *nyilatkozott* meg.«

Még bántóbb a 394. lapon található képzavar. A dszentrikról beszélve a tankönyvirő megállapítja, hogy »szeretnek a hatalom *árnyékában sültkérezni*«.

Az elmondottak természetesen nem érintik a tankönyv egészét, mely alapjában véve jó és használható. A gyakorlat oldaláról jövő bírálatnak azonban — szerintem — az a legfőbb feladata, hogy elsősorban a hibákra mutasson rá, hogy a hibák kijavításával minél használhatóbb könyvet adjunk növendékeink kezébe.

SZEMLE

VICTOR HUGO MAGYARUL*

Az irodalom barátai rég vártak könyvet olyan türelmetlenül, s rég kaptak olyan szeretettel készült és hézagpótló antológiát, mint az, amely »Victor Hugo válogatott versei« címmel a múlt évben jelent meg, vagyis egy évi késéssel a Hugo-ünnepük után — s ha más nem, hát ez mentse ennek a beszámolóknak is a késedelmét. Hugonak még életében s azóta is akárhány művét ültették át magyarra, kezdve Eötvös Angelo-fordításán azokig a regényfordításokig, amelyek a felszabadulás után jelentek meg vagy vannak megjelenőben, s műfordítóink legjava is szívesen birkózott időnkint, bár aránylag csak elvétve, Hugo kisebb-nagyobb verseivel, amiről egyébként ez a legújabb antológia is tanúskodik, mivel mai műfordítóink mellett a századvég költőit, Szalay Fruzsínát, Endrődi Sándort, Szász Károlyt és Vargha Gyulát is szerepelteti egy-két szép fordítással. Azonban ilyen igényű és terjedelmű verses Hugo-gyűjtemény magyar nyelven még nem jelent meg, s a Hugo-évnek (a költő másfélszázados születési évfordulójának) Győry János Hugo-életrajza mellett ez a legkomolyabb magyar visszhangja. Az olvasó lázasan, nem egyszer elragadtatva lapozgat a legnagyobb francia költő legtöbbször friss és majdnem mindig magasrendű fordításban élvezhető remekei között, s már így, első olvasgatásra is minden eddigi gyűjteménynél hívebb (s teljesebb képet nyerhet a francia költészet múlt századi legmagasabb csúcsairól. A szerkesztő valóban mindent, majdnem mindent megtett, hogy ez az első benyomás maradandó élménnyé és értékítéletté válhasson: Illyés Gyulával iratott előszót az egész mű elé, legjobb műfordítóinknak legalább három nemzedékét hívta fel Hugo tolmácsolására, s ő maga is magvas és bőséges jegyzetekkel járult hozzá a költőnek és korának minél alaposabb ismertetéséhez. Mindamellet szabad lesz-e pár nem annyira bíráló, mint inkább vitázó megjegyzést fűzni e

könyv részleteihez és egészéhez? Bizonyos, hogy az adott körülmények között s a meglévő keretekben nehéz lett volna, talán lehetetlen, egy szebb és jobb Hugo-antológiát elképzelni és megvalósítani; csakhogy e sorok írója már egy második, teljesebb és sokoldalúbb kiadásra, egy egész Hugo-olvasókönyvre gondol, ugyanezzel a szerkesztővel és ugyanezekkel a munkatársakkal, azoknak az újmódi német *Lesebuchoknak* a példájára, amelyek legtöbb esetben olyan sikerrel tömörítik egy-egy, igaz: vaskosabb kötetbe az illető író vagy költő szinte minden lényeges alkotását — s a megjegyzések előre is ennek a második, bővített s remélhetőleg mihamarább megjelenő magyar Hugo-könyvnek szólnak.

A kötet, a rövid bevezetésen és a jegyzeteken kívül, 71 verset tartalmaz, hosszabbakat és rövidebbeket, Hugonak majdnem valamennyi, ha nem is minden verskötetéből. Már most tekintettel arra, hogy régebbi műfordítóink meglehetősen elhanyagolták Hugo politikai költészetét, ez a kötet a legtöbb verset épp a politikai verskötetekből, a *Fenyítések*ből és a *Rettenetes évből* válogatta: 28-at, vagyis a közölt verseknek majdnem a felét, amíg a többi Hugo-kötetet, köztük olyant, mint a *Szemlélődéseket* vagy a *Századok legendáját*, együttesen és mindössze 43 vers képviseli. Bizonyos, hogy egy Hugo-kötet mai magyar szerkesztője mindenképpen tartozott ezzel a késői jóvátétellel, mert hiszen itt a régebbi fordítók szándékos vagy kénytelen hanyagságát kellett helyrehozni; s az is bizonyos, hogy Hugo politikai költésze az ő egész lírájának egyik legeredettebb s leghatalmasabb fejezete. S mégis annak, hogy a kötet általános benyomása talán túlságosan is a politikai költészet javára billen, nemcsak az lesz a következménye, hogy Hugo más lírai versei, a szerelmi, a családi, a filozófiai vagy tájalkotmányok kissé háttérbe szorulnak, ami nagy kár, hanem, ami még nagyobb kár, hogy így a politikus Hugo uralkodik, egyoldalún, majdnem az egész kötetben, amikor egy ilyen kötet, bizonyosan a szerkesztő legjobb szándéka

*Victor Hugo válogatott versei, Szerkesztette: Köpeczi Béla, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1953.

szerint is, Hugo sokoldalúságát, sokhúrúságát akarja bemutatni. Amellett maguk a politikai ódák és satírák is jobban hatnának, jobban éreznők hevüket, erejükét, monumentalitásukat, ha kellőszámu dallal vagy elégiával párosulnának, az ellentét ereje révén: »Cédrus nem érzi meg, ha tövén rózsza serken«

— mondja Hugo *Az alvó Boózban*, de maga a versolvasó ebben a szép sorban is épp a kettő ellentétében gyönyörködik. Abban az előre megálmodott második és bővített kiadásban ennek az első kiadásnak valamennyi verse megjelemez: mindannyi jelentékeny vers, akár Hugo fejlődése, akár a francia költészet, akár a történelem szempontjából; viszont hadd írjam ide mindjárt azoknak a verseknek a címét, amelyek szintén megérdemelnék, hogy egy teljességre törő magyar Hugo-antológiában szerepeljenek.

Az első nagyobb Hugo-kötetből, az *Ódák és Balladák*ból egyetlen vers került a gyűjteménybe. Igaz, hogy ez az első kötet eltörpül a későbbiek mellett, de azért szívesen látnánk a *Költőt a forradalomban*, amely olyan megható viaskodásban mutatja be az önző, az individualista költőt és a forradalmi költőt ellentétet, Hugó és a romantikusok egyik sarkalatos témáját. S a balladák közt a *Dobos menyasszonyát*, nemcsak mert olyan népszerű, hanem mert igen jó példája a francia romantikus balladának.

A *Keleti Énekek*ből már nem egy, hanem három szép verset kapunk, a *Holdfényt*, a *Gyermeket* és a *Dzsinneket* (az utóbbit Kardos László boszorkányosan játékos fordításában). Ezekhez az új kiadásban mindenképp méltón járulna legalábbis *Mazepa*, ugyanaz a téma, amely Byron és Puskin is inspirálta és nem utolsósorban Lisztet — s amelyet Hugo oly jellemzőn egyéni és romantikus módon fejleszt tovább.

Az *Őszi Lombok*ból a kötet mindössze öt verset hoz (abból is egy csak töredék), pedig ez az első vérbeli, eredeti Hugo-verseskönyv, itt vagyunk mintegy tanúi a nagy lírikus megszületésének. Mennyi szép vers mutatja itt ezt a rohamosan nőző géniust: *Amit a hegyen hall az ember* — *Mikor a könyvön este elszunnyadoz az elme* — *Nézd ezt a görcsös és fekete faágat* — *Az Ábrándozás örvénye* — *A Szegényekért* — s a fiatal házaspár költő első, legszebb, imitt-amott Petőfi-re emlékeztető szerelmes versei! S főképp a hat *Napnyugta*, hat nagy romantikus tájkép, amelyekből sajnos nem is a legszebb került a magyar kötetbe.

Az *Alkonyati énekeket* mindössze három vers képviseli, két politikai és egy szerelmes vers: mind a három jelentékeny mű, viszont kár volna elejteni ugyanebből a kötetből a

szébbnél-szebb dalokat és szerelmi költeményeket, és főképpen ezt a kettőt: *Date Lilla* — *Ó sohase sértsed a nőt, ha megtéved*, bár az is igaz, hogy ez a kötet távolról sem oly gazdag, mint a megelőző.

A *Lélek hangjai* című kötetből három kóslót kapunk; mily szépek volnának mellettük *Vergiliushoz* — *Albert Dürerhez* — *A Mult* és azok az apró, könnyed, szinte futó ujjgyakorlatok, tájképek, dalok, hangulatok, amelyek a »nagy«, a »komor«, a monumentális Hugo mellett a bensőséges, a mosolygó, a játékos Hugót mutatják meg!

A *Fények és Árnyak* négy itt közölt verse csupa tökéletes remekmű — oly szerencsés választásban, hogy ha nem is merítik ki, de mindenesetre igen jól jelzik ennek a kötetnek a gazdagságát; de azért itt is találunk olyan kisebb költeményeket (— *Megnyugtató látvány* — *Egy flamand ablaküveg* — *Kisgyermek sírja*), amelyek csak növelnék a kötetről és a költőről való jó véleményünket.

Legjobban, mint említettük, a *Fenyítések* és a *Rettenetes év*, e két mindenképp hatalmas kötet képviseli a politikai, a forradalmi Hugo költészetét: az előbbiből a magyar olvasó, teljes joggal, 15 verset, az utóbbiból 13-at kap, magyarul itt először s csupa kitűnő fordításban. Itt is, mint a többi kötetnél, pár komolyabb és rövidebb dal — mert ilyen is akad nem egy ezekben a gyűjteményekben — csak még hatásosabbá tenné a nagy ódák és satírák szinte gáttalan patakzását.

Legkevésbé teljesnek a *Szemlélődések* és a *Századok legendája* válogatását érezzük. A *Szemlélődések* (Les Contemplations) Hugo lírai költészetének talán legértettebb alkotásai; itt éri el a mesterségnek és az ihletettségnek azt a fokát, amikor minden röpke kis téma egyszerre dallá, ódává, elégiává válik a keze között, s amikor, mint legnagyobb zeneszerző kortársainál, állandóan az az érzésünk, hogy hangszere azonnal, magától teljes tisztaságban zeng, elég, ha ujjaival megérinti. Az az egyébként igen szép hat vers, amit a magyar kötetben találunk, távolról sem sejtetheti ennek a gyűjteménynek méreteit. Hadd soroljunk fel pár költeményt, nem is a legsúlyosabbak, csak a leghellettebbek közül: *A költő a mezőn* — *Két ledínyom* — *Falusi élet* — *Halvány volt s mégis rózsaszínű* — *Mezittláb volt és haja borzas* — *A láthatatlan fuvala* — *Holnap hajnalban* — *Mugitusque boum!* Aztán olyan nagy verseket, amelyek nemcsak Hugónál jelentenek korszakot, hanem a francia költészetben is: *Ünnep Teréznel* (ebből indulnak ki Verlaine »Gálans ünnepei«) — *Ibo* — és főképp a *Koldus*, amely szinte iskolapéldája az érett Hugo versalkotó, versépitő géniuszának! Épp ebben a kötetben leshetjük meg

a derűs, a bensőséges, a gyermeki, »mozartik« Hugót, a *Fenyítések* és a *Rettenetes év* szakadatlan viharzása mellett. Nem is szólva arról a nem megvetendő körülményről, hogy ha valóban szükség volna Hugonak a »védelmére«, mint Illyés előszava állítja, akkor az örökös pátosz és túlfeszültség vádjá ellen épp ezekkel a csodálatosan egyszerű, közvetlen, tompított fényű versekkel védelemzhetnénk legmeggyőzőbben. S ugyancsak kevés a *Századok legendájának*, a hugói epika e diadalának érzékeltetése hat, egyébként igen szép is, kitűnően fordított költeménnyel. Itt is csak épp felsorolom az ezúttal elejtett verseket, a második kiadás reményében: *Egy kis zene — Csata után* (már csak népszerűsége miatt is) — *Az Infánsnő Rózsája — A Varangy* — és mindenekelőtt, ha csak töredékesen is, a *Szatir*, amelynél szebbet, megrendítőbbet maga Hugo sem alkotott, s amelyet sosem olvashatunk a goethei »Schauern«, a remekművekkel járó hősiatos borzongás nélkül. A szemle máris hosszúra nyúlt, de még csak két versnek kérnénk kegyelmet, szintén az új kiadás számára, két már öregkori versnek, amelyek közül az első, az *Este* (másképp a *Vetés* évszakja) csak tévedésből maradhatott ki, annyira közismert a Hugo-versek között, a másik meg a *Théophile Gautier halálára* írt búcsúvers, a hetvenesztendős Hugo utolsó, káprázatos erőpróbája egy hű barátinak, egy holt költőnek, magának a költészetnek ünneplésére, amelyben még egyszer végignéz századán, harcain, kortársain, egész költői pályáján, a legteljesebb költői pályán Goethe óta az európai költészetben s amelyben — a halál előtt s a halál témájáról zengve — szinte egymást követik a legfényesebb Hugo-verssorok.

S ha már előre megálmodhatjuk ezt a minél teljesebb Hugo-kötetet, milyen szép volna a versek mellett s mennyivel teljesebbé tenné a Hugóról való elképzelésünket néhány drámatöredék (pár jelenet Hernaniból vagy Ruy Blasból), egy-néhány regényfejezet (a kevésbé ismert regényekből, mert hiszen a *Nyomorultakat* vagy az 1793-at a legtöbben egészükben élvezik), aztán az emlékek és tanulmányok közül egy-két lap a *Shakespeare-könyvből* s a haldokló Balzacnál tett látogatás (mivel ezek Hugót a vele egyenrangúak közt mutatják), valamint kései könyvdrámái közül valamelyik tündérien, shakespeareien könnyed rögtönzése! Egy ilyen Hugo-olvasókönyv a legjobb, az egyetlen felelet lenne mindazoknak, akik Hugóban most is csak Franciaország »hivatalos« nemzeti költőjét látják, s szeretnék pár alkalmi óda s pár családai költemény kispolgári mértékére korlátozni.

De térjünk vissza a valósághoz — a pillanatnyi valósághoz, vagyis ehhez a szép

könyvhöz, amelyek eddig inkább csak jövődőlhetőségeit vizsgáltuk. A hangulatos bevezetés, az egész könyv nyitánya Illyés Gyula tollát dicséri, s úgy is illik, hogy ilyen alkalommal költő szólna a költőről Magát a Hugo-arcképet, a bevezetés legszebb lapját, szinte keretben szeretnék mindig magunk előtt látni, akár csak egy metszetet vagy aquarellt az íróasztal felett. De már a bevezetés címe — Victor Hugo védelme — bizonyos félreértésre adhat okot, és maga a szöveg ezt nem oszlatja el egészen. Politikai szempontból, vagy ha tetszik: erkölcsi tekintetben Hugo nem szorul védelemre; Illyés maga mondja róla, hogy az ő »alakulása nem szolgál alkalmazkodás volt, hanem előretörés« és Győry János Hugo-könyvében egész fejezet foglalkozik ennek az egyre felfelé ívelő és harmonikus pályának a magyarázatával. Illyés, a költő, mennyivel meggyőzőbben védhetné Hugo költészetét azok ellen, akik hazájában és másutt ma is csak a nagy rétor látják benne, gúnyolják állandó ellentéteit, túlságos fortissimóit, s költői retorikája mellett nem hajlandók észrevenni az egyetemes nagy költő egész változatos művészetét. Hugót, a költőt, Illyés tudná valóban kedveltítté tenni nálunk, nemcsak olyan szép fordításokkal, mint az itt közölt *Bűnhődés* is, hanem a hugói költészet részletesebb értelmezésével, amelyet itt csak megpedzett, azt is utolsó lapon. Maguk a jegyzetek tulajdonképp egy egész nagy történelmi s életrajzi Hugo-tanulmányt pótolnak: kötetről-kötetre kísérik a költő pályáját és fejlődését, tüzetesen elemzik mindegyik kötet lényegét, mindegyik vers jelentőségét s pontos magyarázatot adnak a magyar olvasó előtt homályos, többnyire politikai célzásokról — ez pedig nem könnyű feladat, mert némelyik költemény (így a *Válasz egy vádiratra* vagy az *Írás 1846-ból*, az előbbi Gáspár Endre, az utóbbi Szabó Lőrinc mindennemű nehézséget legyűrő mesteri fordításában) valóságos szövedéke a nemzeti múlt, a korabeli eseményekre, az irodalmi nevekre és művekre való hivatkozásoknak. Annál nagyobb e jegyzetek eléggé nem hangsúlyozható érdeme, hogy majdnem három sűrűn és apró betűvel nyomott ívben, a legszigorúbb pontossággal s a legodaadóbb részletességgel magyarázzák az olvasónak a legkisebb nehézséget, a legrejtettebb utalást, csakhogy minden világos és élvezhető legyen e versekben, s csak aki maga is foglalkozott már a jegyzetkészítés szerénynek, másodrendűnek tetszhető, de oly jelentékeny munkájával, értékelhetli igazán a Hugo-könyv jegyzeteinek bámulatos akribiáját, mintaszerű megbízhatóságát. Legfeljebb azt az észrevételt fűzhetnénk az egészhez, hogy talán inkább politikai, mint irodalmi jegyzetek, s hogy nem mindenütt s nem eléggé

hívják fel a figyelmet az egyes »nagy« Hugo-versek tisztán költői szépségére: így az *Olimpio*-vers, a romantikus költészetnek a lamartine-i *Tó*, a musset-i *Emlék* s a vigny-i *Pásztor háza* mellett talán legmagasabbabb terméke, az adott keretek között is némileg több szeretetet, több megjegyzést érdemelt volna. S mind az olvasó, mind a jegyzetek csak nyernének egy bármily rövid életrajzi és kortáblázattal, amely nemcsak a verseket világítaná meg erősebben, hanem a jegyzetekben rejlő s eléggé nem értékelhető tárgyi elmélyedést és készültséget is. Külön kis fejezet foglalkozik, a jegyzetek keretében, Hugo magyarországi hatásával; ezen a témán jelenleg egy fiatal irodalomtörténészünk is dolgozik, s remélhető, hogy e hatás minél alaposabb feltárása mindenképp növelni fogja nálunk Hugo ismeretét és kedveltségét. S végül mind a jegyzetek, mind maga a bevezetés többször is tesznek említést a francia burzsoáz kritikának Hugóval szemben tanúsított elutasítót, sőt becsmerlő magatartásáról: nem túlzás ez? Hugónak, igen természetesen, életében is, azóta is voltak ellenfelei és ellenségei — de ezek vagy személyes, netalán politikai síkon támadták, vagy pedig újabb és múlandóbb esztétikák nevében — míg a komoly kritika, az »egyetemi« éppúgy, mint a szorosabb értelemben vett irodalmi, mindig ébrentartotta és tartja Hugo nagyságának tudatát, Hugo műveinek szeretetét. Bizonyos, hogy legújabbban Aragon igen sokat tett Hugoért, egyrészt Hugo-tanulmányával, másrészt Hugo-antológiájával, azonban vele egyidőben egész kis tábora van ma is azoknak az idősebb vagy fiatalabb íróknak, kritikusoknak és irodalomtörténészeknek, akik sokszor kizárólag csak Hugóval foglalkoznak, kiadják ismeretlen műveit (mint például Henri Guillaumin), újabb és újabb tanulmányt vagy életrajzot írnak róla (mint nemrég André Maurois), felújítják darabjait (mint Jean Cocteau vagy Jean Vilar) s kritikai kiadásokkal segítik elő jobb ismeretét (mint Maurice Levaillant, mint Paul Berret, mint Joseph Vianey, vagy a mármár legendás, nemrég elhalt Cécile Daubray, aki egész életét Hugo műveinek szentelte).

Pár szót csak a fordításokról, a könyv tulajdonképpeni lényegéről és létjogáról. Semmi sem kényesebb, mint egy költő, egy műfordító munkáját bírálni — mert hisz, versfordításról lévén szó, nemcsak a »hűség« kell számbavenni, hanem a vers egész anyagát s megfoghatatlan hangulatát, értelmét és zenéjét, jelentését és lendületét. Nem tiszteletüké eléggé a hű és jó műfordítókat kockázatos, vakmerő, szinte lehetetlen vállalkozásukért, s az irodalmi életben alig van nehezebb, hálátlanabb és tiszteletreméltóbb foglalkozás — főképp, ha kellő hivatással, öntudattal, elmélyedéssel és

szeretettel művelik. Ha egy fordítás sikerültnek tetszik (s melyik az, teljes mértékben?), minden érdem az eredetie; ha viszont szürkének, semmitmondónak, minden gáncs a fordítóé! S tegyük hozzá, hogy Babits sokat idézett paradoxona, amely szerint nincs magyarabb költő, mint az idegen költők fordítója, mert hisz ő csak a magyar olvasóknak, csak magyar nyelvterületen dolgozik, nincs híján minden igazságnak. A műfordító, a legjobb is, csak a maga népére, csak a maga korára számíthat: egy-két nemzedék elteltével még a legszebb fordítás is avultnak és jó, ha csak kissé »patinásnak« tetszik, s egyetlen jóvátételt látok, a műfordító érdeméhez méltót, ha — mint egy Svájcban megjelent francia versantológiában — a kor legjobb versei mellett a legjobb műfordítások is helyet foglalnak, egy szinten, egy kötetben az eredetiekkel!

Mivel nem elemezhetjük végig valamennyi műfordítónknak valamennyi teljesítményét, s mivel egy Radnóti vagy egy Szabó Lőrinc amúgy is díszere válna minden antológiának, csak a legújabb nemzedék műfordításait szemeltük ki, azokból is mindössze kettőt, egyrészt a versek szépsége miatt, másrészt, mert ez a két műfordítónk — Nemes Nagy Ágnes és Kálnoky László — vállalta az orosz-lánrészt a Hugo-versek tolmácsolásában. *Olimpio siralmában* (amelyet Kálnoky László előtt már Kosztolányi is lefordított) megvallom, már a címet sem érzem egészen megfelelőnek: a francia cím csak bánatról, szomorúságról beszél (tristesse), s a vers egésze se siralom, inkább valami emelkedett, kitartott és fenséges borongás-féle és ezt a magyar átültetés, legalábbis az első részben, nem tudja mindig megvalósítani. A második szakasz végső sora például (omi újság ide-lenn«) meglehetősen vulgárisnak tetszik a francia »szent énekhez« képest; a hetedik szakasz pedig — talán a siralomra való tekintettel — megtoldja egy-egy hangulatos szóval s feloldja Hugo tömör költészetét (nézte *bánatosan*: Hugónál csak »sokáig«; *szegény* álmodozó: Hugónál csak »estig álmodozott«); ugyanígy a nyolcadik strófa végén (s így kiáltott az *elkeseredett*: Hugónál »akkor így kiáltott«). Az első nyolc versszakasz, az egész költemény nyitánya, az eredetiben sem éri el a következő részek magasságát; de mikor a vers derekán a leírást felváltja a költő közvetlen áriája, mintha a magyar tolmács is egyúttel lendülne fel a költővel, átveszi roppant lélekzetvételét s a franciaival versenyezve építi, emeli a dallamot. Mindemellett itt is van egy sor, amelynek sokat idézett, közmondásossá vált szépsége úgy látszik elkerülhetette a fordító figyelmét:

les grands chars gémissants qui reviennent
le soir.

Ez a sor a francia alexandrinus és a hugói versművészet egyik legteljesebb diadala: a legegyszerűbb szavak, a legtágabb versmérték s a valóság, a kép és a hangzás együttesében egy falu egész napvégi hangulata van mintegy foglyulejtve. Magyarul, sajnos, ez nem sikerült, minden szöveghűség ellenére:

a mezőről jövő, nyikorgó szekerek...

Annál szebbek a következő strófák, franciául is, magyarul is; itt éri el a fiatal Hugo költészete egyik magas csúcst; a képek, a gondolatsorok mind egyetlen melódia részletei, szerelem, természet, emlék, múltandóság, minden zenévé tisztul, s a fordító is itt talál olyan gyönyörű sorokra, amelyek magukban is csodálatosak, de az eredetivel összevetve még hűségükkel is telítik már-már kibíratatlan szépségüket:

legbenső éjjele kihalt sivatagát.

Ily sor után a kritikának nincs más mondani-valója a köszönetnél!

Nemes, Nagy Ágnes (Kardos László régebbi remeklése után) *Az alvó Boázt* fordította, ihletetlen, majdnem hibátlanul. Ez a remek költemény egy múlt századi francia költő, igaz: Victor Hugo nyelvén, a primitív népek költészetének szinte

egész teljét megszólaltatja, s a fordító itt egyszerre két világot, két stílust kell, hogy tolmácsoljon. A magyar fordítás első része — egyébként az eredetiben is — kissé nehézkes, majdnem nagyhangú, inkább hugói, mint bibliai:

mert szép a fiatal, *de a vén nagyszerű* mondja Hugo némi öntetszelgéssel (bár franciául ez közvetlenebbül hangzik).

Ugyanígy kevésbé meggyőző ez a sor: s mindezek ideje *az ősi ősidő* (franciául csak »igen régi idő«).

De amikor megkezdődik az éjszaka és Boáz álma, nemcsak a francia eredeti, hanem a magyar fordítás is egyszerre kiszinesedik, zengést kap, s a gomolygó, roppant képek magyarul is megindítóan szépek. Itt-ott egy-két kis modernség:

És nem sejtette Ruth, hogy isten *mire célzó* (franciául: »mit akar tőle«).

De az utolsó strófaiknak minden sora tökéletes, minden megoldása telitalálat, s legszívesebben idemásolnám az egész költemény befejezését, amely a nyár, az aratás, az éjszaka és a termékenység egész ösköltészetét magába zárja. E két próbáról, gondolom, az egész kötet szintjét is lemérhetjük...

Gyergyai Albert

I LLYÉS GYULA: OZORAI PÉLDA.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1953.

Nemzeti önállóságunk kivívása, népünknek ma az élenjáró népek mellé való felzárkózása szükségképpen megköveteli írónktól is mához vezető múltunk igazi feltárását. Népi demokráciánk keresi őseit. Ezért van szükség forradalmi és szabadságharcos hagyományaink művészi újjáélesztésére. Ezért írt Illyés 1848–49-ről drámákat, filmet: a Feltámadott a tengert és a 19-es Tanácsköztársaságról Sándor Kálmán. Mindhárom dráma — a bemutatott történelmi korszak különbözősége ellenére is — ugyanazt az emberformáló szerepet tölti be: szabadságharcos, forradalmár, kommunista elődeink példájának feltámasztásával neveli a ma emberét, népünk és hazánk szeretetére, hősiességre, forradalmi éberségre, az ellenség gyűlöletére, bátor helytállásra.

Olyan művet írni, amely tárgyát a történelem egy-egy eseményéből, szakaszából meríti, — nehéz feladat. (Amint a tapasztalat mutatja jólsikerült történelmi drámát még nehezebb, mint regényt.)

Nagy művészeknek kell lenni annak, aki egy korszakot, annak embereit reálisan, a mához szólva tudja megfesteni. Az író ezer művészi csapda csalja. Modernizálni akarja a történelmet, át akarja festeni azt

a ma színeivel. (Ezt teszik a harmadrangú írók.) A múltnak ilyen hamis, torz »művészi« életrekkeltésére semmi szüksége sincs a jelennek. Ez a megoldás éppúgy nem szerencsés, mint az ellenkezője sem. Az tudniillik, amikor az író mesterséges kínai falat emel a jelen és a múlt közé, nem tekintve a múltat és a tegnapot a jelen szerves előzményének, olyannak, amelyből kinőtt a ma. (Ez a látásmód rendszerint azoknak az íróknak a sajátja, akik »menekülnek« a múltba a »sivár« jelen elől. Megállapíthatjuk: az írónak nem szükséges a történelem lényegtelenebb tényeihez kicsinyesen ragaszkodnia. Élhet és éljen is művészi fantáziájával. Ez azonban nem vezethet fontos történelmi tények elferdítéséhez. A művész mutassa belényeges történelmi eseményen vagy eseményeken tipikus és egyénített emberi sorsokon keresztül a történelem szűkszerűségét, a társadalmi mozgás irányát.

Illyés Gyula ebben a szellemben írta meg drámáit. Nem modernizálta azt a kort, amelyről írt és mégcsak nem is ragaszkodott a történelem minden tényéhez. Illyés megtalálta és megjelenítette a 48-as idők lényegéből eredő konfliktust. Jellemző alakokon mutatta be az osztályharcot, a nemzeti harcokat és az ezekben résztvevők tetteit,

gondolatait, érzéseit, sikereiket, kudarcaikat, ezek okát, következményét művészi szinten keltezte életre. Így tanítanak ma Illyés drámái igaz emberségre, és úgy munkálódhat ki az áttörés a történelmi talajból a jelen felé, mint ahogy Illyés csinálta.

Az Ozorai Példa nagy jelentősége többek között abban van, hogy a szabadságharcnak egyik nagy, kezdeti eseményét (a dunántúli ozorai parasztok hősi küzdelmét), Illyés összekapcsolja a 48-as idők osztályharcos problémáival. A két problémának ez az együttléte, együttábrázolása nagy művészi feladatok megoldását kívánta meg az írótól. Nem véletlen az, hogy Illyés nem 48 március 15 eseményeit dolgozza fel, hanem a jobbágyfelszabadítás hatását, pontosabban negatív hatását. Az utóbbi sokkal nehezebb írói feladat, drámái ábrázolást kíván.

Az író a mi korunkból szemléli 1848 eseményeit. Pártosan, tudatosan mutatja be azokat. Ennek megfelelően alakítja drámája cselekményét, az egyes alakok sorsát. Ennek megfelelően választja meg drámája szűkebb korát, alakjait és a konfliktust. Illyés egyike azoknak, akik a legjobban ismerik 1848-49-et. (Petőfi keresztlő szerette meg 48-at. Már a Petőfi könyvében is biztos kézzel nyúl 48–49 problémájához.) Nem kétséges, hogy a felszabadulás után a történelem marxista felfogása továbbfejlesztette benne a múlt helyes szemléletét. Negyvennyolc írói ábrázolása jellemeken keresztül azonban az ő feladata volt. Témáért, tárgyért visszanyúlt a történelemben, az ábrázolás szelleme már a máé.

A jobbágyfelszabadítás, a jobbágyrendszer felszámolása csak az úrbéres földekre vonatkozott. Nem vonatkozott a jobbágyterhek eltörlése a majorsági földekre, rétekre, legelőkre, szőlőkre, kertekre, erdőkre. Illyés drámája azokat állítja középponti helyre, akik továbbra is húzták az igát, akikről a »honatyák« megfélemlítettek, — az ozorai szőlőket művelő parasztokat. Ezek természetesen nem nyugodtak bele hátrányos helyzetükbe. Kezdték elfoglalni az általuk telepített szőlőket. Az országgyűlés szeptember 15-i ülése végül is kimondta a szőlődézma eltörlését, és csak a szőlődézsmát. Ez a határozat is lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a magyar parasztok nem hagyták cserben Kossuthot, megmozdultak a széles paraszti tömegek, megszervezték a népháborút, a nemzet forradalmi, önvédelmi harcát. Ez az Ozorai Példa történelmi anyaga.

Ennyiből is látható, hogy Illyés mindkét lábával a történelmi valóság talaján áll. Ám mégis változtatott »valamit« a történelem tényein. A nemzetgyűlési határozat csak a szőlődézsmát törli el, míg a harmadik fel-

vonás negyedik jelenetében Perczel mindenfajta dézma és robot eltörléséről beszél. Miért változtatta ezt így Illyés? Mindenekelőtt azért, mert az ozorai sajátos helyzetet így tudta tipikus, országos helyzetként érzékeltetni. (Kossuth ekkor járja az Alföldet, a nép fiai ezerszám csatlakoznak hozzá.) Másodsorban azért, mert csak ilyen gyökeres, mindenre kiterjedő határozat szüntethette meg a műben a felfegyverzett parasztok és a nemesek közti ellentétet. Harmadsorban azért, mert Illyés ezt a drámát ma írta meg és nem a Horthy-korszakban. Hogy ezt megértessem felhozok egy példát. Móricz Rózsa Sándora eljut a lázadásig, csetleg a paraszti forradalomig is, de nem jut el olyan világnézetig, amely az osztályharc problémáit össze tudta volna kapcsolni a haza ügyével. (Rózsa Sándor ugyan beáll Kossuth seregébe, de otthagyja.) És ez nemcsak Móricz írói gyöngéje. Hiszen Illyés nagy művén, a Puszták népén is végigvonul ez az írói szemlélet — éppen a puszták népe 48-as őseire való utalásokban —, hogy kár volt, hiába való volt az a paraszti hősiesség, az a helytállás Ozorán is, mert a forradalom és a szabadságharc ugyanis elbukott, és a nemesek — még a haladó nemesek is becsapták a parasztokat, megmaradtak a jobbágyi állapotok, a feudális viszonyok. Vagy Illyés lírai verse, az Ozorai példa is hasonló hangulatú. A Horthy korszakban Ozora példája nem lehetett általános érvényű példa, csak néhány ellenzéki csoport vigasza, példája. A felszabadulásnak kellett eljőnie ahhoz, hogy a 48-as Ozora minden igaz magyar hazafias, kemény helytállásra lelkesítő példája legyen. Illyés ma már drámát tudott írni Ozoráról, mert megtalálta azokat a rokon vonásokat, amelyek a ma társadalmát jellemzik, de amelyek már csírájukban megvoltak 1848-ban. (Nincs ellentét vezetőik és vezetettek, országgyűlés és nép között.) És ez nem történelemhamisítás. Így lehet igazi történelmi kapcsolatot létesíteni a múlt és a jelen között.

Illyés Gyula az akkori haza lázadó, mostoha gyermekeiből, a haza ügyéért, a nemzet szabadságáért életüket is áldozni kész hazafiakat formált. Ennek a szép írói feladatnak, a lényegében helyes megvalósítását az Ozorai Példa sikerének titka. Drámát írt és nem regényt. Ez szükségképpen megköveteli tőle, hogy ne 48 következményeinek lassú, fokozatos, mennyiségi felhalmozódását mutassa be, hanem azt a pontot, ahol a következmények tettekben nyilvánulnak meg, ahol a mennyiségi növekedés átcsap minőségi ugrássá. Ezért ábrázolja Illyés a nép életének felmagasodó szakaszát Ozorán, a »Tükörcsős«-hegyen. Azt a szakaszát, amikor birtokukba veszik munkájuk gyümölcsét a szőlőt, eltávolítva a kastély urait és bérenceiket.

Ez a társadalmi összeütközés alapja a drámai összeütközésnek. A szőlőmunkások, a juhászok és a kastély urai között lévő konfliktus így osztja két táborra a szereplőket. Illyés azt a drámai pillanatot sűrít sikerrel drámai csomóponttá, amikor az elnyomottak már nem akarnak, a kizsákmányolók pedig már nem tudnak a régi módon élni.

A földesúr környezetét és a parasztokat az író egymástól nem elszigetelten ábrázolja. Azért nem, mert a fent világának a válságát a valóságban és a drámában is a lent világának a forrongása idézi elő. Illyés meg is találja a művészi módot ennek megvalósítására. Szatirikusan leplezi le a nép színe, a nép itélőszéke előtt a kastély urait. Ennek az írói szemléletnek fontos dramaturgiai következménye van. Illyés kihozza a hercegeket a kastély négy fala közül és a parasztok elé viszi. Így az ozorai parasztok tanúi mindannak, ami a hercegekkel történik. Az Ozorai Pélában a parasztok képviselői szüntelenül, minden színben jelen vannak. Az író a parasztok előtt a népnek mutatja meg az urak alkalmatlanságát, feleslegességét, sőt veszélyességét. Így adódik a szerzőnek arra lehetőség, hogy a két tábor közti drámai összeütközést egyszerre, egy helyen és időben jelenítse meg. (Gondoljunk csak az ispán és Börcsök összetűzésére az első felvonásban, majd Börcsök és a herceg összeütközésére a második felvonásban, és a néppel azonosuló Csapó, majd Perczel, és a népet eláruló Görgye összecsapására a harmadik felvonásban.) Ezek az összeütközések a parasztok szemelattára, sőt egyenesen a parasztokra támaszkodva folynak le. Ilyen meggondolásból alkalmazza Illyés a drámai véletleneket is. Ime egy példa.

A hercegek véletlenül kerültek a »Tükörcsös« hegyre a szüretelni akaró parasztok közé. (Amint az előbb kifejtettem, Illyés tudatosan ragadja meg ezt a »véletlent«.) Ők feltűnés nélkül el akarták kerülni a falut. Bölléné a hercegség közeledtekor ezt mondja: »Világéletemben nem jött közénk«. Valóban. Az a »véletlen«, amely kicsalta a hercegeket kastélyukból nem más, mint a háborús és forradalmi válság szükségszerűségének megjelenési módja.

Az író művészi célja az ozorai parasztok forradalmi öntudatra ébredésének, hazafiakká válásának, a nemzeti egység megteremtőinek, Csapó és Börcsök fejlődésének elhihető ábrázolása volt. Ez az írói cél határozza meg a dráma szerkezetét, cselekményét. Vizsgáljuk meg most azt a kérdést, hogyan sikerült Illyésnek drámáját szakadatlanul fokozódó hatásúvá tenni, és azt: megvan-e az összefüggés a három felvonás között?

Az első felvonásban az ozorai parasztok látszólag csak a szüretre készülnek, igaz,

nem akármilyen szüretre. Nem is sejtik, mennyit kell majd harcolniuk a dézsmanélküli szüretért. Ellenkezésük azonban lassan-lassan lázadásá, majd Börcsök hatására forradalmi tetté érik. Az első felvonás drámaiságát az a feszültség határozza meg: sikerül-e Börcsöknek a parasztok egészét a kastély urai ellen harcbevezetnie. Börcsöknek a működése nem talajtan, de nem is biztosan megalapozott. Nem talajtan, mert a lázadás hangulatában jelenik meg, de nem is biztosított, mert az ozorai parasztok ingadozók, félénkek. A parasztoknak ezt a kettős harcát Illyés jól tudja érzékeltetni az egyes jelenetek hangulati hullámzásával. Ugyanis az ispán fenyegetésére az ozorai parasztok elhúzódnak Börcsök mellé, magára hagyják, csak akkor lépnek fel Börcsök mellé, amikor az gúnyosan beszél a kutyaszorítóba került urakról. Börcsök igazában akkor nő nagyra, önbizalma és társaiba vetett bizalma is csak akkor tér vissza, amikor maga mellett, maga mögött tudja a parasztokat.

Már az első felvonásnak, de méginkább a másodiknak mélyen jelképes, igaz értelme van. A nemzetáruló, ellenséggel cimboráló hercegek futnak, menekülnek, míg a parasztok ragaszkodnak otthonukhoz, maradnak, helytállnak nemcsak a belső, de a külső ellenséggel szemben is.

A dráma egyes felvonásain belül is bizonyos tagolás, szerkezeti beosztás vehető észre. Az első felvonás hatodik jelenetében megtörténik az összetűzés az urak, az ispán és Börcsök között, de a parasztok aktív részvétele nélkül. Ennek a felvonásnak a tizenkettedik jelenetében, a végén, a parasztok már Börcsök mellé állnak. Ezt a felvonáson belüli tagolást természetesen a parasztok fejlődésének hiteles bemutatása szabta meg. A második felvonás első fele a szabad szüreti munkát, második fele az ozorai parasztok önvédelmi harcát jeleníti meg. Szerkezeti szempontból és az eszmei mondanivaló szempontjából is indokolt, hogy az író hat jelenetet szenteljen a szüreti munkásidill bemutatásának. Nem teljesen helyes Molnár Miklósnak az az álláspontja, hogy a hosszú szüreti rész a cselekmény fővonalát nem viszi előbbre. Előbbreviszi a cselekmény fővonalát, mert itt alakult a parasztok jellege. Tudniillik a parasztoknak kellemesen szokatlan az új, úrnélküli élet. Nem látják azt (Börcsök kivételével), hogy ez az új helyzetük szükségszerű következménye előbbi bátor tettüknek. Pl. Dékány az iménti nagy harcról így nyilatkozik: »Jó kis verekedés volt«. Lényegében a szüret alatt ismerik fel fokozatosan, hogy ez a szűkebb ozorai haza mostmár az övék, sőt csak az övék. Enélkül a felismerés nélkül Börcsök később nem támaszkodhatna az ozorai parasztokra. Éppen a szüretelő parasztok fejlődésének a

bemutatása nélkül és ennek átugrásával vagy elnagyolt, rohanó bemutatásával a parasztok hősi helytállása nem lenne indokolt, hiteles. Kiválóan kifejezi itt a színpadi feszültség az eszmei mondanivalót: a szabad szüretnek örülő, táncoló parasztok vidám életébe dörög bele az ellenség ágyúja. A parasztok hősi helytállásának a hitelessége végett volt szüksége Illyésnek a hat békés szüreti képre. Hogy Illyés — különösen a második felvonás elejét nem tudja igazán drámaivá tenni, annak oka a szerelmi konfliktus túlzott idillesítése (Börcsök eltávolodása Zsófitól és vonzódása Rozikához), amely szép, de drámaiatlan epikus, sőt lírai mellék-vágányra tereli a cselekmény fővonalát. És ebben — ha erre gondolt — igaza van Molnár Miklósnak.

Nagy a feszültség akkor is, amikor a parasztok harcolnak kezdetleges fegyverekkel. Vajjon sikeresen tudnak-e helytállni? Ám a helytállás sikeressége a csel, a csíny, a paraszti furfang, a megtévesztés következménye. És Illyés itt a könnyebb megoldást választotta, mert csak ilyen felemásan érzékeltette a parasztok hősiességét. Az ellenség ellen vonuló, kapákkal, károkkkal felszerelt parasztok heroizmusa nem vált ki a nézőben, olvasóban egyértelmű hatást. Megindító, de kissé humoros is ez a hősiesség, és egy kis túlzással hősködésnek hat. Győzelmük erkölcsi fajsúlya túlságosan könnyű. Ezért nevet maga Csapó is az eseten, és ezért nevezi sikeres Nagydának. A parasztok második fegyverfogásának, amikor Csapó mellettük áll és Börcsök vezeti őket, — a hatása már egyértelmű.

Csapóék megjelenésével a feszültség tovább fokozódik. Hisz a parasztok még nem tudják megkülönböztetni az urat az »úrtól«. Feszült a hangulat, mert a nemzeti egység megteremtése forog veszélyben.

Boldizsár Iván Irodalmi Ujságban megjelent kritikájában azt kifogásolja, hogy a haza iránti paraszti közömbösség tudatos aktív hazafisággá hirtelen változik át, és ezt az átmenetet csak Csapó dikciója helyettesíti. Ez az állítás szerintem téves. Azért helytelen, mert a parasztok nem voltak közömbösek Ozorát illetően, ők csak az urak hazájával szemben voltak közömbösek. Hiszen láttuk, hogy a parasztok már akkor megvédelmezték Ozorát, amikor még Csapó meg sem jelent, máris hazafiak lettek. Ennél a kérdésnél Gimes Miklós Szabad Népből írt kritikája tapint a lényegre: »Illyés a parasztkokban születő új érzést, a hazafiságot a régi érzésből, a parasztkok régi tulajdonságaiból, bontja ki.« Látható, hogy Csapó dikciója nem »helyettesíti«, hanem elősegíti a parasztkok öntudatosodását, továbbbharcolásukat. Hitelt adnak Csapó szavainak, mellé állnak, mert tőle is hasonló

hallanak, mint az előbb Ürögítől, Tengőlitől.

Egyes kritikusok szerkezeti lazaságként említik, hogy a harmadik felvonás nincs szervesen összefűzve a másodikkal, és ennek okát a nemesség két típusa közti mechanikus ellentétben látják. Mások szerint a konfliktus megoldódik már a második felvonás végén, és a harmadik felvonásnak már új konfliktusa van. Boldizsár Iván azt fejtegette: Illyés nem készítette elő a harmadik felvonást, mert »a néző más Görgeyt vár, mint aki a színpadra lép« és mert Perczel a harmadik felvonásban »Deus ex machina«-ként jelenik meg. Ezek a kritikai észrevételek szerintem nem helytállóak. Perczel megjelenését és funkcióját előkészíti az író gondosan már az első felvonásban, de a másodikban is. Többször történik utalás, hivatkozás Perczelre. A parasztkok igazságot szolgáltató Perczel színrelépése a néző és olvasó régi várakozásának teljesedése. Ugyanez vonatkozik Görgeyre is. Illyés már a második felvonásban érzékelteti mesok szavaival a harmadik felvonásban színrelépő Görgey igazi szándékait. Ezért tekint az olvasó e két történelmi alak színrelépésére és összecsapására olyan nagy várakozással. Ha Illyés 1848-ból csak a parasztkoknak ezt a földfogaló tettét akarta volna bemutatni, akkor akár az első felvonás végén be is fejeződhetne a dráma, és akkor nem is lenne dráma. Illyés nem csak ezt akarta. Az ő írói célja azoknak a parasztkoknak a bemutatása volt, akik felismerik: nem elég a földről előzni a belső bitorlókat, azt meg is kell védelmezni a külső ellenség ellen, éspedig nemcsak Ozora mellett, hanem az ország bármely részén is. Ez a felismerés csak a harmadik felvonás végén következik be. Az ozorai parasztkok igaz már a második felvonásban megkapják a megvédelmezett földet. De csak Csapótól, mert ez csupán az ő egyéni ígérete. Törvényessé ez a lépés csak a harmadik felvonás végén válik.

Csapót és Hettyeit is váratlanul éri a harmadik felvonás nagy összeütközése. Ők nem számítanak erre. Ám a néző, az olvasó ezt várja. Még Börcsököt is váratlanul éri Görgey magatartása. A szereplők úgyszólván mindannyian mást várnak, mint ami bekövetkezik, a néző azonban tisztán látja a megoldás felé futó szálak útját. Ez a dráma lényege.

A parasztkok jussáról a döntés a harmadik felvonásban dől el. Ebből világos, hogy a harmadik felvonás konfliktusa azonos az előző kettővel. (Ha új volna, akkor valóban szerkezeti lazaságról beszélhetnénk.) Itt is az ozorai parasztkok és nemesek közti konfliktusról van szó. Az mellékes, hogy ez vagy az a konzervatív nemes (I—II tisz, Görgey) még tisztí vállpántos katonazubbonyt is

visel. Azonos a konfliktus, csak kiélezettebb. Ezt az is aláhúzza, hogy a kezdeti ellenség, a hercegi környezet visszajött és kezdi magát újra házigazdának érezni Ozorán. Nem új a konfliktus, mert Görgey parasztelles egységet akar teremteni a tisztikarban a hercegekkel való osztálybécé, sőt szövetkezés alapján. Nem új a konfliktus, mert Csapó a tisztí zubbonyban is a parasztk ügyét védi. Nem új, mert Görgeynek a föld és a haza kérdésében elfoglalt álláspontja egy alaknak kétféle, de lényegében azonos megnyilvánulása. Annak ellenére azonban, hogy a konfliktus ugyanaz mindhárom felvonásban, hogy az addig nem szereplő két alak, Görgey és Perczel színre lépése az olvasót nem éri váratlanul, hogy a dráma társadalmi magját tekintve mély kapcsolat van a három felvonás között, van bizonyos formai változás a két utolsó felvonásban. Mégpedig az első és a második felvonás dramai összeütközései, csatái helyett, a harmadik felvonásban inkább csak szócsatáknak lehetünk szem- és fültanúi, lassított cselekményt vehetünk észre, hosszú dialógusokat hallhatunk. A harmadik felvonásnak ez a formai elütése az első kettőtől szokatlan az Ozorai Példánál, emlékeztet a Fáklyaláng, ott igazán dramai szócsatáira (a harmadik felvonás ebből a szempontból akár a Fáklyaláng első felvonása is lehetne), míg itt valójában epikus vonalra téríti a dráma cselekményét.

Csapó igazi nemzeti egységet teremt a paraszttal, a nemesek egy része nélkül is. Persze először nem így képzei. Görgeyt, a tisztikart, sőt egyízben a hercegeket is megszeretné nyerni a parasztk ügyének. Görgey viszont Csapót szeretné a parasztknak tett ígéretétől eltávolítani. Börcsök a harmadik felvonás nagy jelenetében kerül szembe Görgeyvel a felfegyverzett parasztkra támaszkodva. Ilyen helyzetben kerül aztán sor arra, hogy a nemes tiszték két táborra oszlanak. Világos, hogy itt nincs mechanikus ellentétéről szó. Ilyen helyzetben mindenkinek állást kellett foglalnia: vagy a néppel tart és így biztosított a haza megvédése, vagy pedig a nép ellen fordul. Sokáig ingadozni ilyen kiélezett politikai helyzetben lehetetlen. Itt a nemesség válaszut előtt állt. Különbben a nemesség hazafias, de a földkérdésben konzervatív képviselője megtalálható a drámában, a III. tiszt alakjában, aki látva a közelgő vihart így adja át a kardját: »Nekem meg elég volt már a viszály.«

Láttuk, hogy az első felvonás végén a parasztk tulajdonukba veszik jussukat. A második felvonás úgy fejeződik be, hogy ezt a jussut egyedül, majd Csapókkal közösen védelmezik meg. A harmadik felvonás végén a parasztk készek már megvédeni Bécs alatt is Ozorát, Perczel vezetésével.

Ez a mértani sor-szerű fokozás teszi egységessé a dráma három felvonását, teszi zárttá a dráma szerkezetét.

Nézzük meg most a drámát az alakok elrendezésének szempontjából. Ennek vizsgálatánál természetesen megállapíthatjuk a szereplők »értékrendjét«, és az egyes jellemek fejlődését, fontos tulajdonságait is. Illyés ábrázolási anyaga logikusan előírja, hogy egyes alakjainak középponti vagy mellékszerepkeket juttasson. Nyilvánvaló, hogy azokat az alakokat kellett előtérbe állítania, központba helyezni, akik tudatosan reagáltak a történelem eseményeire, akik minden idegszálakkal átéltek a történelem, 1848 nagy összeütközését és főként, akik mindkét kezükkel, eszükkel, szívükkel résztvesznek a konfliktus végig-harcolásában.

Illyés drámájának nagy erénye éppen az, hogy az egyes alakokat a maguk helyén, a kívánt időben és szerkezetileg is, tudatosági fokuknak megfelelően, szerepelteti. Vegyünk két alakot a drámából: Hettyey és Bölléné alakját. Hettyey megérzi a történelmi változások jelentőségét, az elmélet és a gyakorlat helyes kapcsolatát. Látja a »megszemélyesedett«, változást hozó nagy időket. Hettyey a történelmi események tudatos látása folytán emelkedik környezete fölé szerkezetileg. (Lásd Hettyey és Lénárt párbeszédét.) Bölléné ebből a szempontból teljesen ellentétes jellem. Nemcsak testileg hibás, süket, de az eseményekkel szemben is vak. Egyszerűen nem érti, mi történik körülötte. Az első felvonás végén nem érti meg »hová siet« a herceg és környezete. Bölléné tájékozatlanságát az író kedves humorral legjobban érzékelteti a harmadik felvonás végén. Nem érti, hova mennek, miért fogtak fegyvert Ozora paraszttjai. Úgy gondolom, Illyés Gyula helyesen járt el, ha ilyen véletelen keresztül is, de bemutatatta azt, hogy nem mindenkiben tudatosodnak egyformán a történelem nagy eseményei.

Hettyey a tudatos alak, s mégsem ő és mégcsak nem is Csapó a dráma központi alakja. Miért? Azért, mert Illyés drámájában a nép, az ozorai parasztk forradalmárra, hazafivá válását ábrázolta. Azt mutatta be, hogy a nép egyszerű fiai, ha nem is mind, de legkiválóbb képviselői elérik, sőt túl is haladják azt a tudatosági fokot, azt a tisztánlátást, amellyel az intellektuális hazafiak rendelkeznek. Éppen azért, hogy a parasztk saját bőrükön érzik, észreveszik a nagy történelmi változásokat, ami benyúlik mindennapi életükbe és amihez közvetlen közük van. Ezért Börcsök József a dráma központi hőse és nem Csapó.

Ennek az írói látásnak, célnak dramaturgiai következménye az, hogy Csapó az első felvonásban a »Tükörcsös«-hegyi parasz-
tok közé csak egy véletlenül sietve színre-
lépő és abban a felvonásban máris távozó
alak. Az persze, hogy Csapó megnő, kimagas-
lik a többi nemes tiszték közül, fontos
szerepe következetes végigharcolásának, jel-
leme fejlődési logikájának és végérvényesen
a parasztkok mellé állásának a következmé-
nye. A művészi éppen az Csapó és
Hettyey jellemének, fejlődésüknek a bemutatá-
sában, hogy olyan helyzet, választút,
dilemma elé kerülnek, amelyet végérvényesen
vagy jobbra, vagy balra kell elintézni.
Csapó és Hettyey ugrásszerű emelkedése,
nagy kimagasodása akkor következik be,
amikor a parasztkok ügyével azonosítják
magukat, mert csak ennek árán nyerhet-
ték meg a parasztkokat a haza ügyének és
teremthették meg az igazi nemzeti egységet.
Csapó akkor látja meg Görgey igazi arcát,
amikor felfedezi: a parasztkok földkérdése
összefonódik a parasztkok felfegyverzésének,
a népháborúnak a kérdésével. Persze
Csapó jellemében ez a változás csak később
következik be. Először mindenkivel össze
akar fogni, még a herceggel is. Ezért üdvözlí
»hazafiú szívvél« őt. Csapó először hisz
a nemesség egésze hazafiasságában. Csak később
ismeri fel, hogy az arisztokrácia nem törődik
a hazával, és ugyancsak később látja meg
azt is, hogy a nemesi tisztikar egy része
viszont nem törődik a parasztkok jogos
követelésével. Mindkét felismerés váratlan
számára. Csapót váratlan helyzet elé állítja
az ozorai parasztkok hősiessége is. A második
felvonásban a parasztkok hőstettének
a hatása őt először nem a parasztkok ügyének,
de hősiességüknek az elismerésére készíti.
Fokozatosan ismeri fel, mit védelmeztek
azok olyan hőiesen. Így válik parasztkok
iránti rokonszenve ügyük, helyzetük iránti
rokonszenvvé. Csak rokonszenvvé hangsúlyo-
zottan és akkor még nem osztálykoralátain
túllépő forradalmi, demokrata magatartással.
Csapó befolyásolja a parasztkokat, Börcsököt,
de a parasztkok és Börcsök méginkább ala-
kítják Csapó jellemének fejlődését. A két
alaknak ezt a szoros kapcsolatát, egymásra-
hatását nem hangsúlyozták az Ozorai Pél-
dáról megjelent kritikák. Pedig a dráma
szerkezeti felépítésének s eszmei mondaní-
valójának ez a gerince. Ennek a kölcsönös
hatásnak a figyelembevételével elkerülhető
lett volna az, hogy ne csak egyoldalú,
Börcsökre való befolyást keressünk Csapónál,
hanem a fontosabbat: Börcsök jellemfor-
máló erejét Csapóra. Csak a felületes olvasó
és néző nem veszi észre, hogy Csapó inga-
dozik még a parasztkoknak tett ígéréte után
is. Vívódik tettének helyességét illetően.
Hisz tegnap még konzervatív volt. Hogy

mennyire nem lát tisztán az osztályharc
és a nemzet kérdéseiben, arra jellemző;
ki akarja békíteni Börcsöküket a herceg-
gel is. Börcsök hatására következik be
Csapó jellemében ugrásszerű emelkedés,
emberi felemelkedés, az ő hatására válik
Csapó más jellemmé a végén, mint az elején
volt. Csapó nagy történelmi egyéniséggé
éppen azért tud nőni, pozitív szerepe abból
fakad, hogy a parasztkok ügyével azonosítja
magát. Igazi találkozás a Börcsökkel, a
parasztkokkal csak az utolsó felvonásban
történik meg. Csapó Börcsöknel világosabban
látja a nemzet önvédelmi harcát. Börcsök
előtt tisztá a kép a parasztkok osztályharcát,
forradalmát illetően. Kölcsönös meggyőzésük,
egymás ügyéhez való felemelkedésük kellett
ahhoz, hogy mindkét ügyet elválaszthatat-
lanul magukévá tegyék, és egyszerre mind-
kettőért harcoljanak.

Mivel Illyés a nép fejlődését mutatja be
48 októberében, amikor a parasztkok forranga-
nak, de amikor a nemzet önvédelmi harca szük-
séggé tette a széles tömegek mozgósítását,
ez valósággal előírja számára azt, hogy
főalakja ne nagy történelmi egyéniség,
hanem a nép egyszerű fia legyen. Ebben a
drámában a történelmi valóságban is meglévő
nagy személyek szükségképpen csak mellék-
szerepet kapnak. (Perczel, Görgey). A Fák-
lyaláng éppen az ábrázolt másfajta történelmi
helyzetnek megfelelően már más alak-
válogatást, szerkesztést kívánt. Itt az utolsó
pillanatokban már hallatlanul megnő a
nagy egyéniség döntő meghatározó szerepe.
Ezért van a konfliktus a Fáklyalángban a
népre támaszkodó következetes politikát
folytató Kossuth és a nép- és nemzetáruló
Görgey között. Ennek a valóságos törté-
nelmi konfliktusnak megjelenítése Kossuth
és Görgey középpontba helyezése nélkül
lehetetlen. Itt mellékalak Józsa és Molnár
Ferdinánd. A másjelleű történelmi kon-
fliktus ábrázolása az Ozorai Példánál elő-
írja, hogy ott főalak legyen Börcsök és
Csapó, és mellékalak Görgey és Perczel.

Illyés Gyula Börcsök alakjában meg-
mutatta az egyszerű hősi jellemet, hősie-
sége teljes kibontásával. Börcsökben a hősi
magatartás lehetőségként megvolt azelőtt
is, de valósággá ez csak a forradalmi helyzet
által válhatott. Börcsök kivételes egyéniség,
jól egyénített jellem az ozorai parasztkok
között. De csak részben más, mint Ozora
többi paraszttjai. Ért a »tereléshez«. Jobban,
tisztábban látja a teendőket, nagyobb az
általánosító és felfogó képessége, mint a
többi parasztkoknak. Illyés Börcsök alak-
jának a kiemelésével, középpontba helyezé-
sével azt érzékelteti, hogy ilyen hősiesség
tömegesen él a népben, hogy sokan ilyen
hősi fellendülés nélkül élik le életüket, mert
nem adódik alkalom, amely meghozná

Illyés drámája a hely-és időegység klasz-
zikus formáját nagyszerűen használja ki
művésziileg, elhíhetővé tudja tenni az egyes
alakok gyors fejlődését. Közvetlen össze-
sapást jelenít meg a szembenálló osztályok

között. Helyesen, reálisan ábrázolja a parasz-
tok hazafiakká válását, másrészt a nép és
nemzetárulókat, valamint a nép ügyéhez
felemelkedő haladó nemeseket.

Fekete Gábor

STENDHAL : VÖRÖS ÉS FEHÉR

Ford.: Illés Endre, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1953

Stendhal többhelyütt említi, hogy nem
kortársainak ír, hanem az utókornak.
Önéletrajzi regényében, az *Henri Brulard*-
ban megjegyzi: »Az én sorsjegyem főnyere-
ménye az, hogy 1935-ben olvassák majd
könyveimet.« Egy évszázad — úgy vélte,
ennyinek kell eltelténie, amíg olvasni fogják
regényeit, s megértik mondanivalóját. Nem
azért vélekedett így, mert távol akarta
tartani magát korának küzdelmeitől, életétől,
problémáitól. De úgy érezte — úgy kellett
éreznie: thermidor, különösen pedig Napó-
leon bukása után az irodalom nem lehet
olyan élő, ható erő, mint a nagy forradalmi
periódusokban — nemcsak a restauráció és
Lajos Fülöp szigorú cenzurája miatt, hanem
azért sem, mert a saját progresszív eszmé-
nyeit megtagadó polgárság uralmának ide-
jén, amikor a haladó erők kialakulatlanok
s gyengék még, nem találhat méltó olvasó-
táborra. Ezért írt a boldog keveseknek —
to the happy few —, ezért maradt olyan
visszhangtalan a maga korában. S főként:
ezért lett írásainak jórésze posthumus mű.
Több évtizeddel halála után jelentek meg
olyan remekei, mint a *Lucien Leuwen*, a
Lamiel, az *Henri Brulard*. — Henri Marti-
neau, a legkitűnőbb Stendhal-kutató, nagy
monográfiájában (*L'oeuvre de Stendhal, his-
toire de ses livres et de sa pensée*, Paris,
Albin Michel, 1951) tizennégy olyan művel
foglalkozik, amelyet Stendhal adott ki,
s tízenkilencel, amelyeket posthumus köte-
tekként ismert meg az olvasó. A század-
forduló táján fedezték fel, a század első
két évtizedében igazi Stendhal-kultusz, mű-
veinek renaissance-a bontakozik ki Francia-
országban, majd a Szovjetunióban, Angliá-
ban, Németországban — s különösen 1945 óta
nálunk is. (A *Vörös és Fekete* új fordítása
két kiadásban fogyott el, a *Vörös és Fehér*
először jelent meg magyarul, a *Pármái*
Certosa és az *Olasz krónikák* új kiadását
tervezik.)

A *Vörös és Fehér*-t Jean de Mitty 1897-ben
adta közre *Lucien Leuwen* címen, s magyarul
most jelent meg először. Pedig jelentős mű:
Stendhal három nagy regénye közül időrend-
ben a második (a *Vörös és Fekete* és a *Pármái*
Certosa között írta, 1834-ben). Illés Endre

előszava elmondja keletkezése történetét:
az író fiatalkori barátjánőjének, Gauthier
asszonynak kéziratát kapja meg Civita-
Vecchiában, ahová a júliusi forradalom után
konzulnak kinevezték. A kézirat címe:
A főhadnagy. Stendhalnak megtetszik a
mű témája — mint ahogyan annak idején
egy újságcikk, törvénytörési beszámoló alap-
ján kezdett hozzá a *Vörös és Fekete*hez —,
de annál kevésbé a regény, amelyet terjen-
gősnek, érzélgősnek talál, alakjait elrajzol-
taknak, stílusát cicomásnak. Ezt a vélemé-
nyét meg is írja a műkedvelő szerzőnek —
s azt is, hogy a regény tárgya izgalmas, a
mű megérdemelne az újraírást. S mert rossz
lektor, de verbeli író — maga kezd hozzá.
Így születik meg a *Vörös és Fehér*, Lucien
Leuwen nancy-i és párizsi ifjúságának törté-
nete.

Lucien Leuwen, a katonai műszaki főiskola
hallgatója, 1832-ben vagy 1834-ben — így
kezdődik a regény — résztvesz egy republi-
kánus tüntetésben, ellenzéki jelszavakat
hírdet; kicsapják a főiskoláról. Apja, a
dúsgazdag, okos, cinikus bankár hadnaggyá
nevezteteti ki, s Lucien Nancy-ba kerül.
Megutálja a garnizon-életet, amelytől oly
sokat várt, megundorodik a hadsereget
előntő intrikáktól — és unatkozik, rettene-
tesen unatkozik. Unalomból, hiúságból —
s mert egy ablakban meglátta de Chasteller-
nét, egy szép nemesi hölgyet — megismer-
kedik a város arisztokrata köreivel, amelyek
gyűlölik Lajos Fülöpöt, s X. Károly utódját
várják vissza a trónra. Bemutatják de
Chastellernének — s beleszeret a fiatal
királypárti özvegybe. Szerelmük azonban
Du Poirier doktor ármánya miatt nem bonta-
kozhat ki — Lucien azt hiszi, hogy az asszony
megcsalta, s hazatér Párizsba. Itt a belügy-
miniszter, Vaize gróf titkára lesz — s aktív
tényezőként ismeri meg a korrupciós állam-
rendszer aljasságát, kegyetlenségét és gyenge-
ségét, választási manővereit. Megutálja a
szép és romlott Grandet-nét, akit apja a
szeretőjének szánt — s visszavágyódik de
Chastellernéhez, a tiszta érzelmekhez. Apja
halálakor kiderül, hogy vagyontalan —
lemond hát rangjáról, és kinevezeteti magát
külföldre követségi titkárnak.

Ennyi a regény cselekménye. S ha a *Vörös és Fekete* első oldalára azt írta Stendhal, hogy a mű 1830 krónikája, s ezt a Danton-mondatot tette meg mottónak: »az igazságot, a nyers igazságot!« — ugyanez a célkitűzés, ez az ars poetica vonatkozik a *Vörös és Fehér*-re is.

Stendhal három nagy regényének főszereplője: három fiatalember, akik más-más körülmények között futják meg tiszta szívük és becsületes indulataik diktálta pályájukat. Eddig szinte minden irodalomtörténész és kritikus összevetette Lucien Leuwen, Julien Sorel és Fabrice del Dongo alakját Balzac fiatalembereivel, Rastignac-kal, Lucien de Rubemprével. Balzac híres cikke óta, amelyben a *Pármái Certosát* máig is sokban helytállóan elemzte, a két nagy realistát feleslegesen egymáshoz mérik, azt vizsgálják, Balzac vagy Stendhal fejezte-e ki szélesebben és mélyebben azt a világot, amelyben élt? Ha nem is lehet feladata az irodalomtörténetnek, hogy értékrendszere alapján osztályozza, egymáshoz mérje a két író, regényhőseik összehasonlítása érdekes következtetésekhez vezet. Stendhal és Balzac fiatalembereiben alapvetően közös az, hogy mind koruk gyermekei, — mind érvényesülni akarnak. De amíg Balzac hősei bemocskolódnak, törtető csirkefogókká lesznek, mint Rastignac, vagy gyenge, becstelenségre is képesek figurák, mint Rubempré — Stendhal fiatalemberei belsőleg tisztán lábolnak át a mocskon, megőrzik szenvedélyeik, jellemük makulátlanságát — ha cselekedeteik nem is mindig a legtisztábbak. Balzac regényeinek főszereplőiben a kor erkölcsi alaptörvényét, lealacsonyító, embertorzító hatását mutatja meg, azt, hogy a Nunciogenek és Gobseckek világában hogyan kényszerül aljasságra, aki élni, érvényesülni akar. (Kevés alakja marad kivétel — Eugénie Grandet, David Séchard — s azoknak sorsa többnyire nyomor, pusztulás. Stendhal is ez a probléma izgatta, de más szemszögből, más írói temperamentum alapján, más élettapasztalok birtokában. Írói módszere az, hogy becsületes szándékú fiatalembereit elindítja életútjukon, s elénk vetíti azt a világot, amely célkitűzéseiknek ellenáll. Érvényesülni és tisztának maradni — ezt akarta ő, ezt akarják hősei is. Julien Sorel karrierizmusának minden cselzővése közben is a nagy, igazi szenvedélyeknek hódoló, jóra törő férfi marad — s éppen ez okozza vesztét. Fabrice del Dongo naiv-tudatlanul bolyong a waterlooi csatatéren — s későbbi tapasztalatai sem tudják becsületét megtörni, hitét szétfoszlatni. Lucien hozzájuk hasonlít ebben; új eszméket, tiszta indulatokat és tisztességes életet keres egy olyan korban, amikor nem teremthet magának emberhez méltó életformát.

Lajos Fülöp uralmának ideje ez, — az *Henri Brulard*-ban így írt róla Stendhal: »A francia történelem egy szóval fogja jellemezni Lajos Fülöpöt: a legcsalóbb király.« Kivel tartson hát érzelmeiben és cselekedeteiben az ifjú Lucien? A politikusokkal, akik romlottak és pénzéhesek, mint Vaize gróf, a belügyminiszter? Nem csoda, ha ezt a világot megismerve, Stendhal így ír: »bizonyos gyöngeségre vall, hogy politikai kérdések izgatják hősömet.« Vagy a műveletlen és gonosz Grandet-val, a bankárral? Vagy a hadsereggel, amelyben hemzsegnek a spiclik, s ahol a derék Filoteau, a forradalom hajdani katonája, törtető, korrupt és iszákos alezredessé rukkolt elő? Amikor Lucien azt hallja, hogy Nancy arisztokrata asszonyai kigúnyolták, arcátlanul fogadták az ezred tisztjeinek tisztelgő látogatását, becsülni kezdi a hölgyeket — az arisztokraták között is a nagy szenvedélyt, a tiszta jellemet keresi a város helyőrségének középszerűségével szemben. Persze hasztalan. Az arisztokrácia sem becsületesebb, műveltebb, mint a nagypolgárság.

Életének és életművének középpontjában a nagy indulatok, a kemény és szép életforma, a harmonikus és hősi sorsok keresése áll.

Semmit sem gyűlöl úgy, mint a bigott és álszent egyházat, a csikorgó gépezetű bürokráciát, a középszerű és cselekvésre képtelen emberi magatartást. De ha Stendhal Napoleon bukása után egy politikai állásfoglaláshoz, egy rendszerhez sem csatlakozhatott teljes odaadással, ha lázáadás elvont maradt, — s ha Lucien kiábrándul arisztokráciából, polgárságból, hadseregből, megveti az egyházat, nem hisz a plebejus erőkből, csak szánnalommal és rokonszenvvel, de nem együttérzéssel figyel a munkásfelkelést — mi marad számára, hiszen nem árulja el eszményeit, hű marad önmagához? — A szerelem.

Lucien tiszta asszonyba szerelmes, de Chastellernéba. Először is hadd oszlassuk el azt az irodalomtörténeti babonát, mintha de Chastellerné Stendhal szándéka szerint az arisztokrácia erényeit testesítené meg. Igaz, hogy a címben a *vörös* Lucien republikánizmusának, a *fehér* de Chastellerné királypártiságának jelképe — ezt az író feljegyzéseiből tudjuk. De minél jobban megismerjük Lucien imádotját, annál világosabbá lesz, hogy az asszony csak esetlegesen királypárti — hiszen mindazok, akik körülötte mozognak, a trónkövetelő szolgálatában, aljas és ostoba csirkefogók (legalábbis a férfiak kivétel nélkül). Chastellerné apja azért ellenezné leányának második házasságát, mert meg akarja kaparintani a vagyonát — s hasonló a többiek erkölcsi arculata is. Du Poirier nemcsak komikus, hanem utálatos figura is, alakja arra szolgál, hogy Stendhal megmutassa, milyen silány jelmezekben játsszák el Richelieu és a szürke eminenciás

szerepét jelentéktelen és nevelés utódaik. Stendhal mondanivalója éppen így érvényesül művészi igazsággal: de Chastellerné és politikai barátainak erkölcsi összeütközésében. A fiatal özvegy nem azért marad tiszta és szép jellem Nancy pletykái közepette, mert royalista — hanem azért csatlakozik a trónkövetelő párthíveihez, mert idetaszítja családjá, neveltetésé, társasága, férjének emléke, s mert itt keresi ő is a színvonalatlan közepszerűséggel szembeszegülő embereket, szenvedélyeket. De mennyire más, mint a nancy-i szalonok fecsegői! Wilhelm Weigand írja Stendhal-könyvében (München, Georg Müller, 1923), hogy valamennyi nőalakja közül de Chastellernét rajzolta meg a legnagyobb szeretettel Stendhal. (A francia kutatók megállapították, hogy modellje Mathilde volt, az író szerelme, kedvese.) Lucien és az asszony kapcsolata megbukik Du Poirier mesterkedésein, mint ahogy Julien Sorel és Mathilde vagy Julien és de Rénalné sem maradhatnak az egymáséi — társadalmi és pszichikai okok miatt egyszerre. Stendhal úgy tervezte eredetileg, hogy Lucien és de Chastellerné egymásra találnak a regény harmadik kötetében. Lucien konzuli kinevezésével azonban befejezte a könyvet, a harmadik rész nem készült el soha — anyaghiány miatt; tulajdonképpen csak egy fejezet hiányzik a regényből, Lucien és de Chastellerné egymásratalálása. De a harmadik rész nemesak anyaghiány miatt maradt el, úgy érzem — azért is, mert Stendhal nem tudott mit kezdeni hőseinek további sorsával. Ha Lucien elnyeri de Chastellernét —, azt kellett volna megmutatnia, hogyan fut zátonyra házasságuk, hiszen a sokatlatott és sokatélt Stendhal nem hitt az idillben, ismerte kapcsolatuk társadalmi és lélektani buktatóit. Éppen frói tisztességét, s e tisztességből fakadó bizonytalanságát tanúsítja, hogy nyitva hagyta a regényt, Lucien sorsának további alakulását az olvasó képzeletére bízta. Így marad felejthetetlen, a következmények után is mocsoktalan emlékü a *Zöld vadászban* töltött órák leírása. S hogy a tiszta érzelmek, a de Chastellerné emléke utáni vágy hogyan él tovább a hősből — arra a második kötet nem egy részlete, fény-árnyék játéka, kontrasztja válaszol. A szerelmi érzések és kapcsolatok felfelé ívelésének mesteri ábrázolója Stendhal — gondoljunk két másik nagy regényére, vagy akár az *Armance* finom lélekrajzára; ahogyan először Lucien felgyűlésát s az asszony hidegségét festi, később de Chastellerné szemérmesen leplezett, majd áradó és kicsapó szerelmét emeli mind szenvedélyesebbé — az a világirodalom legszebb regényrészletei közé tartozik.

Hogyan élt, mit tett volna Lucien mint konzul a regény harmadik részében? — kérdezheti az olvasó. Stendhal élete ad feleletet

erre a kérdésre, mint ahogy hőseinek megírt sorsába is beleszötte a maga problémáit, szerelmeit, politikai hitvallását. Henri Martineau és mások kimutatták, mennyi az önéletrajzi elem a regényben.

Külön esztétikai tanulmányozást érdemelne az a kérdés, hogy nagy írók miként szövik bele szubjektív problémáikat, életük sorskérdéseit műveikbe: Balzac szinte monomániásan táncoltatja hőseit az aranybörjú körül, Móricz fáradhatatlanul elemzi a nagyot alkotni készülő, a változásnak és teremtésnek élő férfi s az otthont építő asszony állandó ellentétét, Tolsztoj Nyehljudovban, Levinben vagy Pierre-ben, sorsuk tarthatatlanságának felismerésében saját erkölcsi vívdócsáit fogalmazta meg. Stendhal is így dolgozott: a maga forrongó indulatainak, megoldhatatlan problémáinak láváját öntötte alakjainak holt formáiba, ezektől a szenvedélyektől kelt életre Lucien, Fabrice, Julien. A prózaíró szubjektivitása abban nyilvánul meg, hogy a regényírás alaptörvényei követelte változtatásokkal, sűrítéssel a maga problémáit, sorsát írja. Egy mű elemzésénél fontos filológiai feladat — de csak első lépés — a ténybeli azonosságok feltárása (melyik mellékalakot kiról mintázta, milyen mozzanatok önéletrajzi jellegűek, milyen utalások mit jelentenek stb.) Ami fontosabb: az író eszméinek, mondanivalójának átalakított, de a lényeghez hű felbukkanása a műben — irodalomtörténeti, kritikai szempontból ennek vizsgálata. A nagy mű hitelességét és hatóerejét mindig ez a többnyire szenvedélyességben megmutakozó szubjektivitás adja. A szubjektív szenvedély azonban egyedül nem biztosítja a mű sikerülttségét, ha az író problémái a társadalomtól elvonatkoztatottak, ha nem érezzük, hogy sorsában s alkataban, idegzetében is a maga korának kérdései élnek — akár torzító hatásukban, akár az ellenállást kiváltva, gyakran áttételekkel —: nem lesz maradandó remekművé a regény vagy elbeszélés.

Visszatérve a regényhez, Lucien alakjához: mi a választása hát Lucien Leuwennek? Stendhal rendkívüli művészettel és arányérzékkel állítja mellé — és bizonyos fókig vele szembe — apjának, Leuwen bankárnak alakját. Lucien hasonlít hozzá, de különbözik is tőle. Leuwen rokonszenves ember, esze, képességei szerint; ha száz évvel előbb születik, bizonyára a felvilágosodás híve; modelljéhez — nem vitás — közelebb állt Stendhal enciklopedista szemléletű nagyapja, mint korlátoltnak és gonosznak érzett apja, akit naplói tanúsága szerint gyűlölt. A kor nem tud mit kezdeni Leuwen képességeivel, tehetségével — s ezért ő maga sem. Cinikussá lesz, kiégett emberré, akinek csak játék és hatalom érdekes már, — sőt, játékká lett kezében a hatalom is. Lucient

sokminden köti az apjához — szereti, csodálja, irigyli. De állásfoglalását vállalni nem tudja: talán azért, mert fiatal, de talán azért is, mert masfajta alkat. Pedig ez maradna az út Lucien számára, ha elveti a középszert, önáltatást: ilyen cinikusan-keményen-okosan evezni a panamák tengerén. Ez a magatartás azonban nem az ő testére szabott: más megoldást kell keresnie. Gondoljunk arra a jelenetre, amikor a választási hadjárat során — Lucien a kormány embereként szolgálja miniszterét — sárral dobálják meg a becsapott polgárok. Leuwen bankár nevetne rajta — nem érdekelné morális szempontból az eset, legfeljebb cinikusan, öngúnnyal tréfálkozna rajta. Lucien személyes sértésnek érzi, úgy reagál rá, mintha arcucsapták volna. Nem olyan cinikus még — s talán sohasem lesz egészen cinikussá —, hogy saját boldogulása érdekében hitével, meggyőződésével, becsületével ellentétesen tudna cselekedni. — Ki ne ismerne rá ismét Stendhal önarcképére? — Izgalmasan és rendkívüli művészi biztonsággal ábrázolja azt a sajátos ellentétet — egységet Stendhal, amely Lucien életvitelének nemes eleganciája, könnyedsége, néha bizonyos fokú felületessége — és a benne meghúzódó korszerűtlen erjedések, szenvedélyek, eszmék, érzelmek között fönnáll, dolgozik, forrongást idéz elő. Stendhal hallatlanul elegáns, választékos író — szeretett hőseinek életvitelébe is belevetíti magatartás-eszményének ezt az oldalát. Nem csillogó elegancia ez Stendhalnál, s éppen ezért Luciennél sem valamilyen társaságbeli jómodor csupán, hiszen nem őrüség leplez, hanem védőpajzs a kor kisszerűsége, emberi aljasságai ellen, eszköz a többnyire kifejezhetetlen és nem kiélhető belső indulatok formális fékentartására. A kirobanni készülő érzelmek és az ilyen értelmű választékosság állandó összeütközése még egy külön feszültséget teremt — a többiek mellé.

Mi az oka annak, hogy a regény politikai problémái olyan élően jelennek meg, seholsem vontatottan? A választási manőverek, a nancyi arisztokrácia szalonjainak leírása — megannyi külön novella, remekszatíra. Stendhal a bürokráciának, a hivatalukhoz és hatalmukhoz ragaszkodó vidéki kisisteneknek egész galériáját festi meg. Lucien utálja, megveti őket — de a miniszter utasításaihoz híven a legszövevényesebb intrikákhoz szövetkezik velük. Ő csak az esztét, intelligenciáját, kombinatív képességeit adja oda ezekhez a manőverekhez, ők félelmüket, korruptségukat, törtetésüket is. Ez a sajátos szövetség teszi lehetővé, hogy tökéletesen megismerjük az ezerszálú manőver minden részletét, aljas résztvevőinek, politikusoknak, papoknak, a prefektusnak silány emberi arculatát — s mindezt megint Lucien gondolatainak, cselekedeteinek, vívódásainak tükrében. Vajon

igazi, tartós, lehet-e igazi és tartós ez a szövetség — Luciené és a Lajos Fülöp kormányáé? A regény minden sora, egész cselekménye válaszol rá: nem! Nem, mert Lucien a választási intrikák közepette, az általa elkövetett nem egészen tiszta cselekedetek között is belsőleg becsületes, önmaga tetteit elítélő marad — s ezért nem silányul Vaize grófnak s politikájának egyszerű kiszolgálójává.

Ami összefűzi ezeket a politikai mozzanatokot pl. a vidéki utat — s élővé varázsolja a legszárazabb tételeket, hosszú, többoldalas vitákat is: Lucien s a mellékalakok sorsa, az a tény, hogy a politikai kérdések mindig emberi viszonylatokkal együtt, azoknak tükrében, egymást támogatva jelentkeznek. A szalonbeli viták talán vonatottak s unalmasak lennének, ha nem éreznénk közben azt a feszültséget, amellyel Lucien vita közben de Chastellernét lesi. A parlamenti harcok is érdektelenné változnának talán, ha nem látnánk közben Leuwen bankár fölényes, kiábrándult mosolyát — s ezen túl sajátos hasonlóságát és ellentétességét Lucienel. — Grandet-né már-már elcsábítja Lucient; a fiatalembernek egyszerre eszébe jut az a néhánynapos jelenet, amikor az asszony visszautasított egy gyűjtési kérelmet, kegyetlenül és érzéketlenül. . . . A nagy szerelmi összecsapás kellős közepén Lucienben a politika diadalmaskodott — írja Stendhal. A XX. század számos polgári regényírója azzal a munkahipotézissel és gyakorlattal dolgozik, hogy társadalom ugyan létezik — de hőseinek szempontjából nem kell figyelembe vennie. Jelzi a regényben a társadalmi vonatkozásokat, hogy azután cselekményben, lélekrajzban teljesen elszakadjon tőle. Stendhal nem ilyen író: egységükben-ellentétükben látja, ábrázolja a társadalmi és pszichológiai tényezőket. Legégetőbb, személyes problémái közé tartozik a magánélet s a politika viszonya (lásd: *Egotista emlékek*) állandóan visszatérő téma műveiben. Magánélet és közélet összefüggésére vajon kell-e jobb példa, s egyben a morális tisztaságra is, mint ez a furcsa »szerelmi« jelenet? S amikor Stendhal azt írja, hogy Lucien egy-egy cselekedetekor azon gondolkodik: vajon mit szólna ehhez de Chastellerné, ha látná? — nem ugyanennek a kérdésnek másik oldalát tárja elénk?

Az irodalom nem többé-kevésbé szórakoztató módon megírt történelemkönyv, az olvasót nemcsak — s nem is elsősorban — az érdeklő egy regényben, hogy Hannibál, Mátyás vagy Lajos Fülöp idejében hogyan éltek és gondolkodtak az emberek. A maga problémáit is keresi az olvasó, nemcsak a kordokumentumot — s a nagy klasszikusok mindig úgy beszéltek korukról, hogy bizonyos értelemben véve örök emberi viszonylatokat

váltak fel. »Az ifjúság kényes és érzékeny állapot; akár a szappanbuborék, az első gyenge carcolásra elpattan. Álom, valóság és illúziók ütközése minden korban új és új megoldást kívánó feladat« — írja Illés Endre a regény magyar kiadásának előszavában. Vajon — természetesén változott körülmények, adottságok, lehetőségek között — a mai fiatalok nem küzdenek-e morális problémákkal: hogyan lehet tisztességgel élni és cselekedni? Vajon a mi korunkban nem ütközhet-e magánélet s közéleti tevékenység? Vajon csábítások veszélye nélkül élünk-e? A *Vörös és Fehér* azért nagy mű, mert túlmutat egy kor problematikájának megmerevítésén és más korok olvasóját is állandó erkölcsi érzékenységre, éberségre inti.

De krónika is ugyanakkor, ahogyan elemeznünk igyekeztünk: a 30-as évek Franciaországának krónikája. Balzac nagy művét, az *Emberi színjátékot* ciklusokra osztotta fel: jelenetek a vidéki életből, jelenetek a magánéletből stb. Stendhal is erre törekedett a *Vörös és Fehérben*: összefoglalni kora közéleti és magánéleti problémáit. Remek szintézisében — a regényben — a párizsi és vidéki viszonyok felejthetetlen képét, a 30-as évek erkölcséinek realista rajzát teremtetten.

Illés Endre előszava ezeket a kérdéseket elemzi — s ha itt nem tértem ki a regény valamennyi problémájára, azért tettem így, mert ezt a cikket némileg az előző kiegészítésének szántam.

A fordítás kitűnő, elsőrangú munka. Illés Endre szellemesen mondja, hogy bizonyos értelemben véve új nyelvet kellett teremtenie: olyan stílust, amilyent a XIX. század derekán egy Stendhalhoz hasonló alkatú magyar író alakított volna ki. A fordítás maradéktalanul visszavarázsolja a kor hangulatát, s hadd tegyük hozzá: francia hangulatát — természetesen nem oly módon, hogy archaizálna, hanem olyan elemek felhasználásával, amelyek összekapcsolják azt a világot, amelyben az olvasó él, s azt, amelyben az író és regényhősei éltek, cselekedtek, szerettek. Stendhal nyelve a chateaubriand-i túlburjánzás, romantikus és pompázó öncélúság elvetéséből született — intellektuális csiszoltságával, pontos racionalizmusával, tömörségével, szűkszavúságával inkább előfutára Flaubert és Maupassant stílusának, mint a Balzacé. Illés Endre ilyen értelemben fordítja a regényt: nincsen szövegében egy felesleges

jelző, félreérthető megfogalmazás vagy szószaporítás, suta megoldás. Remek átvágásokkal, tömörítésekkel ülteti át a fordításokban többnyire nehézkes, döcögő francia mellékmondatos szerkezeteket. Fordításának legjellegzetesebb erénye — a merészség; nem tapad a francia szöveghez, s épp így marad hűséges hozzá. Ha összevetjük az eredetivel, gyakran látjuk, hogy teljesen megfordít, szörendjében, de még mellékmondatainak rendjében is átalakít egy mondatot, — hogy azután a talpraesett és választékos magyar mondat pontosan azt jelentse, amit a francia. — A szereplők nyelvében, beszédmódjában bravúrosan tükrözteti egyéniségüket — híven Stendhal stíluseszmenyéhez. Du Poirier műveltnék akar látszani, finomkodik, précieux, mégis bugris és provinciális — így is beszél. Leuwen bankár Voltaire tanítványa — nemcsak gondolkodásmódjában, hanem gúnyos szellemességében is. A Leuwen-házaspár beszélgetéseiben érezzük a bankár játékos-metsző iróniáját — de kapcsolatuk meghittségét, szemérmes szeretetüket is. — Stendhal stílusa pontos, szabatos, szűkszavú, de nem száraz, különösen nem ebben a regényében; költőisége azonban sohasem sekélyesedik üres csillogássá. S hogy a fordító nemcsak az előszóban szögezi le ezt, hanem munka közben is érti, érzi — erre csak egy példát:

»Milyen csodálatos a haja! Fénylik, akár a legfinomabb selyem, hosszú és sűrű! Tegnap este, a nagy fák árnyékában, milyen felejthetetlen volt a színe. Elbűvölően szőke. Nem az az aranyló szőke, amit Ovidius dicsér; és nem a mahagóni színeihez közelítő szőke, amilyent Raffaél és Carlo Dolci festettek legszebb asszonyaiknak. A szó, amivel én jelölném meg, talán nem a legelőkelőbb, de nagyon igaz: haja selymesen ragyogó mogyorószínű. És milyen elragadó homlokának vonala! Mennyi gondolat támadhat homloka mögött, talán túlságosan sok is!...« Nem üres csillogás, hanem a pontos és választékos fogalmazás eleganciája teszi költőivé az eredeti s a fordítás nyelvét. — Ahogyan Sárközi György tökéletesen oldotta meg a lehetetlent, Thomas Mann *József*ének fordítását, ahogyan Gyergyai Albert átélte, átérzte s ezért varázsolta át magyar művé Flaubert *Érzelmek iskoláját*, — úgy hatolt még közelebb Illés Endre a *Vörös és fekete* után Stendhal maradéktalan megértéséhez, tolmácsolásához.

Réz Pál

MÓRICZ ZSIGMOND : A KIS VERESHAJÚ

Elbeszélések. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta Nagy Péter. Szépirodalmi Könyvtudományi Kiadó, Budapest, 1954.

Móricz Zsigmond életműve olyan gazdag, mint a mesebeli bőségszaru, amelyből kifogyhatatlanul kerülnek elő az újabb és újabb kincsek. A 12 éve halott író még most is értékesebbnél értékesebb írásokkal ajándékozta meg olvasóit. Csak az utolsó két évben is olyan tartalmas köteteket lehetett összeállítani folyóiratokban és napilapokban lapangó írásaiból, mint az »Arverés a nádason«, »Ujvilágot teremtsünk«, »Gyalogolni jó«, s a Válogatott irodalmi tanulmányai.

A kis vereshajú» kötet anyaga is — csaknem teljesen — eddig folyóiratokban és napilapokban porosodó Móricz-írásokból került ki: egy kisregényt és 54 elbeszélést tartalmaz. »A kis vereshajú« című kisregénye a Színházi Életben jelent meg 1922-ben, — a novellák pedig a »Nyugat«-ban, a »Pesti Napló«-ban és a »Magyarország«-ban — 1923 és 1933 között, de túlnyomó többségükben 1931—1932—1933-ban.

»A kis vereshajú« cselekményét felesége szűkebb pátriájába helyezte az író. Egy felvidéki kisváros ifjúságának sokatigéző nyáron játszódik a történet. Kraudy Margit — a kis „prepa” — műkedvelő előadásra való készülődés okán bekerül a város társasági életébe, és egyszerre fénypontja lesz a város ifjúságának. (A műkedvelő előadásra való készülés — a népszínmű tanulása — közben alkalom nyílik az írónak a népszínmű finom ironizálására is.) Az előadásra való készülődés jó alkalom a kisváros ifjúságának az egymáshoz való közelebb kerülésre. Már-már úgy látszik, hogy a társadalmi előítéleteket — amihez az idősebbek mereven ragaszkodnak — a fiataloknak sikerül legyőzniök: az előadásra való készülődés közben a kisváros egész ifjúsága közelebb kerül egymáshoz, — a segédjegyzőtől a leggazdagabb vaskereskedő fiáig. Az eseményeknek ezen a pontján — épp, amikor a fiatalság csaknem teljesen együtt van — jön a hír, hogy két fiatalember párbajt vívott egymással a női becsületen esett sérelem megtorlásáért, és ez a párbaj okot adott a főjegyzőnek, hogy betiltsa a fiatalok előadását, s ezzel kihúzza az alapot a közös együttlételek alól. S lám, az »öreg« mindnyájan helyeslik e lépést, mert társadalmi kasztgöjgükben lelkükben mindig is helytelenítették a fiatalok e nagy barátkozását.

Úgy indult ez a történet, mint egy boldog idill: már-már úgy látszott, hogy a nagy emberi érzelmek, a fiatal szívek egymás iránti vonzódása fölibe tud kerülni az elvakult osztály előítéleteknek, kasztindulatoknak, — s a kis regény cselekménye ezen a ponton

veszti el idillikus voltát, amikor a társadalmi osztályelőítéletek erősebbnek bizonyulnak az ifjú szívek szavánál. Móricz ekkor is ilyen társadalmi környezetben még nem tudott idillt teremteni. Számba kell vennünk azt is, hogy az író 1919 után írta e kis regényét, miután előzőleg már megírta a »Légy jó mindhalálíg«-ot. »A kis vereshajú«-ban is ott érezzük a »Légy jó mindhalálíg«-ot megírt író egyik fő problémáját: a gyermekek, illetve a fiatalok és a felnőttek életszemléletének antagonizmusát. Mindezeket emlékeztetünkbe idézve, nem lep meg bennünket, hogy az idillikusnak induló történetet ezzel a keserű bölcsességgel zárja az író: »Dehát ez az, valóban csak ez az élet: szép s nagy dolgok hosszú készüléte s váratlan és gyors halála a virágos bokréta.«

Mint már említettük, a kisregény a »Színházi Élet« számára készült. Ez a tény, hogy először folyóiratban jelent meg, elsősorban bizonyos mérvű vázlatosságán, kidolgozatlanosságán érződik.

A korábbi kisváros ábrázolásai után is megkapó az a biztonság, amivel a kisváros világában tájékozódik az író. Ahogy a saját legszűkebb hazájában, — ahol gyermekként és ifjúként gyűjtötte társadalmi élményeit, — első írói jelentkezésétől azonnal pontos társadalmi elhelyezkedésükben tudta látni alakjait, ekkor már ugyanolyan pontosan tájékozódott ebben a számára eredetileg idegen környezetben, s meg tudta teremteni a felvidéki kisváros színes társadalmi képét. Ez a kisváros — Klopacska — nem a harcossan haladni akaró öntudatos polgárság lakóhelye, hanem polgárai sokban Mikszáth felejtethetetlen kisvároskáinak — Bábaszéknek avagy Körtvélyesnek — lakosaihoz hasonlítanak: »S bizony alig is látszott meg a város képén, hogy az utolsó században két nagy revolúción is átment a világ; itt még mindig a rendi kiváltságok korát éltek az emberek s egy lakodalom alkalmával oly hevesen összeakadtak a patricius családok, hogy a megtisztelő megszólítás után: »Euere Weisheit!...«, mindjárt a leggorombább tegezésre tértek át és kölcsönösen lemocskolták egymást, hogy gögtől elkapatva jobb családból valónak képzelik magukat a szomszédnál... Már arra került a sor, hogy a keményre kikovácsolt kapák s ásók embertelen munkára lesznek felhasználva, mikor Noll Kristóf Jánosnak az a szerencsés ötlete jött, hogy a tűzoltó trombitákat megfúvatván, szerencsésen elterelte a figyelmet efféle hiábavaló törekvésekről.« Móricz ilyen

mikszáthi ízekkel eleveníti meg a kisváros társadalmi légkörét.

Klopacska sok emlékezetes figurája közül is talán egyike a legemlékezetesebbeknek a kis prepa apja, az öreg Kraudy, — akiben a hivatalnokká kényszerült dzsentrit rajzolta meg az író, — mesteri vonásokkal keltve életre az öreg Kraudy fel-fellobbanó úri önérzetét. A Kraudy-család ábrázolásának sok vonásában ráismerhetünk Jankákék családjára.

Különösen szerencsés eszköz az alakok életrekeltésére, a kis felvidéki város atmoszférájának felidézésére Móricz nyelvi leleménye: úgy tudja felhasználni Klopacska lakóinak eltérő nyelvi sajátosságát, hogy nem lesz érdekesség — kuriozumhajászó, hanem ez is alakjai jellemzésének lesz az eszköze.

»A kis vereshajú« nem ér fel a nagy Móricz-regényekkel: a folyóirat porladó hasábjairól való kiemelése azonban nemcsak irodalomtörténetileg volt érdemes, hanem azért is, mert ma is élő próza, amely művészi élményt ad az olvasónak.

*

Az elbeszéléseket témájuk alapján négy nagyobb csoportban közli a kötet. (»Családi kör«, — »Kibirhatatlan...!«, — »Az Úr a tornácon«, — »Életnek vize«.)

»A Családi kör« cím alatt összefoglalt írások témáját nagyobbrészt a saját, illetve felesége családjának életéből vette. Különösen négy elbeszélés emelkedik ki: »Tüzes gép«, — »A mama levelet ír«, — »Az ebédlő és a háló«, — »Öt tojás«.

A »Tüzes gép« témája az egész Móricz-Pallagi-családot megrázó esemény: a cséplőgép felrobbanása és annak következtében a család tönkrementése. Móricz — csaknem 50 év távolságból — úgy eleveníti fel ezt a nagy eseményt, hogy felejthetetlen emléket állít apjának, a merészen nagyratörő parasztembernek. Az író apjának ezt a jellemvonását csodálta legjobban. Ahogy írta róla: »Apám nagyon jószívű ember volt, erős ember, aki nem ijedt meg se a maga árnyékától, se a más öklétől.« Az állandóan kísérletező apa mellett kissé háttérbe szorult ugyan az anya alakja, de Móricz nem kevesebb szeretettel kelti őt is életre: benne, a törekeny asszonyban a gyermekeiért hőssé válni is tudó és mindent vállaló embert szerette és tisztelte.

»A mama levelet ír«, — »Az ebédlő és a háló« és az »Öt tojás« cselekménye Jankákék világában játszódik. Arról is vallanak ezek az elbeszélések, hogy ez a világ milyen új társadalmi élményeket adott Móricznak: az író itt ismerkedett meg a hivatalnokká s így lényegében kispolgári életformába kényszerült volt kismeseknek az életével: de mennyivel más ez a világ, mint a »fenn az ernyő, nincsen kas« elvét alkalmazó al-

földi dzsentri élete, mely még a lecsúszásában is tartja a külső csillogást. Ezek a felvidéki kis urak krajcáros gondokkal küzködnek, a gazdasági válságot létükben érzik meg (Az ebédlő és a háló), feleségüket embertelenül kihasználják, akik a hajdan való szép álmait már csak egy-egy pillanatra idézhetik fel, (»A mama levelet ír«) — s szűk horizontú világukban attól is rettegnek, hogy a vendég ebédre náluk marad; a kultúra iránt semmi érzékük sincs, s azt már nem tudják értékelni, hogy a festő megörökítené egyetlen leányukat (»Öt tojás«).

A »Kibirhatatlan...!« fejezet cím alatt foglalta össze a szerkesztő a nagy gazdasági válságot, s egyáltalán a Horthy-rendszer »kibirhatatlan« politikáját vádoló Móricz-írásokat. Jellemzőjük az ekkor keletkezett elbeszéléseknek az erős drámaiság: a társadalmi feszültség vad emberi indulatokban csapódik le. Ilyen különösen a »Karácsonyi ének«, — de »A házmester« — és »A kapuzénc« is sok ilyen vonást mutat. Móricz művészetének nem új eleme ez a vonás: emlékezzünk csak »A fejsze« felejthetetlen házmesternéjára, aki — miután hírülvette az ura hősi halálát, — úgy áll bosszút a férjét elpusztító úri világon, hogy az uraktól vett hálószebábútort vágja szét a fejszével. — Vagy milyen sokat elárul ezeknek az éveknek nyomasztó atmoszférájáról az »Este, tűz mellett« és »A gép belépett a hivatalba« c. írás is.

E csoport több elbeszélése témájában és atmoszférájában rokon a szintén 1931-ben írt »A fecskék fészket raknak« című kisregény problémakörével. (»Előleg munkára«, »A füst« stb.)

A következő csoport »Az Úr a tornácon« írásai a címadó novella témáját variálják, de már nem annak szellemében: sokkal inkább úgy, hogy az úr a munkásoknak a saját megrövidítésére irányuló szándékát csendes szemhunyorítással veszi tudomásul. Érződik már ezeken az írásokon, hogy az a Móricz Zsigmond írta, aki a »Uri-muri-ban, de különösen a »Forró mezők«-ben és a »Rokonok«-ban leszámolt a dzsentrihez fűződő illúzióival; a »Ritterfalu«-ban alig leplezett ironiával ábrázolja a nemesi múlt még élő anakronizmusait, — s a »Sustorgás«-ban így foglalja össze véleményét erről a letűnő világról; »Vége egy világnak. Még itt vannak a jelek, hogy volt. De már a nagy nyárfák susurlása, meg a nyelvek suttogása énekel róluk csak.«

E két utolsó csoportban összefoglalt elbeszélések egy jelentős részének legfőbb műfaji jellemzője, hogy az elbeszélés és a riport határán állanak: az alakok annyira az életből lépnek be az írásokba, hogy az olvasó gyakran nem is tudja: az író eleven párbeszédet írt-e le, vagy pedig maga bonyolította a mesét.

A kötet utolsó csoportjának címe: »Életnek vize«. E ciklus elbeszélései az örök témával, a szerelemmel foglalkoznak különböző életkorú és társadalmi helyzetű emberek körében. A »Tavaszi« arról vall, hogy a szerelem a leg-egyszerűbb ember szívében is milyen nagy változást hoz: egy idill csírája van ebben az elbeszélésben. Van példa a tragikus kimenetelű szerelemre is a kötet elbeszélései között: az »Orgonanyíláskor történt« és »A kislány kisujjáért«.

Az író által kimondott tanulság mindket-
tőben kérdéses: de az elsőkben lényegében azt mutatja meg Móricz, hogy a háború hogyan deformálta az emberi lelket és a katonaviselt ember mindenáron való boldogságra törekvésében a gyilkoláshoz, — ehhez a hátorúban megtanult eszközhöz — folya-
modott. »A kislány kisujjáért« címűben sem az a lényeges, hogy a falu végül az erkölcsi rend támaszait látja a csendőrokben, hanem az, amit a novella első fele a tömegindulat ábrázolásán át nagyszerűen megmutatott: a legkisebb alkalom is elegendő, hogy a falu jogos indulata a csendőrok ellen csaknem lázadásban törjön ki. Ebben az elbeszélésben

a tömeg indulatainak mesteri meglevenité-
sében remekel az író.

Joggal merül fel a kérdés: mivel gazda-
gítja ez a kötet a Móricz-portrét? Új, csak e kötet elbeszéléseiből elemezhető vonásokkal semmiesetre sem. Az elbeszélések Móricz fej-
lődésének második és harmadik korszakából
valók: túlnyomó többségükben az utóbbiból. A kötet írásai Móricz e korszakokbeli fejlő-
dési képét teszik árnyaltabbá, sokszínűbbé. Móricz életművében egyébként is csak kevés olyan írás van, amelyet nem kellene új életre
keltenünk. E kötet minden darabja meg-
érdemelte, hogy a napilapok és folyóiratok csak kevesek számára megközelíthető hasáb-
jairól egy Móricz-kötet maradandóbb lapjaira
mentette át őket Nagy Péter. Különösen, ha azt is szem előtt tartjuk, hogy — mint az ismertetésből láttuk — néhány egészen kiváló, Móricz java novelláival felérő — írás van kö-
zöttük.

A kötetet Nagy Péter válogatta s rendezte
sajtó alá, — s bevezető sorainak a kalauzo-
lása mellett jól tájékozódhat az olvasó az
elbeszélések között is.

Varga József

GONCSAROV: OBLMOV

(Orosz Remekírók) Fordította Németh László. Új Magyar Könyvkiadó, 1953.

1859-ben, az »Oblomov« megjelenésének
évében, rövid hír közölte a Magyar Néplap
olvasóival, hogy Goncsarov orosz írónak
irigyléreméltóan hatalmas szerzői díjat fi-
zetett kiadója új regényéért. Hol vagyunk
mi még ettől — sóhajt fel a Bach-korszak-
beli Magyarország ujságrója irigykedve.
Ezzel jó időre napirendre tért irodalmunk
Goncsarov regénye felett. Évtizedek múlva,
1887-ben pedig a Fővárosi Lapok közöl
orosz vonatkozásokat ismertető tárcaírója,
Jancsó Benedek tollából néhány egyéni
lelemény híján való sort az oblomovizmusról.
A cikk az akkor már közkeletű fogalmat
magyarázta meg olvasóinak, eleget téve
ezzel az általános műveltség követelmény-
nek. Ezek voltak az Oblomov-ról szóló első
magyar megnyilatkozások; és lényegében
ezek is maradtak mindmáig. Mikor Szabó
Endre fordításában, 1906-ban az »Oblomov«
megjelent a »Klasszikus Regénytár« sor-
zatban, irodalmi visszhangja nem volt.
A Nyugat sem foglalkozott érdemlegesen
ezzel a regénnyel.¹ Lukács György a nagy
orosz realistákról írott kötetében nem tár-
gyalja az »Oblomov«-ot. Illő volt tudni,

hogy Oblomov a tunya emher tétlen életének
irodalmi szimbóluma, afféle világirodalmi
Pató Pál úr, aki ezt tudja, ismerni vélte az
egész regényt is. Most, hogy Németh László
fordításában, a mű jelentőségéhez méltó
köntösben megjelent, lehetővé vált, hogy
közönségünk olvassa és meg is szeresse a
világirodalomnak ezt a remekét:

Ha az »Oblomov«-ot fellapozzuk, első
benyomásunk, hogy a dolga után lóto-futó
világban az öncélú semmitemvés megtestesí-
tőjét ismerjük meg. Tevékeny emberek
sürögnek-forognak fontosságuk tudatában
Oblomov lakásán, miközben a házigazda
nem is diványán, de öltözetlenül, úgyában
heverész. Ez a jómódú, jobbágytartó föld-
birtokos képtelen egy levelet megírni inté-
zőjének, szerelmét képtelen annyira reali-
zálni, hogy házasság legyen belőle; végű
is szállásadónőjét veszi feleségül, és boldogan
éleik, míg meg nem halnak. Dobroljubov
vezetése és immár klasszikus tanulmányá-
ban alaposan elemezte a regénynek ezeket a
vonásait, és meg is állapította azokat a
találó és azóta közhellyé vált következteté-
seket, melyek szerint Oblomov, ez a tétlen
földesúr remekbesikerült típusa a pusztuló-
félben lévő feudális társadalomban élőködő
embernek. Kimutatta Oblomov irodalmi

¹ A bibliográfiai adatokat Kozocsa—Radó
orosz bibliográfiájából merítettem.

rokontípusait, a »felesleges embereket«, így Anyégin. Dobroljubov azonban éppen e rendkívüli jelentőségű végkövetkeztetések miatt nem annyira magát a regényben és egyszersmind a hős lelkében végbemenő folyamatot — vagyis hogy *mint* jutott Oblomov idáig — hanem magát a társadalomban is általánosan fellelhető, *kialakult típust* vizsgálta. Mert bár kimutatja, hogy Oblomov gyermekkorra, neveltetése milyen döntő hatással volt jellemének alakulására; bár észreveszi, hogy Oblomov gondolkozó, tételődő, nem üresfejű ember — maga írja, hogy tanulmánya »Nem Oblomovról szól, hanem csak az »Oblomov« *alkalmából* íródott.² Akkor amikor a l'art pour l'art hívei fellengzős sorokban boncolgatták az »Oblomov« stilisztikai sajátosságait és éppen azt nem akarták észrevenni, ami a legfontosabb volt, tudniillik a feudális társadalom halálos ítéletét, Dobroljubov nem is tehetett mást, mint hogy a regénynek ezt az oldalát vette szemügyre. Vagyis, mint tanulmányának címe is mondja, nem Oblomovról, hanem az *oblomovizmusról* írt.

De „Oblomov“-ot éppen az teszi nem csak az orosz, hanem a világirodalom remekévé, hogy *mindenütt* élő típus, hogy belső fejlődése a társadalom és a lét olyan végső problémáit veti fel, melyekre egy aktív, Stolzokkal teli polgári társadalom olvasója is fel kell hogy figyeljen. Oblomov nem üresfejű, »l'art pour l'art« tétlenkedő. Oblomov felmérte helyét a világban és azt rossznak találta. De nemcsak helyét: az egész őt körülvevő világot találta annak. Oblomov azért tétlen, mert ő a környező társadalom aktivitását céltalannak találja. Goncsarov ezt mindjárt a regény elején tisztázza. A heverésző Oblomovot sorra látogatják a világban forgolódo barátai: társaságbeli aranyifjú, hivatalnok, irodalmár. Oblomov áradozó fecsegésükre, melybe világtól elmaradt barátjuk lenézése is belevegyül, néhány kurta, de világos szóval felel. Mind Oblomov válasza, mind pedig az »aktív« sürgölődők fecsegése mutatja, hogy az író az *általá ábrázolt feudális világban* az aktivitást, mégpedig a társadalmi rendszert fenntartó aktivitást talán még inkább elítéli, mint Oblomov tétlenségét.

»Most mindenütt fogadónap van: Szavinovéknál csütörtökönként van ebéd. Maklasinéknál pénteken, Vjaznyikovéknál vasárnap, Tyumenyev hercegnél szerdán. Minden napom foglalt! — fejezte be Volkov sugárzó szemmel. *S magát nem untatja napról napra így tengeni-tengeni?*« — kérdezi Oblomov.

² Dobroljubov: »Orosz realizmus«. Szikra, 1948, 31. l.

³ »Oblomov.« 17. l.

De a hivatalnok sem jobb az aranyifjúnál: »No és nálatok mi újság? — kérdezte Oblomov.

Sok minden: levelekben nem írják többé »legalázatosabb szolgája«; azt írják »fogadja tiszteletem nyilvánítását«; a törzslapmásolatokat nem kell két példányban fölterjeszteni... Sok minden történt.«⁴

Az olvasó cseppet sem sajnálja Oblomovot, hogy évekkal ezelőtt kilépett a közszolgálatból.

Hátra van még a legszebb találkozások egyike, melyre ifjúkorában Oblomov is hivatottságot érzett: az irodalom. Goncsarov abban a párbeszédben, ami közte és egy irodalmár között lefolyik, nem csak Oblomov állásfoglalását mutatja be, de a maga irodalmi hitvallását is.

»De egyvalamit, könyörgöm, olvasson el; ...«A megkenhető tisztviselő szerelme egy bukott nő iránt.«...Társadalmi életünk egész mechanizmusa le van leplezve benne. Minden rugót megérint, a társadalmi lépcsőzet minden fokán végigszalad. A szerző, mint a bíróságra szokás, megidézi a gyengeségből vétkező hatalmasságot s a megkenhető tisztviselők egész raját, akik becsapják, a bukott nők egész sorát elemzi végig...

Nem, Penkin, én nem olvasom el. (feleli Oblomov majd így folytatja :) Csak gazembereket, bukott asszonyokat festenek, mintha az utcán fognák el és börtönbe vinnék őket. Elbeszéléseikben nem érezni a »láthatatlan könnyeket«. Egy, ami látszik: a durva nevetés, a düh...Ábrázold a gazembert, a bukott nőt, a fölüvalkodott ostobát, de az emberről se feledezz meg. Hol van itt az emberiség? Maguk csak a fejükkel akarnak írni! — mondotta Oblomov szinte sziszegve. — A gondolathoz azt hiszi, nem kell szív? Nem, a gondolatot épp a szeretet teszi gyümölcsözővé....Lefestik a gazembert, a bukott nőt — mondta — az embert pedig elfelejtik, vagy nem tudják ábrázolni. Micsoda művészet ez, miféle költői színeket talál benne? Leplezze le a feslettséget, a mocskot, de ne azzal az igénnyel, hogy ez költészet! ...Embert, embert adjon nekem!...Szeresse az embert.«⁵

Hát ezért tétlen Oblomov. Ezért nem jár társaságba, ezért nem vállal hivatalt, ezért nem olvas. Nem találja a helyét a társadalomban. »Főlösleges ember«, mint Anyégin, de ő már tudja, hogy miért az. Gyermekkorra, neveltetésének körülményei Oblomovkán csak az első lépcsőt jelentették az oblomovizmus felé. A kor többi Oblomovja meg is állt ezen a lépcsőfokon; buta, elhízott földesúr maradt. De Goncsarov a legnagyobb igénnyel

⁴ Id. mű. 19. l.

⁵ Id. mű. 23—25. l.

lép fel hőseivel szemben: a műveltség, az érzelmek, a barátság, a társadalom-nyújtotta lehetőségek magas fokára kell Oblomovnak eljutnia, hogy cseppnyi kétségünk se lehessen, ilyen körülmények között nem lehet az életet vállalni.

A következő lépcső a barátság. Stolz, az ideális polgár, kinek a munka az istene, megpróbálja barátját cselekvésre ösztönözni. Mondják, hogy ez a Stolz nem egészen sikerült alakja Goncsárovnak: olyan eszményi, oly tökéletes, hogy ilyen polgár nincs is. Mondják, hogy Goncsárov itt tévedett, bár helyesen ismerte fel a feudalizmussal szemben a polgári haladás szükségességét, magát a burzsoáziát túlbecsülte. Hogy Stolz valóban szinte karikírozottan ideális lény, az kétségtelen. De miért? Mert így Oblomov a neki felkinált életforma leg-tökéletesebb, eszményi példányát ismerhette meg Stolz barátjában. De Oblomovnak még az így megismert életforma sem kellett. Oblomov jól látta, hogy Stolz története, üzlete, lótatása-futása és ennek révén gazdagodása üres, céltalan élet. És hogy mennivre igaza volt, azt Olgának, Stolz feleségének és Oblomov egykori szerelmének tünődései, kielégületlensége mutatják. Oblomov erről így vitatkozik Stolzal:

»Hát milyen élet tetszik? — kérdezte Stolz. Nem az ilyen, mint ez itt.

Dehát mi az voltaképen, ami annyira nem tetszik?

Semmi; ez az örökös versenyfutás, a hitvány kis szenvedélyek játéka, különösen a mohóság: egymás utának az ellállása, pletyka, szapulás, a másiknak adott fricskák, ahogy egymást tetőtől talpig végigmérik.... Unalom, unalom, unalom! Hol van itt az ember? Hol van az emberi teljesség? Hova bujt el, hogy váltotta fel magát mindenféle semmisségre?»⁶

Oblomov tehát a polgári átalakulás útjának hibáit is előre látja és tudatosan vállalja. Oblomov az embert keresi és az embert nem találja. Így menekül az utolsó lehetőséghez, a szerelemhez. Egy tevékeny, nagy tettékre vágyó, öntudatos lányba szeret. Oblomov feladja házasságkerülő elvét szerelme, Olga kedvéért, tervezget; házasságra készül. Testi kapcsolat sem volt Olga és Oblomov között. Mégis, kölcsönösen csalódnak egymásban. Oblomov rájön, hogy Olga abban a reményben szereti őt, hogy majd Stolz-féle aktív üzletembert vagy földbirtokán újító, modern gazdát nevel belőle; tehát olyan embert, akivé Oblomov tudatosan nem akar válni. Lemond Olgáról; és Olga valóban Stolzhoz megy férjhez. Ne higyük, hogy ez a lemondás könnyű volt a kényelemszerető Oblomovnak, hogy olcsó ürüggyel megszabadult egy kényel-

metlen házasság terhétől. Oblomovnak erről a szerelméről való lemondása áldozat volt, életének legnagyobb áldozata, mint ahogy ez a szerelem is életének legnagyobb és leg-tartalmasabb élménye maradt. A szakításba Oblomov belebetegedett, és hinnünk kell Goncsarovnak, a szerzőnek, hogy igen súlyosan. Igaz, hogy végül is Olga adta ki Oblomov útját; de Oblomov már hónapokkal előbb őszintén feltárta magát Olgának, és éppen azért maradt mégis mellette, mert annyira szerette. Nem érthetünk tehát egyet Dobroljubovval, aki, bár itt is Oblomovokról és nem Oblomovról, tehát ismét az Oblomov alkalmából ír, ezt mondja: »Valamennyi Oblomov viszonya a nőkhöz egyformán szegyenletes. Egyáltalán nem tudnak szeretni és nem tudják, mit keressenek a szerelemben, éppúgy, mint az életben általában.» »Anyégin valóban ilyen »Oblomov«, de Goncsarov Oblomovja nem. Mint maga Goncsarov írja: »Oblomov nem fog meghajolni a hazugság bálványára előtt...« És nem azért nem hajol meg előtte, mert »Lusta felkelni a diványról« (Dobroljubov), hanem azért nem kel fel a diványról, hogy ne kelljen meghajolnia.

Persze Oblomov gondolatait neveltetésének körülményei, a pompásan leírt oblomovkai állapotok és egész úri kényelemben eltöltött élete erősen befolyásolták. Nem ideális hős ő, hiszen akkor nem lenne Oblomov, hanem — ember, éppen olyan ember, mint amilyent ő kívánt olvasni az irodalomban. Így aztán a társadalommal szembeni elutasító állásfoglalása sem képes aktivitássá realizálódni; élete végén már gondolatlanul, valóban üres tespedésben él. De ezt az elutasító állásfoglalást észre kell, hogy vegyük Oblomovban. Éppen ez teszi Oblomovot a világirodalom páratlan alakjává.

»...Ekép az öntudat

Belőlünk mind gyávat csinál,

S az elszántság természetes színét

A gondolat halványra betegíti;

Ily kétkedés által sok nagyszerű,

Fontos merény kifordul medriből

S elveszti »tett« nevét...«

— olvashatjuk Hamlet híres monológjában.

Így lett a világmegváltó terveket forgató Oblomovból is kiutat nem találó, a csődbe és mozdulatlanságba tudatosan menekülő ember. És így lett a kora orosz társadalmának minden hibáját oly éles szemmel meg-látó és oly remekül ábrázoló Goncsarovból is kiábrándult, passzívan szemlélődő ember, aki élete utolsó éveit ezekkel a leg-tökéletesebb oblomovizmusban töltötte, kiábrándultan abból, amit tapasztalt és hitetlenül abban, aminek jönnie kellett és amit annyira várt... Lehetetlen az Oblomovban észre nem venni

⁶ Id. mű. 148. 1.

⁷ Dubroljubov id. mű. 53. 1.

bizonyos önéletrajzi vonatkozásokat; hiszen éppen e líraiság miatt oly emberien rokonszenves Oblomov alakja minden hibáját ellenére is. Mikor Oblomov a már idézett részben a realista irodalom feladatairól beszél, mikor az »ideális csöndet« emlegeti: mindig Goncsarov személyes vallomását véljük hallani. Különbösen Goncsarov maga írja »Szülőföldemen« című írásában Szim-birszkről: (a város képe) »Az álom és a tespedés képein kívül nem mutatott semmi mást.«⁸ Akárcsak — Oblomovka. Dobroljubovnak Goncsarov alkotásmódját jellemző szép sorai fejezik ki legjobban a hasonlóságot: »Tehetsége nem könnyen fogad be benyomásokat; nem gyűjt lírai dalra, ha meglát egy rózsát vagy fülemülét; meghatódik, megáll, soká nézelődik, hallgatódik, eltűnődik.« Akárcsak — Oblomov.

De nem csupán azért az egész világirodalomnak közös kincse az Oblomov, mert általános érvényű embertípust sikerült benne megalkotni. A regény más vonatkozásokban is korszakalkotó jelentőségű. Goncsarov »attól a jelenségtől, amely egyszer a szemébe ötlött, nem akar elválni, míg csak végig nem követte, nem kutatta ki okait, nem értette meg összefüggését minden jelenséggel. Arra törekedett, hogy azt a véletlen jelenséget, amely felvillant a szeme előtt, típusá emelje, hogy fajtáját és jellegét meghatározza. Azért számára *semmi sem üres vagy kicsinyes*. . . «⁹ — írja Dobroljubov. Valóban: Goncsarov annak a kritikai realizmusnak tökéletes mestere, mely a jelenségek tárgyilagossá, hűvössé, minden irányban elfogulatlan leírását és rögzítését vallotta elvének. Ez a stílus Stendhallal kezdődik és Meriméennel kereszttül Flaubert, Goncsarov, később Maupassant életművében érte el művészi csúcstét.

Egyszersmind Goncsarov bámulatatosan bánik a regényíró legveszedelmesebb vetély-

⁸. Zercsanyinov—Rajhin—Sztrazsev: Az Orosz irodalom története. 176. l.

⁹. Dobroljubov id. mű. 34. l.

ALOIS JIRÁSEK: MINDENKI ELLEN

Fordította: Németh László, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1954.

Jiráseknek, a cseh történelmi regény legjelentősebb művelőjének ez már a harmadik magyar nyelven megjelent munkája. Az előző kettő (A kutyafejűek, Sötétség) a fehérrhegyi vereség után bekövetkezett Habsburg-elynyomás időszakába vezet, a cseh nemzeti történelemnek talán legszomorúbb két századáról, a 17—18. századról, ennek belső viszonyairól fest képet. Jirásek történet-

társával, legnehezebben leküzdhető akadályával: az idővel. Az a mód, ahogyan többszáz oldalon keresztül végigvezeti hőseinek úgyszólván minden külső eseményt nélkülöző, de belső élményekben és válságokban annál gazdagabb életét az olvasót, olyan bravúr, amit csak évtizedek múlva kíséreltek meg mások.

Goncsarov és Oblomov sikeresen rögzíti meg az időt és ebben éppoly mester, mint kortársa és módszer tekintetében fegyvertársa, Flaubert, kinek halhatatlan »Education sentimentale«-ja és az Oblomov között nem egy szempontból vonható érdekes párhuzam.

Hogy az új »Oblomov« oly maradéktalanul élvezhető, abban jelentős része van Németh László kitűnő fordításának. Fordítása mintaszerű; ismételnünk kell Veres Péternek a »Szellemesek« fordításával kapcsolatban tett nyilatkozatát: az a tökéletes benne, hogy nem lehet észrevenni a fordítót. Ez pedig nagy szó olyan erős alkotó-egységiségnél, mint Németh László, kinek néhány év előtt készült Thornton Wilder »Caesar« fordítását olvasva, még gyakran tapasztalhattuk, hogy az író Németh László mennyire birkózik a *fordítóval*, Wilder stílusa Németh Lászlóéval. Ez a fordítás, akárcsak a Karenina Anna, híven és mégis magyarosan adja vissza a szerző stílusát. Emellett anélkül, hogy ez bántó vagy szembeszökő lenne, sikerült a korbéli távolságot is éreztetni, azt, hogy ezek az emberek a múlt század közepén élnek.

Németh László mindig pontosan megtalálta a hangulathoz, a leírt eseményhez illő magyar kifejezést. Sem szószerint nem fordított, sem szabadjára nem engedte tollát. Egyszóval: mintaszerű műfordításban olvashatjuk az Oblomovot. Reméljük, hogy az orosz irodalom többi nagy klasszikusát is ilyen avatott tolmácsolásban élvezhetjük majd.

Nemeskürty István

szemléletének haladó vonásai már e két — nagyjából azonos korszakban lejátszódó — regényében is jól érvényesülnek. Azokkal a kísérletekkel szemben, amelyek a cseh irodalomban és a cseh polgári történetírásban megpróbálták tisztára mosni az ellenreformáció időszakát (a regényben Durych, a történettudományban Pekař), Jirásek eloszlát e korszak körül minden illúziót, s a

cseh nép anyagi és kulturális haladásának mércéjén mutatja ki az ellenreformáció, a Habsburg-abszolútizmus reakciós tartalmát.

A két korábban megjelent Jirások-regény a magyar olvasó számára két alapvető felismerést hozott: az egyik az, hogy a cseh népi ellenállás nem szűnt meg az 1620. évi fehérhegyi csatával és a cseh protestáns rendi ellenzék képviselőinek kivégzésével vagy emigrálásával; a 17–18. századbeli cseh történelemben a meg-megújuló parasztfelkelések egész sorával találkozunk. A másik tanulság pedig az, hogy az ellenreformáció minden kegyetlensége sem tudta kiölni a cseh népből a huszita eszméket, a könyvégető jezsuiták fáradozása nem járt eredménnyel, a Cseh Testvérek tiltott könyvei és velük a lelkiismereti szabadság gondolata túlélték e nehéz századokat, s így vált lehetővé — a nép forradalmi hagyomány-tisztelete révén — a folytonosság a huszitizmus és a 19. század elején beálló nemzeti újjászületés mozgalma között. Jirások a cseh történelemnek ezt a folytonosságát, az előremutató hagyományoknak ezt a századokon való átívelését valóban nagy művészi erővel, képzelettel és szinte tudományos felkészültséggel örökölték meg regényeiben és drámáiban.

Jirások írói törekvéseinek legmagasabb célja azonban a huszitizmus korának megörökítése. Erre készült, ehhez gyűjtötte az erejét, és elég hamar el is jutott e nagyszabású feladat teljesítéséhez. Igaz, előbb tanulságos iskolát járt ki. Mindenekelőtt megismerkedett szűkebb hazájával, Kelet-Csehországgal, amelynek természeti szépségeit már fogékonny gyermekei szemmel magába szívta, s később regényeiben remekül kifejezte. A tájjal — kopár fennsíkokkal, behavazott hegyoldalakkal, a dombok alján megbúvó kis falvakkal — együtt megörözdtek benne a cseh vidék régi mondái is. A náchodi szoros környékén időtlen-idők óta dúltak a harcok a betolakodó ellenséggel, erre menekültek a 17. században a hazájuktól fájó szívvel búcsúzó cseh exulánsok, itt törtek be 1866-ban, Jirások gyermekkorában a poroszok. A hadiszerek csörgése, fegyverek, puskák, vadul rohanó embercsoportok, haldokló katonák, a csata mozgalmas képei így lettek szerves részeivé az ifjú Jirások képzeletvilágának és későbbi regényeinek is. A fiatal Jirások azonban az egyetemen történelmet is tanult, s megírandó műveihez szorgalmas levéltári kutatómunkával készült. Gyűjtötte, kedvvel cédulázta a források apró adatait, tanulmányozta a múltat, behatóan foglalkozott város történettel, megismerkedett az anyagi kultúra fejlődéstörténetével, a házak építésmódjával, az egyes korok viseletével, ruháival, de gyűjtötte a népszokásokat is, feljegyezte a

nép szórákozás módját, nyelvi sajátosságait, alaposan megfigyelte, hogyan élt a régi idők különböző társadalmi osztályainak egy-egy képviselője. Az életempíria e hiteles felhasználása tette Jirásokat realista íróvá. Egy-egy korszak történelmi arculatának megformálása körül Jirásoknak kétségtelenül nagyobb érdemei vannak, mint a cseh burzsoá történetírásnak, amely sohasem tudott eljutni a cseh múltnak olyan haladó szemléletéig, amilyen Jirások regényeit jellemzi. Kivétel mindössze Palaczky nagy történeti művének a huszita korról foglalkozó fejezete, — itt a liberális burzsoá történetíró szerencsésen találkozott Jirásokkal és az egész haladó cseh történettudománnyal.

A »Mindenképpen« egy nagyterjedelmű huszita tárgyú trilógia középső része, önálló mű és talán a legsikerültebb mindazok között, amelyeket az író a huszita mozgalomnak szentelt. Cselekménye 1420-ban játszódik le, tehát a huszita forradalmi mozgalom leg-szebb sikereinek idején, amikor a népi összetételű sereg fényes győzelmeket arat Zsigmond király egyesült kereszties hadain, több apróbb-nagyobb összecsapás után a »testvérek« a vitkovi csatában felszabadították egész Prágát, és a husziták dicsőségének az egész világban híre száll. A regény mindenekelőtt a felhalmozott történelmi anyag gazdagságával váltja ki elismerésünket; hosszú évek fáradságos levéltári kutatásainak eredményét összegezi. Jirások történelmi hitelességgel írja le a huszita kor Prágáját, a dél-csehországi Tábor városát, ahol a huszita gondolat hívei isten földi országának megvalósítására készülnek, ahol megszűnik a vagyoni különbség, nem lesz adós és nem lesz hitelező, hanem közös nagy kádakban gyűlik a felhalmozott kincs. Leírja a vidéki cseh központokat, Hradecet, Kutná Horát, Příbénicét, a cseh várakat, erődöket, mindama nevezetes helyeket, ahol a kor nagy csatái lefolytak. Jirások azonban nem egyszerű krónikás és nem is egyszerű leíró, az ő realizmusában a leíró elemek nem jutnak túlsúlyra a mozgás, a cselekmény, az alakok és helyzetek belső dinamikája mellett. Elbeszélő a szó legjobb értelmében, akinél a fabula egy percre sem szakad meg, és még a tisztán leíró részeket is bele tudja építeni az események folyásába. A történet menete gyors sodrású, nincs helye itt az írói kalandozásnak vagy a hosszas kommentárnak. A leíró részek nem tehetételei az események előadásának, mert még a leírásokban is folytonos mozgás, változás nyilvánul meg. Nagyon jellemző ebből a szempontból Tábor városának leírása. Újból és újból visszatér Jirások az épülő város képeihez, de milyen eleven és mozgalmas minden újabb leírása: ott vagyunk az épülő új nagy huszita központ falai között, látjuk az utcák sokasodó

példázza legjobban, mennyire nem ért egyet Jirásek a szektásokkal: e finom, törekeny asszony — Jirásek egyik legsikerültebb nőalakja — minden csalódásáért Táborban keresett vigaszt, a prédikátorok hatására elhagyta otthonát, hogy az új közösség építésében találja meg élete értelmét, s végülis csalódnia kell Tabor szellemében a tobzódó, nemi szabadságot követelő örültek kergetik tűzhalálba férjével, Bidlinskyvel együtt.

A »Mindenki ellen« legfőbb erényét a korrajz gazdagságában, magának a huszita mozgalomnak helyes történeti felfogásában kell látnunk. Jirásek realizmusa következetes és töretlen, nincs benne semmilyen kisiklás a romantikus hőskultusz, az alakok idealizálása, az események eltorzítása vagy stilizálása irányában. Jirásek a múlt század 80-as éveiben olyan útra lépett, amely joggal látszhatott újnak, és amelyen csak kevesen tudták követni. Hazafiasságát az akkori, kozmopolita hatásoknak hódoló cseh burzsoázia nem értékelte, s bár az író népszerűsége mindenkor nagy volt, a polgári irodalomtörténetírás egyes képviselői e népszerűség magyarázatát abban keresték, hogy Jirásek jó krónikáiról erényeire hívták fel a figyelmet. A »Mindenki ellen« alapján megfigyelhetjük, mennyire igaz és mennyire hamis ez az értékelés. Bizonyos, hogy Jirásek a történeti regény feladatát a kor lényegének visszaadásában látta. E lényeghez hozzátartozik azoknak a mélyebb rúgóknak a megmutatása, amelyek a kor embereit mozgatták. Ez a főrekvés azonban már messze túlmutat a krónikáiról színvonalán, hiszen Jirásek felfogása szerint e történelmi mozgatórúgók elsősorban társadalmi okokban gyökereznek. Ez világosan kitetszik a »Mindenki ellen« olvasása közben is: Jirásek parasztjai, köznemesei a kizsákmányoló, hazug társadalmi rend ellen láznak, és nem egyéni sértődés vezeti őket a huszita táborba. Németgyűlöletüknek is megvan a jól megalapozott oka, — s ez ismét társadalmi. Jirásek mély belső összefüggéseiben szemléli a 15. század cseh társadalmának mozgalmát, és már csak ezért sem tekinthető pusztá krónikásnak vagy leírónak. A korszak lényege mellett azután van érzéke a külsőségek megfigyeléséhez is, de vajon valóban külsőségek-e ezek? Művészi szempontból minden bizonnyal nem tekinthető külsőségnek az, hogy Jirásek aprólékosan megfigyeli a régi emberek szokásait, gondolkodását, sőt ruházatát, fegyverzetét is. A kultúrtörténeti adalékok nála nem válnak el az ábrázolt embertől s ennek történetétől, hanem szervesen egybefonódnak az emberrel és ennek sorsával. Jirásekben nem él külön az író (aki a mesét szövi) és a történész (aki a történeti adalékokat rögzíti). Az író és a történettudós benne egygyéforrt.

Ami Jiráseknek ebben a regényében szembe-tűnő fogyatékoság, az egyben az író egész munkásságának hiányossága. Széteső a regény kompozíciója. Az események széles mederben folynak, nagy területeket járunk be, az író ide-oda vándoroltatja alakjait, de mindez nem irányul egyetlen kivethető cél felé, az események szálaít az író nem rántja össze, a hősök nem találkoznak a történet drámai kifejlésében, sorsuk nem emelkedik és nem zuhan, alakjuk sem válik ki éles kontúrokkal, és nem lesz izgalmas az olvasó számára, a cselekmény nem sűrűsödik olyan módon, ahogy azt a regényekben megszoktuk. Nincsen egyetlen igazi hőse sem a műnek: a hvozdnói nemes ugyan ott él Zsizka közvetlen környezetében, a harcokban is kitünteteti magát, de nem olyan érdekes és nagy jellem, hogy hőssé válhatnék. Az úrfi pedig csak afféle kóbor lovag, akivel hol itt, hol ott találkozunk, és mindössze a noviciához fűződő ábrándja, Zdena iránti érdeklődése fűzi össze a regény többi szereplőjével, s ez gyenge kapocs. Általában: a földi szenvedélyek kevésbé fűtik Jirásek embereit, talán csak Zdena és Bidlinsky viszonyában válik kevésbé légiessé a férfi és nő viszonya. Kár, hogy az író nem tudott olyan alakot teremteni, aki mintegy megtestesítené a huszita gondolatot, s akinek sorsa a regény gerincét alkotná.

A fordító, Németh László, nagy munkát végzett Jirásek regényének tolmácsolásával. Feladata nem volt könnyű: a nyelvi hűség mellett a kortörténeti hűség, a történeti légkör visszaadása is kötelezte. Jirásek-nél az archaizmust nem egyszer egy-egy régies kifejezés van hivatva megteremteni, Németh László inkább a nyelvhasználat régiességével, a mondat szerkezetének a mai-tól eltérő módjával (ami nem egyszer nem annyira régiességnek, mint magyartalanságnak hangzik!) iparkodott a korfestő hangulatot megteremteni. Összetett mondatait elég híven követik a cseh eredetit, és bizony elég fárasztóan hatnak, különösen a regény első felében. Egy-egy mondata felett az olvasó hosszasan elgondolkozhat és szövegmagyarázatra kényszerült. (A könyv 110. lapján olvassuk az alábbi mondatot: »Hogy a fiatal nemesasszonyt ez egy pillanatra se döbbsentette meg, hogy az egész fogadtatást mint magától értetődőt fogta föl, mintha régtől hozzászokott volna, hogy maga is olyan testvériesen viselkedett, olyan őszintén, minden erőltetés nélkül: a posztó-készítő feleségének ez jól esett: és noha megkivánta, nagyon is megtetszett.« A mondat végének a megfejtéséhez a cseh eredetihez kellett nyúlnom.) A fordításnak kétségkívül legsikerültebb részei a párbeszédek, ezek kifejezőek, találóak s amellet hűek is. A kötetbe belekerült számos apróbb tévedés,

szövegbeli eltérés: ezeket az ellenőrző szerkesztésnek kellett volna észrevennie és kijavítania. Így pl. a fordításban a 15. oldalon azt olvassuk, hogy »Néhány lovas tört ki a tömegeből«, az eredetiben egy lovasról van szó. A 17. oldalon: »vagy nyolcszázan lehettek«, az eredetiben »kterých bylo do bre sto« áll, tehát jó száz emberről van szó. A 30. oldalon a »lipa«-t egy ízben nyárfának fordítja a könyv, másutt pedig helyesen hársfa áll. A 39. oldalon a »statny« hetykének van fordítva, méghozzá ilyen módon: »A hozzá

hasonló, hetyke Bzi földesura«, holott a »hetyke« (helyesen: derék) jelző nem Bzi várára, hanem a földesúrra vonatkozik. A cseh nevek átírásában nincs következtetés; a fonetikai elv megkövetelte volna az ilyen nevek teljes átírását is, mint pl. Hradistye, Ctibor, Luzsnice, Martin, Radonice, Horusice (helyesen Horusice) stb. A könyvet Szalatinai Rezső előszava és jegyzetei egészítik ki.

Kovács Endre

A MAGYAR IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA 1951—52

Osszeállította: Kozocsa Sándor. Művelt Nép, Budapest, 1954

Kozocsa Sándor magyar irodalmi bibliográfiája kulturális életünkben igen hasznos szolgálatot teljesít. A bibliográfia folyamatosan megjelenő kötetei, amelyek egy-egy rövidebb-hosszabb periódus irodalmi és irodalomtudományi termését regisztrálják, nemcsak az irodalommal foglalkozó szakemberek, tanárok és könyvtárosok munkájának fontos segédeszközei, hanem értékes útbaigazításokat nyerhet belőlük a fiatal szocialista kultúránk eredményei iránt érdeklődő olvasó is.

A bibliográfia legutóbbi kötete két év anyagáról ad számot. Ezek az évek: az 1951—52-es esztendő természetesen még csak az első lépéseket jelölik irodalmunknak a szocialista realizmus felé vezető útján. A bibliográfia adatai híven tükrözik a sematizmus és a polgári ideológia visszahúzó hatása elleni szakadatlan küzdelmeket, de az e harc folyamán kivívott jelentős sikerekről is tanúskodnak — hiszen az 1951—52-es éveket olyan kiváló művek megjelenése teszi irodalmilag emlékeztetéssé, mint pl. *Illyés Gyula* »Ozorai példa« és »Fáklyaláng« c. drámái, *Veres Péter* »Szegények szerelme« c. regénye, vagy *Benjamin László* »Tűzzel-késsel« c. verskötete.

Haladó hagyományaink ápolása és felhasználása terén az 1951—52-es esztendők igen komoly eredményekkel büszkélkedhetnek. A »Magyar Klasszikusok« sorozatának gyors egymásutánban megjelenő kötetei, Balassi, Petőfi, Arany műveinek akadémiánk gondozásában napvilágot látó kritikai kiadásai, a Mikszáth és Móricz válogatott műveit tartalmazó sorozatok megindulása tesznek bizonyosságot arról az egyre fokozódó szeretetről és érdeklődésről, amellyel szocialista kultúrpolitikánk a magyar irodalom nagyszerű klasszikus öröksége felé fordul. Az 1952-es Móricz-évforduló anyaga különö-

sen kiemelkedik gazdag könyv- és tanulmányi termésével.

A bibliográfia adatai azonban könyvkiadásunk és irodalomtörténetírásunk bizonyos (azóta sem felszámolt) hibáira is rávilágítanak, amelyek éppen a most felsorolt szép eredmények szomszédságában tűnnek szemünkbe különös élességgel. A bátor kezdeményezőkétség hiánya s a »kényes kérdések« óvatos megkerülésére való hajlandóság, amely még ma is nem csekély mértékben akadályozza az irodalomtörténeti kutatómunka fejlődését, jellemzően mutatkozik meg abban a tényben, hogy pl. Babits, Kosztolányi és Karinthy művei egyáltalán nem szerepelnek az újból kiadott klasszikus alkotások között, s az életművük marxista feldolgozására vállalkozó nagyobb igényű tanulmányokkal is adós maradt irodalomtudományunk. Még mehökkentőbb (mert az említett okokkal sem magyarázható) jelenség az, hogy irodalmunk olyan kiemelkedő alakjaival, mint Kölcsey, Berzsenyi, Kisfaludy Károly vagy Reviczky — két év anyagában egyetlen számottevő írás sem foglalkozik. E mulasztások minél sürgősebb pótlása irodalomtörténezeink elodázhatatlan feladata.

A bibliográfia elrendezése az előző kötetek felépítésének helyes elveit követi. Az egyes évek anyaga az elvi jellegű cikkeket és tanulmányokat szorítva általában résszel kezdődik, az egyes írókra vonatkozó adatokkal: önálló kötetekben megjelent munkáik és a róluk szóló irodalom felsorolásával folytatódik s a megzenésített irodalmi művek jegyzékével zárul.

Az ilyenfajta bibliográfiák anyagának, tárgykorének pontos megszabását a szükségképpen felmerülő határkérdések teszik műfelett nehezzé. Ezeket Kozocsa sem tudta mindig megnyugtató módon megoldani:

a szorosabban irodalmi vonatkozású publikációk mellett helyet ad nyelvtudományi és színházművészeti tárgyú közleményeknek is, mellőz viszont olyan fontos írásokat, mint *Lukács György* »A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája« c. cikke (Irodalmi Újság 1952. 7. sz.).

Több olyan művet is hiába keresünk a bibliográfiában, amelyeknek semmiképpen sem lenne szabad hiányozniuk belőle. Még a könyvek közt is akad, ami elkerülte Kozocsa figyelmét: »A magyar írók első kongresszusa« c. kötet (Művelt Nép könyvkiadó, 1951; ennek a fontos kiadványnak a kimaradása különösen sajnálatos), valamint *Boldizsár Iván* »Magyarországi napló« c. műve (Szépirodalmi könyvkiadó, 1951).

A felhasznált újságok és folyóiratok irodalmi tárgyú cikkeinek teljes számbavételét szintén nem sikerült megvalósítani. A »Hét évszázad magyar versei« c. antológiáról szóló ismertetések között nem találjuk meg *Fekete Sándornak* a Szabad Nép-ben közölt bírálatát. *Mészáros Istvánnak* »A fekete lobogó« című, Ady antiklerikális publicisztikájával foglalkozó tanulmánya (Társ. Szemle, 1951. okt.—nov.) szintén nem szerepel a bibliográfiában. Az »Új hang« 1952-es évfolyamának cikkei közül hiányzik *Tóth Sándor*: Gyermekekről (szeptemberi és október-novemberi számok) c. írása. Az »Irodalmi Újság« 1951-es és 52-es évfolyamának alábbi közleményei maradtak ki indokolatlanul a bibliográfiából: *Hubay Miklós*: Tiszatáj — Építünk (1951, 15. sz.) *Komlós Aladár*: Marx elfeledett magyar híve (1951, 18. sz.) *Kovács András*: Irodalmunk legnépszerűbb műfaja (1952, 8. sz.) *Somlyó György*: »A holnap visszadalolja majd, mit néki mondok« (1952, 12. sz.).

A bibliográfia használhatóságát nehezíti, hogy a szerkesztő több esetben — pusztán a cikke címe alapján ítélve — az általános részbe sorolt be olyan írásokat, amelyeket tartalmuk nem ide, hanem az egyes írókkal foglalkozó részbe utalna. Ilyenek pl. *Gergely Mihály*: Hozzászólás egy bírálathoz, (12. l., a szerző saját könyvére vonatkozó önkritikai cikk.) *Hegedüs Zoltán*: Az ember és írói ösztinteségről, (13. l., Galgóczi Erzsébet egy novelláját elemzi) *Puruczki Béla*: Egy kritika olvasása közben (20. l., Sándor András egyik művét tárgyalja), *Sólyom László*: A sematizmus és segítőtje (21. l., Urbán Ernő »Gál Anna diadala« c. darabjával foglalkozik), *Zelk Zoltán*: Hala-vala, vilója, avagy az eposz paródiája (24. l., Komjáthy István két könyvét bírálja). A felsorolt cikkeket a bennük tárgyalt írókra vonatkozó címszavaknál kellett volna regisztrálni. Hasznos lett volna az is, ha az olyan összefoglaló jellegű, de egyes művek részletesebb vizsgálatára is kiterjeszkedő írásokat,

mint pl. *Kónya Lajos*: Költészetünk mai helyzete vagy *Molnár Miklós*: Drámai irodalmunk a fejlődés útján c. tanulmányait, a bibliográfia felbontja, az elemzett alkotások mindegyike mellett külön utalva rájuk.

Talalkozunk a bibliográfiában a most kifogásolt eljárás fordítottjával is: *Veres Péter*: »szerelem« a mai magyar irodalomban c. írása pl. csak a Déry Tibor címszó alatt szerepel (110. l.) — holott ez a cikk korántsem egyedül Déryvel foglalkozik és így az általános részben is helyet érdemelt volna. Az egyes cikkek besorolását illetően különben még jónehány apróbb következtelenséget szöveghetnénk.

Meg kell említenünk azt is, hogy a bibliográfia adatai között nem egy pontatlanságra bukkanhatunk. Így pl. *Veres Péter* »Próbátétel« c. művét regénynek minősíti (67. l.) holott az valójában novelláskötet. A 109. oldalon tévesen jelöli meg *Abódy Bélát*, egy — Déryné naplójáról szóló — bírálat szerzőjéül, a 150. oldalon pedig *Németh Lászlónak* tulajdonít egy cikket, melynek valódi szerzője *Németh Ferenc*. A 60. oldalon a »Valóság és költészet« c. cikk mellől elmaradt a szerző (*Boldizsár Iván*) neve. *Sötér István* »Arany János« c. tanulmányánál, melyből a »Csillag« 1952-ben két folytatást közölt, a bibliográfia csak egy folytatás oldalszámait adja meg. Téves oldalszámot közöl *Bóka László Sárosi* »Aranytrombitá«-járól szóló ismertető esetében is: a cikk a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és irod. tud. osztályközleményei 1951-es kötetének nem 225—265, hanem 412—417 oldalain található. Ez a legutóbbi elírás azért különösen zavaró, mert az érdeklődő olvasó a bibliográfia adata nyomán 40 oldalas tanulmányt várna, ehelyett viszont egy 5 oldalnyi recenziót talál. Az írók személyét rejtő betűjeleket Kozocsa az esetek egy részében feloldja ugyan, de több ízben olyankor is elmulasztja ezt, amikor pedig a szerző kilétének megállapítása nem okozott volna különösebb nehézséget. Nem mentes a hibáktól a bibliográfia végén közölt név- és tárgymutató sem.

A hiányosságoknak ezt a terjedelmes listáját (amelyet egyébként még bizonyára sokáig lehetne szaporítani) nem valami öncélú, kákán is csomót kereső akadémuskodás iratta le velünk. Jól tudjuk: hibátlan bibliográfia gyakorlatilag elképzelhetetlen — ám a hibákat valószínűleg csökkentené, ha a szerkesztő az összeállítás munkájába másokat is bevonna s így az ilyenfajta bibliográfia készítésénél a szervezett, kollektív munka módszerei érvényesülnének. Reméljük, hogy észrevételeinket Kozocsa értékesíteni tudja majd további munkája folyamán, és ebben az esetben e megjegyzések nem voltak teljesen haszontalanok.

Oltványi Ambrus

Mark Twain neve ott szerepel a világhíradalom legolvasottabb, legnépszerűbb íróinak névsorában. Az író népszerűségének azonban nagyonis kettős jellege van napjainkban. A polgári irodalomtudomány — amint ezt Bobrova kifejti könyvében — Mark Twainből olcsó humoristát faragott, és gondosan lecsiszolta írói alakjáról és művészetéről azokat az »érdes kinövéseket«, melyek az önelégült polgári életszemlélet, az uralkodó osztály életszemlélete számára túlnőttül kényelmetleneknek bizonyultak. Mark Twain nevével kapcsolatosan azonban a köztudatban nálunk, Magyarországon is sokan pusztán a szellemes, sziporkázó humoristára gondolnak, aminek egyik nem lényegtelen oka az, hogy éppen legharcosabb írásainak nagy része nincsen magyar nyelvre lefordítva. (Ebből a szempontból A látott város és az Utazás az Egenlítő körül c. kötetek szolgálnak a többévtizedes mulasztás pótlására). Az író igazi népszerűsége csak műveinek alapos marxista elemzése után bontakozhat ki teljes mélységében, a polgári irodalomtörténetírás tendenciózus ferdtételeinek kiküszöbölése révén.

Már fiatalkori írásában is, melyekben a mondanivaló kiforratlan még, megkapó az erőteljes, friss hang, az ábrázolás életközelsége. A déli rabszolgatartók felett aratott győzelem után bontakozik ki Mark Twain művészete. A hihetetlenül gyors, nagy méretekben meginduló kapitalizálódás ennek a fejlődésnek minden ellentmondatosságát a legkirívóbb módon, a legnyersebb, legdurvább formájában dobja felszínre. Az amerikai burzsoázia semmitől sem visszariadó otromba kalmár-szemlele, melyet a puritán erkölcsösség képmutatása álcáz, mindvégig egyik kedvenc célpontja az író kritikájának.

A későbbi művek élesen kritikussá hangja, józan fölénye az amerikai népelettel való szoros kapcsolatból sarjad. Mark Twain kalandos ifjúkora, a hajósok és az aranyásók között eltöltött hosszú esztendőik vetik meg az író témáinak és szemléletének alapját. A korai művek látszólag nem sokat mondó, játékos humorát átlengi a pionír életformából kinövő folklór-elemek egészséges népi szelleme. A pionírok, a hajósok, az aranyásók küzdelmes életében ismeretlen a mesterkélttség, a lapos érzélgősség. Ez a fáradtságos, nehéz élet azonban a népi bölcsességek, a bajokkal nyíltan szembe tekintő, illúziótlan derűnek forrása. Mark Twain humora is a józan realitás, a természetes emberi élet, a világos logika és a talajtalan fantazmagóriák, a begyöpösödött öltéletek, az álszent hazugságok kiélezett

helyzetekben való szembeállításán alapul. Ezeknek a vonásoknak kidomborítása Bobrova könyvének egyik legnagyobb érdeme.

Az író művészi kibontakozásának első jelentős állomása a Charles Dudley Warnerrel együtt írt az Aranyozott kor c. regénye. Ez a mű már nagyszabású társadalomkritikává szélesül. A társszerző tehetségtelensége s részben Mark Twain gyakorlatlansága miatt művésziileg még nem eléggé erőteljes alkotás ez, de a benne felmerülő problémák, melyek közül a — Bobrova kifejezésével élve »szellerszizmus« a legjellemzőbb, a kor életének ütőereire tapintanak. Sellers ábrándozó kispolgár, aki önmagát ezredesnek kiáltja ki, s bár nem üzletember, és gyakorlati érzéke nincsen, állandóan hatalmas terveket kovácsol. Mérhetetlen optimizmussal tekint szét a »korlátlan lehetőségek országában«, közben helyzete reménytelenül komikus. Sellers alakjában azok az illúziók testesülnek meg, amelyek megrontják az ország légkörét, fantasztikus spekulációkra, révült ködvár építésre serkentik a kispolgárok tömegét, szellemi ellenálló képességüket a nullára redukálva. Ilyen rózsaszínű lehetőségektől megkótyagosodott kispolgárokra van szükségük a nagy üzereknek, akik jóval kevesebbet ábrándoznak, de annál kiméletlenebb következetességgel halmozzák a gazdagságot. Ez a »szellerszizmus«-nak nevezett jelenség mély társadalmi törvényszerűségekből fakad, melynek hatóereje napjainkig él. A »szellerszizmus« egyszerűsége egy érdekes tünete századunk kozmopolita hajlandóságú kispolgára gondolkodásának is, hiszen a »szellerszizmus« szelleme az amerikai imperializmus erejének növekedésével gyarapodott, átszállt a tengereken és olcsó regények, divatos újságok és mérsékelt tudományú könyvek lapjairól behatolt az agyakba. Mark Twain miután a nagy író tekintetével vette szemügyre ezt a figurát, üresnek és szánszámraméltóan nevelésesnek találta.

Ha olvasmányaink emlékéit felidézzük, a legkedvesebbek között tartjuk számon azokat az alkotásokat, melyek Mark Twain életművéből mindmáig a legerőteljesebben kimagaslanak. A Tom Sawyer kalandjai, Koldus és királyfi, Huckleberry Finn kalandjai, Egy jenki Arthur király udvarában — egy szakadatlan írói fejlődés eredményei. Ezekben a művekben már egy zseniális író bontakozik ki, aki a művész biztos kezével játszik az emberi érzelmek széles skáláján, s felidézi a gyermekkor derűjét, a felnőttek világának kegyetlenségét, a történelem fonákosságait. A Koldus és királyfi-ban a humorista gyilkos öltetével fordítja meg a helyzetet, a koldus-

ból királyfit, a királyfiból koldust csinál. Hadd tanulja meg. VI. Edward alattvalói körében, hogy milyen kegyetlenek az uralkodó osztály törvényei és mit jelent emberségesnek, igazságosnak lenni. Közben Tom Canty ragyogóan viselkedik a király posztján, hiszen — amint ezt később egy Jenki Arthur király udvarában c. sokkal következtetesebb, élesebbhangú szatirájában, véglegesen megfogalmazza: »Minden ország vezető elméi minden korban bőséges számban törtek fel a nép mélyéről, és mindig csak a nép mélyéről — nem pedig a kiváltságos osztályok sorai közül. És ezért, bármilyen volt is a nép értelmi színvonala, magas, vagy alacsony, életrevalóságának hordozói névtelen és szegény fiainak hosszú sorai voltak.«

A ma már szinte egyértelműen gyermekregényeknek tartott Tom Sawyer-t és Huckleberry Finn-t Mark Twain nem gyermekeknek szánta, ezt leveleiben is hangsúlyozza. Az író tulajdonképpeni alap gondolata az, hogy a gyermeki logika az emberi gondolkodás természetes formája, mert azt nem torzítják el a társadalmi élet visszasságai, a kötelező előítéletek stb. Tom Sawyer és Huckleberry Finn a maguk gyermeki módján szemlélik a körülöttük tarkálló világot, elmondják véleményüket, vagy humoros módon a »felöltt« világot egyes normáit próbálják következtetesen alkalmazni, amiből azoknak abszurd volta derül ki. Persze ez a sajátos gyermek-központú társadalombírálat csak lélektanilag meggyőzően ábrázolt gyermekfigurákon keresztül válhat az őket körülvevő »felöltt« világnak, a társadalomnak reális, hiteles kritikájává. Ezért az ifjúság is szívbe fogadta ezeket a kedves fiatal hősokeket, úgy, hogy ma már valóban az ifjúsághoz szólnak ezek a regények, amint Mark Twain megjegyzi, 8-tól 80 éves korig. — Mark Twainnak ez a gyermeki logika természetes voltával kapcsolatos gondolata emlékezett a francia felvilágosodás íróira, (akik a »természetes ember«-t, a vadembert tartották a modern civilizáció elfogulatlan bírálójának). Mark Twain szemléletét egy következetes racionalizmus, a szentimentalizmus és romantika mély megvetése szövi át, amely nagyrészt népi gyökerű, részben pedig sajátos, ezzel a szemlélettel egybehangzó világirodalmi hatások befolyása. (kedvenc írói Rabelais, Sterne, Voltaire, Dickens, Thackeray.) A Huckleberry Finn-ben, Jim bőrtönből való kiszabadításának bonyolult előkészületei a romantika kifejezőmódját parodizálják, félre nem érthető célzással Walter Scottra. Mark Twain-nek ezt az álláspontját az indokolja, hogy Walter Scott regényei ezidőtájt az amerikai nyárspolgárok szemérmes leányainak könyvespolcain díszeltek, aranyozott kötésben. Mark Twain

teljesen elutasító véleménye azonban, bé érthető, esztétikailag téves. És itt vitatko: nunk kell a könyv szerzőjével, aki Mar Twain fellogásával némileg egyetérteni lá: szik. Ez leginkább Fenimore Cooper, Scot legtehetségesebb követőjének néhány sorc értékeléséből derül ki (akit szintén ne szeretett Mark Twain). Cooper regénye nemcsak Balzacra voltak inspiráló hatása hanem művészetéről Gorkij is a legnagyobb megbecsülés hangján nyilatkozott. Mar Twain a következetes kritikai realizmu igényével lép fel, ennyiben a romantiku *külsőségekkel* szemben érzett ellenszenv jogosult. Cooper és Scott műveinek realist vonásait azonban a harc hevében nem vett észre s így történelmileg indokolt nézete ma már szükségképpen egyoldalú: tünik.

A kor eseményeinek éber szemmel tartása az eseményekre való rögtöpi reagálás Mar Twain munkásságának egyik állandó elv volt. Emberi, világnézeti, művészi fejlődés során válasza mind keményebbek és talá löbbak lettek. Egy különleges, elvontan értelmezett amerikai demokráciába vetet hite azonban mindvégig nem rendült meg: tények nyomása alatt, bár ezeket a tényeke művei éles reflektorfényvel világították meg. A századfordulót megelőző években kibontakozó imperialista törekvések aktivizáltak »burzso demokrácia utolsó mohikánjai«-t ahogy Lenin az Antiimperialista Ligá jellemezte. Ezzel a meglehetősen nagylét számú tagsággal rendelkező szervezettel Mar Twainnak is voltak kapcsolatai. Mark Twain szatirikus pamfletekben támadta és figurázta ki az amerikai népet megcsúfoló hangzatos demagógiával elkábító politikusokat, politikai törekvéseket (pl. a Funston tábornok védelmében c. pamlet a lóváteti város c. kötetben). Bobrova könyve szemléletes, bőséges anyaggal világítja meg az író pályájának ezt a szakaszát. Kiemeli a nagy író vonzó emberi magatartását, a nép, a haladás ügyének fáradhatatlan szolgálatát. A kor fenyegető jelenségeit mégsem tudta Mark Twain végső összefüggésükben felismerni, nem tudta emberi sorsokban, jellemekben megragadni, ezért nem formálódott nagyobbmértetű alkotások sorozatává a benne forrongó hazafias, humanisztikus tiltakozás. Sőt, hangja néha elkomorult és ellenállása relativisztikus töprengésekben oldódik fel, melyek reakciós, nietscheanus filozófiai hatásoktól sem mentesek, pl. What is man?, A philosophical dialogue — c. írásában.

Mark Twain humoros elbeszéléseiben, pamfletjeiben, regényeiben és útleírásaiban egyaránt található valami sajátos, egyéni művészi vonás. Az író főként azokkal az eszközökkel él, melyek az irodalmi alkotás-

ban az élő beszéd kötetlenségét, közvetlenségét biztosítják. Az olvasó egészen szoros kapcsolatba kerül az íróval, ami különleges bensőséget, bájt kölcsönöz írásainak. Közvetlenül szól az olvasóhoz, egy sokat látott és sokat látó ember szavaival, de hiányzik belőle a feszes oktató magatartás, a praeceptor patriae pózának erőltetése. A humoros ötleteket a könnyed csevegés összefűti szövegével növeszti át kíméletlenül, csipősen suhogó szatírává. Az olvasó vidáman, felszabadultan nevet, míg észreveszi, hogy mosolya fintorrá torzul, mert ami kezdetben kedves butaságnak, esetlen lódtásnak tűnt, a feneketlen ostobaság, az aljas cinizmus fantómjává duzzadt. — Mark Twain prózája az angol nyelvben rejlő lehetőségek új aknáit tárta fel, a demokratikus kifejezés-mód, a közérthető, gyermeket és felnőttet egyaránt gyönyörködtető stílus kincseit hozta felszínre, formálta magas művészetté.

Regényei mellett talán útleírásai a legnépszerűbbek. Utazásai során jóformán az egész világon megfordult. A különböző benyomások mozaikjaiból méreteiben is impozáns összkép kerekedik. Ezeket a laza részleteket nem a szorosan vett művészi kompozíció köti össze, hanem az író szemléle-

tének egysége. Ezt a műfajt olyan tökéletes-ségig fejleszté, hogy a benne megformált életanyag helyenként a regény és novella intenzitásával hat. Az emberekről, országokról, intézményekről szerzett benyomások egy világnézeti egységen keresztül, amely világnézetnek természetesen megvannak a maga gyenge oldalai is, ítéletté élednek. Mark Twain kíméletlen éleslátása a világirodalom legnagyobb jelentőségű szatírikusaira emlékeztet. Bobrova idézi G. B. Shaw egy Mark Twainhez intézett írását: »Meg vagyok győződve, hogy Amerika későbbi történéseinek éppoly nélkülözhetetlenek lesznek az Ön művei, mint a francia történetírónak Voltaire politikai értekezései«.

Bobrova könyve sok eredeti szemponttal járul hozzá ennek a bonyolult életműnek a felméréséhez. Különösen történelmi anyaga gazdag s ezek az ismeretek még akkor is hasznosak, ha a szerző nem mindig tudja őket az író művészetével közvetlen kapcsolatba hozni. Ezt az alapos munkát, mely kis terjedelme ellenére is sikeres összképet ad, még bíráló megjegyzéseiben is a nagy író műveinek elmélyült tanulmányozásán alapuló tisztelet és megbecsülés hatja át.

Weber Antal

GEORG FORSTER : VÁLOGATOTT ÍRÁSAI

Szerkesztette Bódi László, fordította: Fónagy Iván, Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest 1953.

A tizenkilencedik század végének Németországa nem szűkölködött a nagy egyéni-ségeken. A német polgárság azonban ugyanakkor, amikor remekműveket alakított, képtelen volt a tette: nemcsak hogy nem csatlakozott a francia forradalomhoz, hanem egyenesen szembe fordult vele, és sietett még a gondolkodásából is kiirtani a beszívárgott forradalmi eszméket. Kevés olyan művész vagy gondolkodó akadt, aki még 1793 után is együtt érzett a francia polgárság harcával; olyan, aki cselekedeteivel is bekapcsolódott ebbe a küzdelembe pedig csak egy volt: Georg Forster.

A demokratikus Németország idén ünnepli Georg Forster születésének kétszázadik évfordulóját, válogatott írásait Lessing, Goethe, Heine műveivel egy sorozatban adták ki, Magyarországon azonban igen kevesen ismerik. Magyar nyelvű Forster-kiadás eddig még nem jelent meg. Ezt a hiányt hivatott pótolni a most megjelent válogatás és Bódi László bevezető tanulmánya.

A tan Imány felőli Forsternek egész sokoldalú tevékenységét, Cook kapitánnyal, a világhírű felfedezővel való utazásainak a

maga korában Európaszerte ismert leírásától kezdve esztétikai tanulmányain keresztül politikai cikeig és a jakobinus forradalom Párizsából írt leveleig.

Bódi László rámutat arra, hogy Forsternek már útirajzaiban sem csak nagyfokú leírókészsége, színes stílusa jelentett értéket. Már ebben a könyvében jelentkezett haladó világnézete: az akkori Európa társadalmi kérdéseire is választ keresett, miközben a szigetvilág bennszülöttjeinek felbomló ösközösségi társadalmát, az európai gyarmatosítóknak a primitív népek életére gyakorolt hatását vizsgálta. Forster — mint a feltörekvő osztályok többi képviselői — sokoldalú egyéniség volt, a valóság minden területe érdekelt, mindenütt új utakat keresett. Nem tartozott azok közé a nagyok közé, akik egységes filozófiai-világnézeti rendszert tudtak kiépíteni, de műveiben töredékesen sok előremutató gondolat rejlik. A tanulmány kiemeli Forster lényegében deista világszemléletének a deizmuson túl a materializmus felé mutató elemeit, a gondolkodásában meglévő dialektikus csírákat, Spinoza panteizmusával rokon gondolatait;

elemzi természettudományi munkáiban jelenkező organikus szemléletét, feltárja Kant és Rousseau filozófiájához való viszonyának póztívumait és korlátait.

Forster, aki maga is közel állt a haladó német polgárság korabeli képviselőihez: Lessinghez, Wielandhoz, Goethehez és különösen Herderhez, hozzájuk hasonlóan a görög művészetben látta a példaképet, ugyanakkor a pártos, osztályharcos művészet elvét is vallotta. »Túlzás nélkül mondhatjuk« emeli ki Bódi László »hogy Forster középonti helyen áll a XVIII. századi német polgári esztétika fejlődésében.« Kár, hogy ennek az állításának alátámasztására nem szánt bővebb elemzést.

A tanulmány részletesen tárgyalja, hogyan jut el Forster attól a kezdeti felháborodástól, amelyet a népet elnyomó feudális viszonyok váltanak ki belőle, a felvilágosult abszolutizmusnak a haladás oldaláról való bírálataán keresztül a jakobinus forradalom igenléséig. Feltárja Forster helyzetének kettségét a francia csapatok előnyomulása után, mikor Mainzban a polgárság veszi kezébe a hatalmat, és ő a Közigazgatási Bizottság tagja lesz. Cistine tábornokkal való időnkénti szembekerülésében nagyon helyesen nem korlátot lát, hanem a burzsoázianak a forradalmi háborút hódító háborúvá átalakító törekvésével való szembeszállást. Ugyanakkor nem tér ki Forsternak a német társadalom elmaradott, felemás helyzetéből adódó korlátainak tárgyalása elől sem. Rámutat arra, hogy Forster kezdetben még a francia forradalom igenlése ellenére sem tekintette ezt a fejlődés egyedül lehetséges útjának — egészen addig, míg 1793 márciusában a Mainzi konvent képviselőjeként Párizsba nem ment, hogy felajánlja a Rajnavidéknek a forradalmi Párizshoz való csatlósását. Ekkor alakult ki véglegesen következetes forradalmisága. Bódi László gondosan elemzi fejlődésének ezt az utolsó szakaszát, kiemeli annak nagy jelentőségét, hogy Forster meglátta a német és francia nép összefogásának szükségességét, kimutatja az utópista szocialistákhoz való helyenkénti közeledését, de közben egy kissé fölöslegesen mentegeti a forradalmi terrorral kapcsolatos magatartása miatt. Mint maga is rámutat: Forster *lényegében* egyetértett vele — ha minden részletében nem is tudta elfogadni, ezt nem róhatjuk föl neki, hiszen az 1793-as terror túlkapasáiról egyhelyütt maga Engels is elítélően nyilatkozik: »... Meggyőződésem, hogy az 1793-as rémuralom szinte kizárólag a túlságosan megrémült, hazafiaskodó burzsoá, a kis, nadrágbacsinaló nyárspolgár és a terrorból üzletet csináló gyűlevész csőcselék javára írható.« (levél Marxhoz 1870. szept. 4. — Marx — Engels: Válogatott levelek, 292. 1.)

Az egészében igen alapos tanulmány — mely többek között kitér Forster magyarországi kapcsolataira is — talán csak egy vonatkozásban hiányos: stílusáról alig tesz említést. Igaz, nem volt író, de a finomtollú tájleírások, a helyenként felvillanó maró gúny, a szenvedélyes hangú pátosz elemzése föltétlenül több teret érdemelt volna.

A válogatás ugyancsak Forster egész életművének vázlatos bemutatására törekszik. Ezzel igen nehéz feladatot vállalt magára, hiszen nem könnyű kétszáz lapon bemutatni egy több ezer lap terjedelmű életmű legfontosabb részeit, a nélkül, hogy az egyes műveket apró szemelvényekké kelljen tördelni. A kötet négy szakaszra tagolja az egyes írásokat: az elsőbe Forster gondolatvilágát megvilágító természettudományi, filozófiai és esztétikai műveit sorolja, a másodikba az 1789-es francia forradalom idején írt műveiben mutatja meg a forradalomnak Forster fejlődésére gyakorolt hatását, a harmadikban az úgynevezett mainzi forradalom alatti publicisztikai tevékenysége kap helyet, míg végül a negyedik Párizsban írt műveiből, leveleiből közöl részleteket.

Ebből is annak a szenvedélyesen az-újért küzdő, a valóság minden területe iránt érdeklődő, elmélyült gondolkodónak az arca néz felénk, aki ha nem tartozott is a korabeli német polgárság legkiemelkedőbb nagyságai közé, mindenesetre a legbátrabb és a legkövetkezetesebb volt, aki a legjobban szabaddá tudta tenni magát attól a bizonyos német filisztercoppa-tól és leginkább túljutott a korabeli német korlátoltságon, aki mindig arra törekedett, hogy tettei és eszméi között semmi ellentmondás ne támadjon.

A válogatás általában jelentőségük szerint szabja meg az egyes részek terjedelmét. A magyar közönség számára készült kötetben azonban nagyobb teret érdemeltek volna a forradalmi Párizsban írt művei a kapott mintegy ötven lapnál. Kissé jobban figyelembe kellett volna venni a válogatásnál azt is, hogy a magyar közönség bizonyos problémákat kevésbé ismer, és hogy a kötetnek a népszerű ismeretterjesztés a célja, hogy ugyanakkor, mikor eleget kell tennie a tudományos követelményeknek, egyben olvasmánynak is kell lennie. Elmaradhatott volna pl. Lüttich és Gent problémáinak tárgyalása, Tahiti szigetének leírása ilyen rövid szemelvényben pedig szintén nem tud sokkal többet nyújtani, mint a tanulmányban tárgyalt kérdések illusztrációját, bizonyítását. Forster emberi nagysága Párizsban bontakozik ki a legszebben, mikor magárahagyottan, a német közvéleménytől megbélyegzetten, a forradalom válságos helyzetében is úrrá lesz időnkénti belső vívódásán, és nemcsak hogy nem ta-

gadja meg eddig vallott nézeteit, hanem túl is lép rajtuk, és egyértelműen a forradalom mellett tesz hitet. Ezt a Forstert kellett volna még jobban előtérbe állítani.

Meg kell még említeni a magyar olvasó számára ismeretlen eseményeket, a művek keletkezésének körülményeit, stb. megmagya-

ráló jegyzetek alapos és részletes voltát. A kiadó korabeli képek közlésével tette gazdagabbá a kötetet.

Egészében véve a könyv méltó emléket állít a német nép nagy fiának, és ezzel a magyar könyvkiadás komoly hiányosságát pótolta.
Tamás Attila

PROSPER MÉRIMÉE: COLOMBA

Fordította Réz Ádám. Szépirodalmi Könyvkiadó, (Olcso Könyvtár) Budapest, 1954.

M. Premier Prose — ahogy Victor Hugo anagrammája Prosper Mérimée-t nevezte — 1803-ban született. Nem keresztelték meg — polgári művészcsaládjának szabadgondolkodása a bölcsőtől kezdve alakítja egyéniségét. Gyermekkori élményei közül egyet különösen kiemel az irodalomtörténet. Egyszer, amikor térden állva kért bocsánatot egy vétkéért, anyja a szemébe kacagott. A vérig sértett kislány megfogadta, hogy érzéseit nem árulja el többé senkinek. Számos méltatója — Sainte Beuve, Taine — ezzel magyarázza íróniáját, tudatos emberi és művészi szenvtelenségét. Csak jogász korában lát neki, hogy tudásának hiányosságait pótolja. Tanulmányozza a XVIII. századot, a görög nyelvet, épp oly elmélyülten olvassa eredetiben Lope de Vega-t, mint Shakespeare-t, és otthonos az építészet ismeretében épp úgy, mint pl. az éremlanében. Világi, a leghíresebb szalonok, így Mme Récamier szalonjának is látogatója, és csakhamar Stendhal tisztelő barátja. A tiszteletből mindig sok lekopik, de ami a barátság alapja, érdeklődésük, magatartásuk és eszméik nem egy rokonvónása, megmarad. 23 éves korában jelenteti meg első ránkmaradt munkáját, a *Clara Gazul színművei*-t. Kitalált személy, egy spanyol táncosnő nevében a romantikának áldoz benne; a színes környezet, lobogó szenvedélyek és változatos bonyodalmak baráti körben nagy sikert arattak, a könyv sovinizmus- és villásellenes elemei azonban a közönséget visszariasztották. A kiadásnak Mérimée-t spanyol női jelmezben ábrázoló arcképe fokozta az irodalmi csíny hatását. Két év múlva *Guzla* címen délszláv népköltési gyűjteményt ad ki. Ebben egy népének alakját teremti meg, — Clara Gazul módjára. 15 évvel később, a második előszóban elmondja, hogy barátjával dalmáciai útra készült, de nem volt rá pénzük. Ezért élményeiket előre megírták és a tiszteletdíjjal zsebükben már útra kelhettek.

Ez az előszó már realista frőt jelez, aki a romantika szertelenségét gúnyolja ki. Ezután társadalmi és művészi pályája egyaránt föl-felé ível. Tíz év leforgása alatt kiadja elbeszéléseinek javát. Jár Angliában, Itáliában,

Spanyolországban, ahol közeli ismeretségbe kerül III. Napoleon majdani anyósával. A júliusi forradalmat követően egymás után több fontos minisztériumi állást tölt be, majd a műemlékek országos felügyelője lesz. Novelláért az Académie Française, a műemlékek felügyelőjeként végzett munkájáért, de főként régészeti és történelmi tanulmányaiért a tudományosabb jellegű Académie des Inscriptions választja tagjává. A 48-as fordulat megtorpanást jelent pályáján, amikor azonban III. Napoleon Eugénia de Montijo-t, mondhatnám Mérimée volt tanítványát veszi feleségül, a császárnőben hatalmas pártfogóra talál. Mérimée minden hivatalos megbízatás elől kitér, de bejáratos az udvarba, ahol jól érzi magát, mert szeret szórakozni és szórakoztatni. Félig-meddig titkos diplomáciai szolgálatot végez Olaszország egyesítésének érdekében. Ekkor már ritkán veszi kezébe a tollat, elbeszéléseiről csufondárosan mondja, hogy általában elalattják az embert. E korszakának leglényegesebb mozzanata, hogy oroszul tanul, és fölfedezi a francia olvasóknak Puskin, Gogolyt és Turgenyevet. Még egy-két novellát ír élete alkonyán. Az összeomlást, amely a hazafi jajszavát tépi ki belőle, nem sokkal éli túl: 1871-ben meghal.

Élete nagy szemlélődőre és élvezőre vall, életműve szenvvedélyek gyűjteménye. Mériméeben is megvan romantika és realizmus kettőssége, mint Flaubertben. A Bovaryné után egy Salambo jön, aztán egy Érzelmek iskolája, Mérimée egy-egy művén érezzük, hogy a realizmus vértetéből ki-duzzad a romantika húsa. Első jelentős műve, a *Chronique de Charles IX.* (magyarul Szent Bertalan éjtszakája) a romantika színeiben pompázik. Walter Scott divatja idején kielégítette az olvasó vágyát a múltba álmódásra, kielézett jeleneteit falták az izgalom kedvelői, egy-egy történeti arcképe megnyugtatta a gyanakvó történészeket — noha a regényben az esztétikai kerékítés igénye érvényesül — és maga az erős tónusban festett egyházellenes téma visszhangot kapott liberális körökben. Igazi műfajára, a novellára, ugyanebben az

évben talál. 1829 a *Mateo Falcone* és *Az erőd bevételé*-nek éve is. Ez a két elbeszélés már művészetének legjellegzetesebb vonásait mutatja. Esztétikai fel fogásának megváltozásáról így ír: »Fiatal kurunkban megütököztünk Rousseau-nak és követőinek hamis érzelmességén. Túlzott ellenhatást váltott ki belőlünk, ahogy ez történni szokott. Erősek akartunk lenni és gúnyoltuk az érzelgősséget.« A restauráció törpe korában Mérimée-t is az érdeklő, ami Julien Sorel megteremtőjét: a civilizáció gúzsából szabadult, igaz emberi indulatok. Stendhal a saját környezetében mutatta meg a társadalommal összeütköző energiák sorsát, Mérimée csak a civilizáción kívüli világban talál még ősi szenvedélyeket. A korzikai *Mateo Falcone* kisfia, Fortunato, elrejtja a sebesült banditát, mert apja is így tenne, de egy arany is ennek az elhatározásnak a javára billenti a mérleget. A csendőrök faggatják Fortunatot a bandita rejtekéről és ajándékkal, egy napfényben csillogó órával sikerül is rávenni arra, hogy megmutassa a haramia búvóhelyét. Amikor a hazatérő apa megtudja fia árulását, agyonlövi. Mérimée ebben az elbeszélésben a romantikát saját eszközeivel győzi le. A történetben minden különleges: a környezet, a főhős és a tette. Mindezt azonban a legtárgyilagosabban, egyetlen lelkendező vagy akár együttérző jelző nélkül adja elő, — a Cromwell előszava után két évvel. A *Mateo Falcone* és az utána következő Mérimée-novellák varázsát a cselekmény forró légréte és az író tartózkodó előadásmódja közötti ellentét adja. A *Mateo Falcone* páratlan drámai feszültségével Mérimée a modern novella mintáját teremti meg. »Szememben az a művész, aki néhány görög érmet metszett, fölér azzal, aki egy kolosszust mintázott...« Amikor a csendőrmester megvesztegeti a kisleányt, milyen tág lehetősége nyílnak akár a retorikának, akár a pszichologizálásnak, de Mérimée egyetlen láttató jelenettel vési emlékezetünkbe Fortunato bukását. A gyerek rámered a napfényben tündöklő órára és, szemét le nem véve róla, vállá fölért a szénaboglya felé bök, ahol a bandita rejtőzik. Ebben a képből egy egész jellem feledhetetlenül benne van! *Az erőd bevételé* rövid történet, csupán egy csata elbeszélése; mégis az élet élesszémű megfigyeléséről tanúskodik. Mérimée a háború jelenségeit emberi arányokra bontja és ezzel ugyan kissé programszerű, de mégis új, realisztikusabb látásmódot érvényesít. Stendhallal gyakran beszélgettek arról, hogy a háború emberi vetülete mennyire szürke és kicsinyes. Stendhal Fabrice del Dongo-ja nem is eszmél rá, hogy a waterlooi csatában vesz részt, Mérimée sem ecseteli a kézitusa borzalmait, csak kétszáz zilált, rendezetlenül álló francia és tizenegy fogoly orosz katonát von

a kép keretébe, — a helyzet és a két szám beszédesebb minden halálhörgéstől visszhangzó csatajelenetnél.

Műveiben a restauráció polgári kiábrándultsága tükröződik. A társadalom szankcionálttá válik a *Colomba* keletkezése előtt a *Tamango*-ban, utána a *Carmen*-ben és az *Arsène Guillot*-ban. Az utóbbi már a korabeli társadalom erkölceit festő novellák sorozatába illeszkedik. Vajjon ez a XIX. századi Voltaire miben csalódott a legkeserűbben: a gondviselésben (*Az etruszk váza, Keltősjelreert. s.*), a lelkiismeretben (*A trik-trak parti*), a haladásban (*Az ille-i Vénusz*) vagy a polgári tisztességben (*Arsène Guillot*)? Egyikből sem csendül ki az író nevetése, nem döbben meg fogcsikorgatása. Sok elbeszélést be sem tejezi. A *trik-trak parti* főszereplője halálának körülményeit sohasem tudjuk meg: a történetet elmesélő hajóskapitány a döntő pillanatban otthagyja a hallgatóit, mert bálnák feltűnését jelzik. *Az ille-i Vénusz*-ban és utolsó nagy elbeszélésében, a *Lokis*-ban, pedig éppenséggel azt sugalmazza, hogy az események kétféleképpen is lejátszódhattak. Lehet, hogy az ille-i vőlegény közönséges gyilkosság áldozata, de éppen úgy megölhette az antik Vénusz-szobor is; a *Lokis* Szemioth hercege megzavarodhatott lelki megrendüléstől is, de lehet, hogy csakugyan kitört belőle a lappangó fenevad, a medve. Mindegy, az ember végső sorsa közömbös. Nem fontos milyen kifejtet vár a hősré, — olyan helyzetbe került, amelyet társadalmi körülményei, környezete és mindebből következően jelleme alapján megérdemelt. A társadalmi erkölcsök relativisztikus ábrázolásában közvetetten is erős kritikai szemlélet fejeződik ki.

Sok kritikus a l'art pour l'art-t látta Mérimée elbeszélő módorában, mások a finom pszichológiát hiányolva még erősebb bírálatot mondtak róla. Valóban, Mérimée nem folytatja a *Princesse de Clèves* óta a francia irodalomban hagyományos lélekelemző módszert. Elég egy-két ecsetvonás és máris feledhetetlenül áll előttünk egy figurája vagy egy helyzete. Arsène Guillot akkor öcsüdik igazán szerelmi tragédiájára, amikor volt szeretőjétől levelet kap s a borítékon az ő neve »ll« helyett »y«-nal szerepel, — lehet-e találobban jellemezni egy elhagyott, egyszerű leány lelkiállapotát? *Az erőd bevételé*-ben megkezdődik az ütközet, sortűz dördül és a füstfelhő, mint valami mennyezet függ az erőd fölért, — lehet-e hívebben érzékeltetni egy súlyos csata hangulatát? Puskin elbeszéléseire mondja, de a sajátjaira érthetjük: »Figyeljük meg meg, hogy valamennyiben van egy vonás, amelyet nem lehet elfeledni: a jellemző vonást megtalálni, ez a megoldandó probléma. Egy bizonyos északangliai kastélyban a vendégek, akik éjjel után térnek szobájukba, inkább nem lépnek bizonyos folyo-

sóba, csak hogy meghallják valakinek a lépteit, aki papucsban követi őket. Hátrafordulnak. Senki sincs ott. A papucs nem véletlenül szerepel; jól érezte, aki a történetet kitalálta, hogy csizma vagy cipő nem keltené ugyanazt a hatást. Minden vasokos hazugságnak szüksége van egy kellően hitelesített részletre... «A l'art pour l'art épp ily kevésbé jellemző műveire. Minden Mérimée-novella egy mikroszkóp alá vett ballada. Nem hiába próbált a népköltészet igézettjeként a *Guzlában* maga is balladákat költeni, az sem véletlen, hogy Puskin valódiaknak tartotta ezeket és néhányat oroszra fordított. Mérimée elbeszéléseiben mindig van egy drámailag meghatározott és legtöbbször menthetetlenül tragédiája felé közeledő hős. A lejtő hűzást érezzük a *Carmen* ón José-jának szerelmében, a *trik-trak parti* Rolandjának vívódásában vagy Tamango barbár uralkodhatnomságában. Mérimée-nak nincs szüksége a lelkiállapotok részletezésére, alakjaiból — rendszerint külső megnyilvánulásaikból — annyit mutat meg, amennyi a cselekmény drámai kibontakozásához feltétlenül kell. Ne kérjünk tőle számon olyan művészi elemeket, amelyek csak ronthatnák novellái kerekességét. A *Colombában* is ott emelkedik a remekmű magaslatára, ahol ezeket az esztétikai elveket követi.

Mérimée a *Colombá-t* 1840-ben írta. Soha romantikusabb témát! Colomba egy sziget regénye, »Napoleon szigetének regénye hamvai hazahozatalának évében«. (Thibaudet) Nemcsak az angol ezredesnek és Orsonak Napoleonról folytatott beszélgetése, nemcsak a vittoriai csata földidézése felelteti el a restauráció dandyket tenyésző környezetet. Egy világ, ahol még igazán tudnak szeretni és gyűlölni — ezzel az érzéssel tehetta le a korabeli olvasó a könyvet. A tulajdonképpeni történet ironikusan előadott bevezetése még jobban kidomborítja a civilizált és még ősi szenvedélyektől izzó világ ellentétét. Nevil ezredes és lánya, Lydia, hasztalanul járt Itáliában: az apának nem sikerült valamire való vadászakmányt, a lánynak érdekes élményt szereznie. Még egy próbát tesznek: Korzikába induló vitorlásra szállnak. A hajón megismerkednek Orso della Rebbiával, a volt napoleoni hadsereg tisztjével, aki leszerelt és most hazatér Korzikába. Egy matróz éjtszakai énekéből kiderül, hogy a fiatalember apja pontosan ki nem derített gyilkosságnak esett áldozatul és mindenki azt várja a fiútól, hogy leszámoljon a család ellenségeivel, a gyanúsított Barriciniakkal. Orso nem tartja bizonyosnak a bűnösségüket, a vérbosszú avult szokása is távol áll tőle, de húga, Colomba, már a kikötőbe érte jön, hogy rávegye a hosszú végrehajtására. Az eseményeket ettől kezdve Colomba szenvedélye irányítja. Pásztorokat és haramiákat szegődött bátyja testő-

rétül, a véres emlék földidézésével izgatja képzeletét és a prefektus békéltető közbeavatkozását a Barriciniak ellen fordítja. Orsoba fölébred a gyanú, párbajra hívja ki Orlanduccio Barricini-t és amikor ez fivérével együtt orvul megtámadja, della Rebbia két golyója elvégzi a vérbosszút mindkettőjükön. Az öreg Barricini az eseményektől meghibban, viszont a Lydia és Orso között szövődő szalak házasságban fonódnak össze. Drámaiság szempontjából Mérimée-nak nincs tökéletesebb műve. Nem moralizál, bár ezt egyébként is a legritkábban teszi, és a környezetből is csak annyira hívja fel a figyelmet, amennyi újabb mozzanat kialakításához kell. Orso előbb leégett bozótton át halad, majd kőfállal védett szántóföldek közé jut. Ez a pármondatos környezetrajz azért kerül a regénybe, mert a Barricini-fivérek a fal mögül lőnek Orsora. A *Colomba* drámaisága a cselekmény egész menetére jellemző. A bonyodalom okát, della Rebbia ezredes halálát és a korzikai vérbosszú szokását a matrózénekől tudja meg Miss Nevil; a Neviléket meglátogató prefektus szavaiból megérti, milyen roppant erkölcsi követelést jelent, hogy egy korzikai vért vérral mosson le. A feszültséget a Colomba bosszúszomja és Orso tárgyilagossága, törvénytisztelete közötti ellentét fokozza. Mérimée hatásosan csoportosítja az Orso elhatározását ellentétesen befolyásoló jeleneteket. A fiú meggyőződése és Lydiának adott szava alapján azzal az eltökéltséssel üdvözli hűgát, hogy nem is gondol majd a korzikai »népszokás«-ra. Colomba a maga érzéseivel akarja megpörkölni bátyját: az ezredes puskái közül választ neki egyet, egy dalt énekelve hívja fel figyelmét a családi »adósság«-ra, csapatot toboroz, Orso puskájába illő golyót önt, majd elviszi apjuk sírjához s utána elérékja a meggyilkolt vérfoltos ingét és a rozsdás, halált hozó golyókat. Orso csakugyan megrendül, de arra gondol, párbajjal egyeztetni össze a korzikai és francia szokást. Colomba még nem is érte el igazi célját, amikor a prefektus új értesülése átmenetileg eloszlatja a Barriciniakra háruló gyanút, — az összecsapás, úgy látszik, elmarad. Colomba azonban heves légkörű jelenetben összehozza az ellenfeleket és a Barriciniak bűnösségére új, megcáfolhatatlan bizonyítékot tár fel. Mérimée most már feltartóztathatatlanul úzi alakjait az összeütközéshez vezető úton, de még ekkor is növeli a hatást. Colomba éjszaka belehasít annak a lónak a fülébe, amelyet bátyja másnapra kiszemelt magának. Korzikában az ellenség lovának megcsonkítása kihívást és életveszélyes fenyegetést jelent, — Orso semmiképpen sem térhet ki az ellenségeinek tulajdonított újabb sértés megtorlása elől. A kieléztett helyzetek légkörét célbataláló párbeszédék forróstítják. A halálos golyóváltás-szükszavú, gyors, de

élénk színekkel festett előadása pedig fölér a Carmen késpárbajával, pedig abban a kész-szűrásban Sainte-Beuve Mérimée művészi hatásának szimbólumát látta: »Úgy éri az embert... jaj! Még arra sincs ideje, hogy észrevegye, szép volt-e...«

A mű szerkezeti tömörségének alapja az a kitűnő elgondolás, hogy a cselekmény nem más, mint a főhős szenvedélyének akadályokon át való diadalmas kibontakozása. Már Colomba megjelenése a külföldiek közt egy vad, féktelen érzésektől fűtött jellem dallamát intonálja. Izgatottan, gyászruhában lovagol a fogadóig, ahol Orso lakik, és ott, a többiekkel nem törődve, mozdulatlanul ül egy kőpadon, míg bátyja meg nem érkezik. Egyéniségének tragikus pátozsa, szinte férfias elszántsága már ebből az epizódból kitűnik. Tanulatlan lány, Dantéről nem hallott, de a nagy érzések nagy izgalmat váltanak ki belőle. Amikor a két lány nyugovóra tér, már meg sem lep bennünket, hogy a meggyilkolt della Rebbia ezredes lánya tört hord szoknyájába rejtve. Erkölcsei felfogása a rajongóké, akik az igazságra törekednek szakadatlanul és a hétköznapi erkölccsel nem gondolnak. Hazugsággal gátolja meg, hogy Orso esetleg neküleszi szándékát fejezze ki a prefektusnak. Bém restell csalni, hogy újabb szennyet kenjen ellenfeleire, amikor bemetszi saját lovuk fülét, hiszen a végső cél a fontos: derüljön ki az igazság és a bűnös mindenáron pusztuljon el. Colomba alapvonása a szenvedély, de Mérimée nemcsak a vendetta vágyának rabját veszi észre benne, hanem a civilizáció érintésétől szűz, a barbárságig közvetlen természetet is megmutatja. Colomba a legjobb voceratrice, sirató-nő a környéken, érzései azonnal fölfakadnak az élmény melegéből és dallá formálódnak. Orsot nem akarja bosszúvágya áldozatául dobni, bátyját épp oly vadul szereti, mint amennyire fenntartás nélkül kívánja apja gyilkosainak halálát. Orsoért számos furfanggal él. Szövetkezik a vidék legismertebb banditáival, hogy bár-mikor fivére védelmére keljenek, és annak is érti a módját, hogy a fiú szerelmét, a félénk és büszke miszt sebesült bátyjához, haramiakörnyezetbe csalja s ezzel visszavonhatatlanul összekapcsolja sorsukat. Lydia Nevil kontrasztfigura, mint ahogyan Az *ille-i Vénusz*-ban az igazi menyasszony az a szobor, a kegyes Mme de Piennes pedig Arsène Guillot mellett. Alakjának rajza halványabb is, ironikusabb is Colomabéénál. A segíni kyklosz-kapu rajzát komornájának adja, mert másnak is megvan; a korzikai út ötletét azért helyesli, mert így megörökítheti annak a barlangnak a képét, melyben Napoleon olvasott gyermekkorában, és talán egy korzikai bandita arcsmását is magával viheti. Mérimée kedveli az érzések szembeállítását: Az *ille-i Vénusz*-ban a tudomány józanságát

a hétköznapiakba törő fantasztikummal, a *Mateo Falcone*-ban a tisztességet a bűnnel, A *Colombá*-ban két társadalom kétféle erkölcsét állítja párhuzamba és rokonszenve az ősbib állapotok felé fordul. Orso alakja székségszerűen szintén kevésbé jelentős, mint hűgáé. De összetett jellem ő is, becsülete és kötelességérzete küzd egymással, míg a kettő azonossá nem válik. Mérimée hangsúlyozza nemzeti vonásait, mégis mennyire mások az ugyancsak alaposan korzikai rablók. Orso becsületességéhez más nemes érzések, pl. őszinte szerelme járul; Mérimée a társadalommal szemben álló banditákat sem rajzolja ellenszenvesnek, az egyiket gőgösségével, a másikat tudakosságával egyénti. Noha a tudakos haramia, a kiugrott pap alakja kissé valószínűtlen, a két rabló és Colomba ábrázolása elárulja, hogy ez a szentvtelennek a Part pour l'art képviselőjének kikiáltott író mennyire együtt tud érezni alakjaival, ha szívéhez közelálló figuráról van szó, — bár ezt talán maga előtt is szégyenli. »Az egész társadalommal harcban álló emberek energiája olyan csodálatot vált ki belőlem, amelyet restellek« — mondja a Bulyba Társásról szólva.

Mérimée elbeszéléseinek megszokott, takarékosan kidolgozott műfaját a *Colombá*-ban fellazítja és kisregényre szélesíti. A *Colombá*-ban megvan a novella feloldásának létjogosultsága. A *Tamangó*-ban az érdekelt, hogy egy »primitív« hogyan viselkedik a polgári civilizáció emberének erejét is meghaladó nehézségek között, a *Mateo Falcone*-ban is egy ember belső összetűzése állt a közép-pontban és ha *Az erőd bevétele*-ben több arcot is látunk, egyetlen csata tűzfényében villannak föl. Colomabának viszont bosszúja végrehajtásához egész Pietranerát, fél Korzikát meg kell mozgatnia. A műben nincsenek fölösleges elkanyarodások, szubjektív betétek, elkülönülő események. Pl. Nevil ezredes beszélgetése Orsoval a napoleoni háborúkról az egész cselekményhez fontos, hiszen a közös katonai múlt hozza közel egymáshoz a két férfit és ezzel előkészíti a két család kapcsolatát. A bővebb keretben Mérimée Colomba alakját, is gazdagabban, árnyalja. A korzikai lány nemcsak azért elevenebb, mint bármelyik hőse, mert nem egy szenvedély megtestesítője, hanem a szenvedélyes ember, de azért is, mert mozgásában, különböző helyzetekben látjuk magunk előtt. A puskini — egyszerű-mind stendhali — ábrázoló módszert ezúttal ismétlő pisztolyként alkalmazza és csak most. Colomabóhoz hasonlítva érezzük, minden Mérimée hős mennyire leszűkített egyéniség. Colomba indulatainak különböző megnyilvánulásai különböző hatást váltanak ki az olvasóból. Megdöbben, amikor elmagyarázza Lydiának: fordítva tartsa a tört, mert a szűrás csak úgy halálos; megráz, amikor a

bátyja csatájáról hírt hozó kislányt pehelyként kapja le a nyeregből és kérdezni már csak rettenetes pillantása marad. De aztán megfagy bennünk a vér, amikor így folytatja: »— És azok? — kérdezte Colomba rekedten. Chilina keresztet vetett mutató és középsőujjával. Colomba arcán nyomban heves pir váltotta fel a sápadtságot. Égő pillantást vetett a Barricini-házra és mosolyogva így szólt vendégeihez: Igyuk meg a kávé.«

A hősnő nagyszerű jellemzése ellenére sem gáncstalan alkotás a *Colomba*. Az író az epikum kedvéért nemcsak a jellemzést mélyítette el, hanem a főcselekményhez mellék-cselekményt is kapcsolt: Lydia és Orso édeskés idilljét. Az igazi kifejelet — a félkegyelművé vált Barricini-apa és Colomba találkozás — ezért nem állhat önálló befejezőként. Mussetnek egy Mérimée-ről készült karikatúrája alatt ezt olvashatjuk: »Mérimée, amint elfojt egy indulatot.« A *Colombá*-ban Mérimée leveti álarcát, a szentimentalizmusra való hajlamát szabadjára engedi a szerelmi részletekben, és, sajnos, áldoz a regényesség izlésének.

Mégis elsősorban kisregény jellege miatt kerülhetett ez a mű az Olcsó Könyvtár-sorozatba. Az Olcsó Könyvtárnak ki kell elégítenie a közönség vágyát fordulatolvasmányra, ugyanakkor propogandát is kell csinálnia a művészi irodalomnak. Mérimée elbeszélései egy-egy anekdotára épülnek. A Colomba ezért élvezetes olvasmány — 35.000 példányban is! A hősnő igazságába vetett törhetetlen hite és érzékletesen ábrázolt alakja szintén feltétlenül megragadja a kezdő olvasót is.

Réz Ádám közvetlen és hajlékony nyelven tolmácsolja az eredetit. Ismeri a magyar nyelv szellemét, tud a helyzetnek megfelelően szabadabban fordítani, ha a túl szolgai átültetést kényszeredetten éreznék. Ellis kapitány hódolattal nyújt át Lydiának egy kis tört, noha a francia így hangzik: »... il mit a ses pieds...« A Lydia lábához tett tört képe groteszk volna, észreveszi ő a tiszteletet akkor is, ha hódolattal nyújtják át neki az ajándékot. A fordítás jól és biztosan helyettesíti a gallicizmusokat magyaros szólásokkal: Vous êtes un gentleman plein d'honneur = ön talpig becsületes gentleman, ... peut ... expier ce forfait — felelhet erre a gaztetre stb. Réz Ádám legfőbb érdeme azonban az, hogy érzi és érezteti Mérimée stílusának kettősségét. Mérimée a közlő részekben a XVIII. sz., elsősorban Le Sage stílus-

hagyományait követi; szikár és csípős mondataiban érezzük, hogy az elbeszélő ironiával szemléli az eseményeket. Sehöl egy romantikus módon kerestettek tűnő ige, sehöl egy tarka jelző. A cselekményt tárgyaló részekben viszont szótára változatosabb, a párbeszédekben bővértien beszélteti figuráit, — ahogy épp jellemüknek megfelel. A fehérszakállú pásztor, Polo Griffo, a della Rebbia-család régi hűséges embere. Milyen találóan festi őt lelkendező beszéde, mellyel Orsot dicséri társainak: »A veséjébe látok én! De még mennyire belelátok. Nem mondja, mit akar tenni, de megteszi. Mintha az apját látnám. Beszélj csak, mondd, hogy nem haragszol senkire! Fogadalmat tettél szent Negának. Ez az igazi! Nem adok egy lyukas krajcárt a polgármester bőréért. Egy hónap se telik belé, nem lehet tömlőt varrni belőle.« Réz Ádám fordításában kiválóan sikerültek a párbeszédék, de híven tudja visszaadni a stíluskülönbséget ott, ahol maga Mérimée szól. Amikor Lydiáról azt mondja: »... igen ügyesen lerajzolta a pelaszg — vagy kyklopszkaput — rapportait un joli croquis — kitűnően érezteti az író ajkbiggyesztését a magyaryelvű tömörítésben. Kár, hogy Mérimée elbeszélő modorának fanyar szentvelenséget csak érzi Réz Ádám, de nem tudatosítja, nem fordítja következetesen ebben a szellemenben. Persze nem szűkítheti mondatait, föl kell használnia a lehetőséget arra, hogy a szavak jellemző erejét fokozza. Amikor Lydia Nevil megengedi, hogy Orso velük utazzék, helyes a kissé merev viselkedésű apáról azt mondania, visszhangozta és nem ismételte — répéta — lánya szavait. Ám »le Vésuve en éruption« nem pófékelő, csak működő Vezúv, és teljesen átfestik Mérimée írói felfogását az ilyen mondatok: »Öltözetről első pillantásra leritt, hogy a fiatal ember elegánsan kicsípte magát, mint aki tetszeni akar szíve hölgyének...«, hiszen a francia ennél sokkal tartózkodóbb: »Son costume annonçait à la fois la prétention et l'élégance d'un homme qui va se présenter devant une femme à qui il veut plaire...« Mérimée-től a szubjektív hang, a maró gúny idegen. Az említett hiba elkerüléséhez azonban a szinte művészi újraalkotás erőfeszítése kellett volna. A fordítás így is remek, élvezetes és kivált természetessége miatt alkalmas arra, hogy az Olcsó Könyvtár széles olvasótáborával megkedveltesse a nagy francia író.

Rába György

FALUS RÓBERT : SOPHOKLÉS

Művelt Nép, Budapest, 1954.

Falus Róbertnek a *Kultúra Mesterei* sorozatban megjelent Sophoklésével a világirodalom, a klasszikus irodalom kedvelői végre megkapták azt a könyvet, mely az 1950-ben megjelent új Sophoklés-fordítást kiegészítve a nagy athéni drámaíró mélyebb, teljesebb megértéséhez vezethet. — A két könyv megjelenése között négy év telt el. Akkoriban még eléggé ritkaságnak számított, ha egy-egy antik, görög vagy latin szerző megszólalhatott magyarul, (így Moravcsik Gyula Konstantinos Porphyrogenétosa 1950-ben) vagy valamilyen, a klasszikus ókorral foglalkozó munka napvilágot látott. Azóta azonban az irodalmi életünkben bekövetkezett nagyarányú változásokkal kapcsolatban örömmel regisztrálhatjuk a fordítások (1952-ben Devecseri Iliása), monográfiák (1952-ben Borzsák István: A magyar klasszika-filológiai irodalom bibliográfiája, 1926—1950; Ranovics: A hellénizmus történeti szerepe: 1953-ban: Maskin: Augustus principátusa, kialakulása és társadalmi lényege. Moravcsik Gyula: Bizánc és a magyarság) és kézikönyvek (1951-ben Agyijev: Az ókori kelet története; Szergejev: Az ókori Görögország története; Maskin: Az ókori Róma története; 1953-ban Tronszkij: Az antik irodalom története), egyre sokasodó számát. Idén pedig Falus művemár-ötödik a sorban, és végre megindult az Egyetemes Filológiai Közlöny bizonyos tekintetben folytatód, már annyi éve várt Antik Tanulmányok sorozata. És mennyi minden van még kilátásban! Trencsényi—Waldapfel Imre kétnyelvű Hésiodosa, Ritoók Zsigmond és Sarkadi János ugyancsak kétnyelvű Athénaion politeiája, három Aristophanés komédia az Arany János féle immár klasszikussá vált régi, és Aischylos összes fennmaradt drámájának új fordítása. Ennyi biztató jel megalapozottá teszi reményünket, hogy az Aischylos-fordítás megjelenése után a megfelelő Aischylos-monográfia nem fog négy évet késni, hiszen Falus Róbert előttünk fekvő kis könyve már megmutatta, hogyan lehet a múlt nagy mestereiről szűk keretek között is jól és élvezetesen írni.

Falus könyvének bevezető fejezetében azt igyekszik vázolni, milyen társadalmi változások, osztrályharcok fejlesztették ki a Dionysos-ünnep népi-primitív szertartásaiból a drámát, úgy, ahogyan az Aischylos, Sophoklés és Euripidés tragédiáiban és szatírdrámaiban valamint Aristophanés komédiáiban számunkra is elérhetővé válik. A könyv egyik legjobb fejezete ez. A műfajok kialakulásának felfedése az irodalom-

történet legkényesebb és legnagyobb áttekintést követelő kérdései közé tartozik: Falusnak mégis sikerül a vulgarizálás veszélyeit elkerülve vázolni, hogyan vesztí el létjogosultságát a heroikus kor, a nemzeti társadalom felbomlása végső szakaszának reprezentatív műtája, az eposz, és hogyan teremtik meg az osztrályharcok, s az athéni demokrácia az i. e. VI. század második felében az új, a kornak jobban megfelelő műfajt, a drámát.

Ezután tér rá Falus tulajdonképpeni tárgyára: Sophoklés életének és életművének bemutatására és értékelésére. Targyalásában a fennmaradt drámák kikövetkeztethető időbeli egymásutánjában halad (jegyezzük meg mellékesen, hogy csak az Antigoné és a Philoktés esetében jelölnek meg az antik források pontos dátumot, egyébként a drámákból magukból levonható, de csak többé-kevésbé bizonyos következtetésekre vagyunk utalva), csak egy helyen téve kivételt, a Nyomkeresők című szatírdramánál, melyet a drámák elemzése után vesz sorra. Az utolsó fejezet a sophoklési tragikumról szól, függetlenül Kozocsa Sándor és Radó György a magyar Sophoklés-fordítások és színpadi bemutatók jegyzékét állította össze.

Falus Róbert mint mondtuk, kronológiai sorrendben elemzi a fennmaradt hét drámát, úgy, hogy minden egyes alkotást beleágyaz az athéni történelem menetébe. Ez a módszer módot nyújt neki arra, hogy kimutassa a korproblémák és a drámák mondanivalója közötti szoros kapcsolatot. Nem kívánhatjuk persze Falustól azt, hogy minden egyes Sophoklés-darab közvetlen aktualitását felfedezze az athéni történelem eseménysorozatában; (az egyetlen kivétel ezen a téren az Oidipus Kolónosban) ezt már az antik tanúvallomások szűkszavúsága vagy éppen teljes hiánya sem engedi meg. Annyit azonban a könyv valamennyi olvasója meglát, hogy Sophoklés minden művének problémája ott izzott az athéni közéletben. A vallás és tudomány ellentétéről, a pénz mindent ellentétre változtatni tudó hatalmáról, az egyén és az állam viszonyáról, a nomosról és physisről, és még megannyi sophoklési kérdéstről tudott, vitatkozott, vagy legalábbis gondolkodott minden athéni polgár. Sophoklés nagy művészete éppen ezeknek a valamennyi kortársa számára fontos problémáknak méltó megjelenítésében van. A mondanivaló és a forma tökéletes egyensúlya, melyet ma sem tudunk eléggé csodálni, s a költő állásfoglalása volt az, mely annyira

szor szerezte meg neki a közönség csodálatát és elismerését kifejező első helyet a drámai agónokon. Mert a kardalokban és a színészek nagyszerű szavaiban egyre-másra felűnik a költő személyese és bátor állásfoglalása. Ha a sors, az istenek: — a fennálló társadalmi rend megváltoztathatatlanak hitt törvényei — tönkretesznek, tragikus bukásra ítélnék minden együttérzésünket megérdemlő, jószándékú és becsületes hőseket, egy Aiaszt, Oidipust vagy Déianeirá, Sophoklész minden szimpátiája az övék. Mikor az emberi kötelek, a család szent jogainak védelmezői szembeszállnak a minden emberséget durván sárba tipró zsarnokokkal, mint Antigoné vagy Élektra, Sophekész még bukásukban is nekik ad igazat. Ha az erőszakkal és fondorlattal cselekvő Odüsszeus és a legnemesebb hagyományok letéteményese, Neoptolemus harcol Philoktétes megnyeréséért, ő az ártatlanul szenvedő Philoktétes és Neoptolemos oldalán áll. Sorolhatnánk tovább, de ennyi is elég: Falus könyve meggyőzően mutatja meg, hogy Sophoklész egész működése törekvés a nemesebb, tisztább, emberibb felé, hogy költészete félreérthetetlen állásfoglalás mindenfajta zsarnoksággal, gonosz és szűklátókörű elvakultsággal szemben.

Sophoklész majdnem végigélte az egész V. századot. (i. e.) Talán saját szemével látta az athéni demokrácia ragyogó salamiszi győzelmét. Szemtanúja volt a periklési Athén páratlanul gyors felemelkedésének, azután meg kellett látnia a peloponnésosi háborút, az athéni demokrácia válságának kiéleződését. Attól azonban megőrizte a sors, hogy szeretett szülővárosának, Athénnek végső bukását is megérje. Ismerte kora politikai és szellemi vezéreit, volt alkalma összemérni tudását mesterével, Aischylossal, és fiatalabb kortársával, Euripidéssel. Hatalmas életművet hagyott hátra, melyben bizonyára enciklopédikusán fel volt halmozva mindaz, ami ebben a korban Athént jellemezte. Ma ennek az impozáns műnek csak töredékét, mintegy hét százalékát ismerjük. És milyen gyéren szólnak a kortársak tudósításai is róla! — Nagyon nehéz feladatra vállalkozott tehát Falus, mikor Sophoklész költészete általános jellemzésén kívül magának a költőnek a fejlődését is meg akarta rajzolni. Természetes, hogy amit mond, az csak körvonalait tudja megadni egy hatalmas művészegyeniség alakulásának, de még így is érdekes, és — általában meggyőző.

Szerinte Sophoklész már Athén Periklés alatti fénykorában jól látta a társadalomban feszülő ellentmondásokat, és drámaiban éppen az emberi jószándékot, a legszebb erkölcsi értékeket kudarcra ítélt isteni-emberi törvények kegyetlenségét ábrázolta.

(Aias, Antigoné, Oidipus király, Trachisidák.) Ezt a kortársai által nagyon vallásosnak tartott költőt a valóság hű megfigyelése állandó lázongásra készítette műveiben: jók-e igazságosak-e az istenek? Élete vége felé azonban, mikor Athénben egyre sokasodó jelek hirdették a feltarthatatlanul közeledő véget, a költőben felülkerekedik vallásossága, és érett férfiúveinek hatalmas lelkiismereti harcai után beletörődik az isteni hatalmak, a sors kiszámíthatatlan rendelkezésébe. De ugyanakkor költészetén keresztül a háború legválságosabb perceiben még közelebbi kapcsolatba kerül népével, szeretett Athénjával. Ez az, amiért öregkora világnézeti fordulatót, a Spárta-barát arisztokracia felé közeledését egyáltalában nem lehet mereven negatív módon értékelnünk. Mert igaz, Sophoklész sokat feladott fiatalabb éveinek harcosságából de amit költészete veszített az egyik oldalon, azt népe, hazája ügyéért való fokozott aggodása, odaadása és felelősségtudata pótolta másfelől. Ezért fejezhette be az agg költő hatalmas életművét olyan nagyszerű alkotással, mint az Oidipus Kolónosban. Az öregkori lírának valami olyan megrendítően szép kivirágzása jelentkezik itt Athén legnagyobb erkölcsi értékeinek dícsérete mellett, amire Goethe és a mi Arany Jánosunk az egyetlen példa a világirodalom történetében. Nem csoda, hogy Falus elemzései közül éppen ennek a drámának az elemzése sikerült talán legjobban.

Nincs módunk most arra, hogy Falus valamennyi interpretációját külön-külön vegyük szemügyre. Ez nem is tartozik egy rövid ismertetés feladatai közé. Inkább csak néhány gondolatot vetünk fel, melyekre a könyv olvasása indított.

Köztudomású, hogy a görög dráma alapanyaga a mythos, melyet Hellásban mindenki ismert. Amikor az athéni polgár leült a Dionysos-színház sziklabavájt nézőterén, előre tudta, miről fog szólni az a darab, ami bemutatásra kerül, ismerte a fellépő hőseket, sőt a cselekmény végkifejletét is. És mégis bizonyára a legnagyobb érdeklődéssel ment el, hogy egy új Sophoklész-dramát hallhasson, mert tudta, hogy a költő az ismert mythost valamilyen új felfogásban fogja »értelmezni« és az »értelmezés« éppen az athéniéket közösen érdeklő valamelyik problémának, esetleg többnek is megoldását adja, vagy kívánja adni. A költő tehát elképzelésének, céljának megfelelően gyúrta, alakította a mythos, a hősmonda anyagát. Lényegében — így tanítja Aristotelész Poétikája — nem változtathatót rajta, de az esetleges variánsok közül kiválaszhatta azt, amelyik alkotói szándékai számára a legmegfelelőbbnek látszott. Módosíthatott a szereplők jellemén, és esetleg a mythosban, a hősmondában nem szereplő személyt léptethetett fel

dramájában. Ezeknek a módosításoknak azonban — ismétéljük — nem volt szabad megváltoztatni az ábrázolt cselekmény végső kimenetelét, formáját, »csak« tartalmát. Ha tehát a monda Oidipus megvakulásáról beszélt, a költő nem változtathatott ezen, bármennyire is jobb drámai megoldásnak látszott esetleg az öngyilkosság, melyet hasonló körülmények között Aias el is követ. Csakhogy a hőmonda Aiasnak nemcsak megengedte, de elő is írta, hogyan ítélkezzék önmaga felett. A mythos és monda tehát éppen a feldolgozás módja szerint telik, telhet meg aktuális tartalommal. Egy-egy költő állásfoglalását, véleményét annak megállapításával lehet lemérni, mit hangsúlyoz a készen kapott anyagban, mit és hogyan változtat azon.

Mindez persze nem új dolog. Falus maga is von le következtetéseket, mégpedig sokszor fontos következtetéseket éppen ilyen alapon. Elég csak az »Elektra — Athén alkonya« című fejezetre utalnunk, (101—118. o.) ahol az Elektra és Orestés bosszúja történetének egymásától különböző feldolgozása szolgáltat alapot a három nagy tragikus felfogásban, világnézetben jelentkező eltéréseinek bemutatására. Mégis az az érzésünk, hogy néhány helyen éppen a fentebb ismertetett szempont pontosabb alkalmazásával Falus plasztikusabbá, világosabbá tehetné volna elemzéseit.

Vegyük például a Trachisi nők című tragédiát. A mythos nyújtotta anyag Héraklész túzhaláláról szól, és tudott Déianeiráról is. De Falus helyesen világít rá arra, hogy Sophoklész számára nem Héraklész, hanem Déianeira volt a fontos, ő a főhős, az ő »alakja és sorsa szinte maradéktalanul kifejezi a dráma alapeszméjét«, (97. o.). Héraklész darabossága, kíméletlensége csak kiemeli felesége tragédiáját (99. o.). Sophoklész itt más oldalról ugyanazt a problémát dolgozza ki, mint az Oidipus királyban: hogyan fordítja a végzet a legjobb emberi szándékot is pusztító hatásúvá, hogyan kell a legnemesebb céloknak is hajótörést szenvedniök. Mindkét darab végső kicsengése bírálat, vád az istenek világa, a világrend ellen, de »sehol másutt nem ilyen éles és tömören egyértelmű« (97. o.). Miért válik azonban éppen itt a bírálat a legtömörebbé és egyértelműbbé? Mert Sophoklész új, a feldolgozandó anyagban nem említett szereplőt léptet fel: Hyllos ez, Héraklésznek Déianeirától született fia. Falus magyarázatában Hyllos jelentősége a drámában körülbelül egyenlőrangú Lichas és Iolé szerepével. Szerintünk azonban Sophoklésznek azért volt szüksége főleg Hyllosra, mert rajta keresztül, az ő szavaiban szűrhetette le műve alapeszméjét. Éppen ezért Hyllost a Sophoklész-től neki szánt drámai funkció, — a bírálat,

a tanulságok kimondása — a másik kettő fölé emeli.

Vagy nézzük a Philoktétést. Mikor Sophoklész ezt a drámáját megírta (409), már Aischylos és Euripidész előtte feldolgozták a mondat, de alkotásaik nem maradtak fenn. Annyi mégis megállapítható, hogy Sophoklész a cselekményből kirekesztett minden felesleges elemet. Így érte el, hogy művében valóban minden szó, minden gondolat a központi konfliktusra irányul (136. o. l.). De tett még egy változtatást is: míg a mondában Odysseus mellett Diomédész megy el Philoktétésért, nála a »sokcselű« ithakai vezér társa Neoptolemos, Achilleusnak, a görögök legnagyobb hősné fia. Mit mutatnak ezek a változtatások? Az első »csak« annyit, hogy Sophoklész finom dramaturgiai érzékkel kristálytiszta, egyenesvonalú szerkezetet teremtett, elősegítve az eszmei tartalom akadálytalan kifejtését. De van-e jelentősége a másik változtatásnak is?

Falus megállapítja Neoptolemosról, hogy »Achilleus fia, apjának szíve dobog keblében... nem lehet, hogy fejet hajtson a fondorlatokra épült világ előtt!« (129. l.). Benne Philoktétés is vakon bízik, hiszen apját szerette és tisztelte, nem tételezheti fel, hogy a nagy hős fia hitvány senkivé aljasult (124. l.). A továbbiakban megállapítja, hogy — bár természetesen Philoktétés a dráma főszereplője — Neoptolemos »a cselekmény legfőbb mozgatója«, aki »csaknem Philoktétéssel egyenrangú szerepet tölt be a drámában«. (137. o.) Arra is rámutat Falus, hogy »Sophoklész gyűlölte a háborút, a békét a legnagyobb kincsnek tartotta. Ezekben az években — a háború válságos időszakában — azonban a pacifizmus az athéni demokrácia ellen összeesküvő és Spártával mindenáron békét kereső csoportok támogatását jelentette. Neoptolemos a becület és hűség útján akart haladni, de ténylegesen Odysseust támogatta, az istenek pedig rábólintottak...« Ez magyarárn annyit jelent, hogy Sophoklész és vele együtt nyilván nagyon sok athéni sajátos, egyéni problémája éppen a Neoptolemos lelkében dúló lelkiismereti harcnak, a két véglet közötti ingadozásnak képében nyert kifejezést. Ha tehát Falus azt a kérdést teszi fel, hogy »Nehéz volna eldönteni, kit rajzolt nagyobb szeretettel a költő, Philoktétést-e, vagy Neoptolemost?« — habozás nélkül így adjuk a választ: igaz Sophoklész a rá jellemző szimpátiával rajzolja meg Philoktétésben az önhibáján kívül bűnhődő, magányos hőst, de igazi rokonszenve mégis Neoptolemos felé irányul. Neoptolemos alakját ő választotta ki, ő akarta, hogy éppen a legnagyobb hős méltó fia, a görög erénynek letéteményese jelenjék meg a drámában, aki a költő szabad választása alapján, az előző feldolgo-

zások ezen a ponton való megváltoztatása miatt leginkább volt alkalmas arra, hogy a költő saját vívódásait, ingadozását megjelenítse. Sophoklész számára ő a főszereplő, Philoktétész csak másodsorban jön szóba. — Falus részleteredményeinek logikus végig-gondolása feltétlenül erre az eredményre vezet az olvasót.

A könyv a sophoklési tragikumról szóló fejezettel zárul. Falus műve itt többet ad, mint amennyit ígér: nemcsak a sophoklési tragikumról van szó, de általános érvényű dramaturgiai elvekről, sőt a szocialista dráma kérdéseiről is, úgyhogy ennél a fejezetnél hosszabban kell időznünk.

Falus Aristotelés Poétikájának a drámára vonatkozó részéből indul ki, majd Marx és Engels tragikumelméletét vázolja. Szerintük két típusa van a tragédiáknak: az egyik a régi rend, az ancien régime hősi bukása, mely csak az ő és középkorban létjogosult. A másik az újkori tragédia típusa, a »korán jött forradalmár« tragédiája (162—163. o.). De mi a tragédia? Falus értelmezésében olyan színpadi mű, mely a hős bukásával végződik. A dráma nála nem gyűjtőfogalom, hanem koordinált helyzetben van a tragédiával: a konfliktus a jó ügy győzelmével fejeződik be. Ezek alapján Sophoklész művei között két »dráma« van: az Elektra és az Oidipus Kolónosban. Az Antigoné világosan »az ancien régime hősi bukását eleveníti meg«, (164. o.) míg a többi négy darab szerinte a tragédia egyik típusához sem sorolható világosan. »Tragédia« és »dráma« közti megkülönböztetés azért olyan fontos, mert míg az osztálytársadalom léteitényei mindkettő létrejöttét lehetővé teszik, addig az osztály nélküli, szocialista és kommunista társadalom sajátos körülményei, melyek a haladás, a fejlődés minden objektív feltételét biztosítják — ellentétben az osztálytársadalmakkal — csak a »dráma« kialakulását engedik meg, hiszen a tragikus bukás ebben a korban már nem tipikus. — Bármilyen ellenvetést tegyünk is a hagyományos esztétikai kategóriák ilyen »átértékelésével« kapcsolatban, Falus érvelésének logikája meggyőző.

A szerző maga Sophoklészsel kapcsolatban főleg az Antigoné értelmezésében tulajdonít nagy fontosságot »tragédia« és »dráma« ilyen megkülönböztetésének, és Trencsényi-Waldapfel Imrével polemizál. Trencsényi ugyanis (Sophoklész összes drámái, Franklin, 1950.) az Antigonében a »forradalmi cselekedet« (i. m. 20. o.) felmagasztalását látja.

Szerinte Antigoné »az írott törvényben kifejezésre jutó társadalmi rend megdöntését igazolja« (u. o.). Falus ezzel szemben azt állítja, hogy Sophoklész itt az ancien régime bukását ábrázolja, nem akart, és nem is tudott előremutatni (165. o.). A vitában, úgy gondoljuk, neki ad igazat az a körülmény, hogy az Antigonében tárgyalt temetés-problémával kapcsolatban fennmaradt adatok — melyekre egyébként hivatkozik is (54. o.) — félreérthetetlenül a hősnőt teszik meg a régi, az arisztokrata álláspont képviselőjévé, aki elveit védelmében száll szembe a polis-ideológia képviselőjével, és harcában elbukik. Valóban az ancien régime bukásáról van tehát szó, de ez a bukás Marx megjegyzései értelmében (162—163. o.) valóban tragikus lehetett, ábrázolása pedig olyan, hogy Hegel nem alaptalanul nevezte a tragédia abszolút mintaképének.

A fejezet elvi kérdéseinek fontossága miatt szerinte mozzanatról-mozzanatra követjük Falus gondolatmenetét.

Most még néhány megjegyzést a stílusról. A könyv a *Kultúra Mesterei*-sorozat általános célkitűzéseinek megfelelően ismeretterjesztő jellegű. Ez annyit jelent, hogy a szerzőnek mellőzni kell mindenfajta tudományos apparátust (hivatkozások, lábjegyzetek) és népszerű, élvezetes stílusban kell írnia. Falus Róbert könyve ebből a szempontból is megfelelő. Néhol hivatkozik ugyan külföldi tudósokra, az Oidipus király tárgyalásában pedig vitába bocsátkozik velük, de ezek a részek nem zavarják az olvasást, nem terhelik az olvasót, sőt, ösztönzésül szolgálhatnak. Ami magát a stílust illeti, a tárgyánál fogva, ennek különös, immanens nehézségei következtében nem sikerült egységes stílust kialakítani; a történeti fejezetek általában szárazabbak lettek, mint a drámaelemzések. Egyes helyeken nem ártott volna elkerülni néhány fraízyszerű kitélt.

Itt kell megemlítenünk, hogy a könyvbe — bizonyára sajtóhiba következtében — téves adat került. A 60. lapon idézett Aristeidész ugyanis — nyilván Ailios Aristeidész — nem az I. hanem a II. században élt.

Mindent összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Falus Róbert könyve feltétlenül a *Kultúra Mesterei* sorozat egyik legszerencsésebben megírt kötete. Nemcsak a nagyközönség, de a szakember is haszonnal és élvezettel forgathatja.

Szepessy Tibor

TÁRSASÁGI HÍREK

GÁLOS REZSŐ

(1885—1954)

Amikor 1945 tavaszán a nagy harcok hullámai elültek, s iskoláinkban, tudományos társaságainkban a munkát újra megkezdve számbavettük a megmaradtakat, a lassan gyülekező irodalomtörténészek között frissen, bizakodva, jó kedéllyel jelent meg Gálos Rezső, — s ettől fogva találkozóinknak sűrűn látott vendége lett; kitartott köztünk nemrég bekövetkezett haláláig. Részt vett a megújult Magyar Irodalomtörténeti Társaság munkaközösségeinek munkájában, újból bekapcsolódott az Akadémia Magyar Irodalomtörténeti Állandó Bizottságába, s nagy, szintetikus tervekkel foglalkozott, amelyek egyrészt valóban sikerült is befejeznie.

Akkor, amikor köreinkhez közelebb került, életkorban sem volt fiatal, s az irodalomtörténet munkásai közt is régóta ismert volt a neve. 1885-ben született Budapesten; egyetemi tanulmányait Budapesten és Kolozsvárott végezte, de hallgatott egyetemi előadásokat Berlinben és Lipcsében, s hosszabb időt töltött a müncheni egyetemen is. Irodalomtörténeti munkásságának kezdő lépéseit az első világháborút megelőző évtizedben tette meg; tudományos szemlélete és módszere lényegében már ekkor kialakult, vagy legalábbis az ekkor kapott összefonódások alapján fejlődött tovább. A hazai és a német irodalomtudományban a pozitívizmus és az ú. n. összehasonlító módszer virágkora volt ez, amely nagyra értékelte a filológiai aprómunkát; a szintetikus látás és rendszerezés iránt kevés érzéket mutatott, futott az irodalmi »kölcsonzések« és »hatások«, motivumvándorlások délibábja után, — de művelőtől józan-ságot, tudós lelkiismeretet és nagy tárgyi tudást, folytonos búvárkodást és egyre növekvő anyagismeretet követelt meg. Gálosban mindenképpen megvoltak ennek az iskolának a hibái és fogyatékságai, — de erényeit is igen magas fokon kifejlesztette. Két olyan lendítője volt munkájában, amely bármelyik tudósnak becsületére válna: a lankadatlan kutatószervező és a tények szeretete. Századunk elejének budapesti egyeteme s a Budapesti Philológiai Társaság és folyóirata: az Egyetemes Philológiai Közöny, nagy külföldi példaképektől támogatva, nálunk is kifejlesztett egy filológus-iskolát, amelynek Gálos eleinte fiatal katonája volt, a felszabadulás utáni években pedig már egyik utolsó nagy képviselője. — Oktatói pályáját 1908-ban a temesvári városi fiú felsőkereskedelmi iskola tanáraként kezdte, 1914-ben katonának vonult be, s az aktív frontszolgálatot váltotta fel 1918-ban a győri női felsőkereskedelmi iskola igazgatóságával.

Tudományos működésének 1918, helyesebben 1914 elé eső első szakasza tárgykörben még elég széles és változatos; nagyobb alkotást alig is hozott létre, de már szerepel későbbi fő érdeklődési területe: a felvilágosodás korának irodalma. Nyelvészeti cikkekcské, szó- és szó-lásmagyarazatok, számtalan apró könyvismertetés, Heibel Judit-jának fordítása, stb. mellett már két felvilágosodás-kori lírikusunk köti le érdeklődését: Dayka Gábor, akiről az E. Ph. K. 1913. évfolyamában írt hosszabb értekezést, és Szentjóni Szabó László, akinek összes költeményeit a Régi Magyar Könyvtárban adta ki alapos bevezetéssel és jegyzetekkel (1911).

A Horthy-ellenforradalmi korszakot majdnem egész terjedelmében Győrött, új állomás-helyén töltötte; ekkor került személyesen is közelebbi kapcsolatba a budapesti filológus- és pedagóguskörökkel. Tudományos munkájának ekkori irányvonala, módszere sok tekintetben a régi maradt; erre vallanak nagy számban közölt apró adatközlő és összehasonlító cikkei, ezeknek száma többszázra rúg; sok jelent meg helyi napilapokban és népszerűsítő folyóiratokban; hanem ha munkásságát egészben nézzük, mégis észre kell vennünk rajta az idők torzító nyomát. Igaz, ezt bizonyos fokig érdemül kell betudnunk: azok közé tartozott, akik nem adták be a derekukat a szellemtörténeti iránynak és szemléletnek; de a huszas évek sovíniszta, álnemzeti iránya és célkitűzései egy időre őt is hatalmukba ejtették. A 20-as forduló után

tudománypolitikai és világnézeti tájékozódásában Császár Elemér és elvbarátai mellett kötött ki; nyíltan jelét adta a modern magyar költők, főleg Ady iránti megnemértésének; magyar irodalomtörténeti tankönyvet írt Császár Elemér »közreműködésével« (1922), szerzőtársa lett a tankönyvírásban Pintér Jenőnek is. Ebbe az összeüggésbe tartozik az is, hogy filológiai készségének teljes fegyverzetével igyekezett cáfolni legrégebb bibliafordításunk huszita eredetét. (Legrégibb bibliafordításunk, 1926. és 1928.) Ez az allásfoglalása hozta őt közel később az ellenforradalmi kor akadémikusaihoz és az akkori irodalomtörténeti bizottsághoz. De talán nem szépítés azt mondani, hogy tankönyvei és hasonló művei valódi tudományos munkásságának csak mintegy a perifériáját jelentik, ugyanúgy, mint a Győrött végzett, talán túlságosan is extenzív tudománypszerszűtő és társadalmi munka.

Irodalomtörténeti munkássága ekkor kezdett szorosabban a 18. századhoz és a 19. század első évtizedeivel kapcsolódni; kétségtelenül része volt ebben bizonyos helyi vagy dunántúli hagyományok sugalmazó hatásának. A két Amade, Kisfaludy Sándor és Berzsenyi voltak ennek a munkának a fő centrumai, de futotta általában a testőrfrókra és a felvilágosodás időszakának más lírikusaira is. Egy bonyolult kor zűrzavaros szálait bogozta Gálos fáradhatatlanul. Kisfaludy Sándorral szemben régi adósságokat törlesztett: előbb életrajzának néhány homályos időszakát tisztázta, aztán 1931-ben vastkos kötetben adta ki Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkáit. Az Amadékkal kapcsolatban nagy adatfeltáró munkát végzett a családi levéltárban (a levéltári kutatás élete végéig szinte vadászszenvedélye maradt); nemcsak az apa, Amadé Antal verseit szedte össze és adta ki (R. M. K. 40.), hanem fölfedezte és kiadta a fiatal Amadénak is egy csomó ismeretlen versét (ItK 1936, Győri Szemle 1936). Ez alapon készült el ezidőbeli legnagyobb alkotása: Amadé-monográfiája (Báró Amade László, Pécs, 1937.). A felszabadulás után írt író-monográfiáinak fő jellegzetességei már ez a monográfia feltűnteti. Gálos elsősorban a pozitív tényeket tiszteli; főcélja az életrajz minden részletének, az események és művek időrendjének kétségtelenül világos tisztázása. A műelemzésre, Amadé lírájának összefoglaló jellemzése is tesz kísérletet, s ez ilyes próbálkozásai közül a legsikerültebb; szintetikus ereje figyelemreméltó, bár itt is alig ér el az irodalom történeti összefüggéseinek, mozgalmainak, irányvonalainak felismeréséig.

Fejlődésére jó hatással volt az, hogy 1928-ban a pécsi egyetem bölcsészeti karán megszerezte a magántanári képesítést »A magyar irodalom története a 18. században« c. tárgykörből. A kissé inkább extenzív jellegű pálya szorosabban az egyetemi oktatáshoz kapcsolódott akkor, amikor a pécsi egyetem Tolnai Vilmos halála után, 1937—38-tól kezdve, a tanszék helyettesítésével bízta meg; néhány évig az újabb magyar irodalomtörténetből tartott előadásokat (többek közt Jókairól). 1939 júniusában (valóságban már 38 novemberében) nyugalomba vonult mint iskolaigazgató, — még fiatalosan, munkaereje teljes birtokában, talán azzal a számítással is, hogy tüzetesebben tudjon egyetemi munkájával foglalkozni. Reményeire rácaffolt a pécsi egyetem bölcsészeti karának megszüntetése 1940-ben; az erősen fasizálódó magyar kultúréletben néhány mellőzés is érte; mindezért kárpótolta az, hogy 1945 után a budapesti egyetem bölcsészeti karán tarthatott magántanári előadásokat, amelyek iránt a filológus hajlamú hallgatók nagy érdeklődést mutattak. Már a második világháború derekán jelent meg filológiai szempontból értékes adatgyűjteménye: Német hatás XVIII. századi költészetünkre, ItK 1943; tudnunk kell persze, hogy ezzel Császár Elemérnek évtizedekkel azelőtt megjelent értekezését (A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században, 1913) egészítette ki a megjelenése óta napvilágra került, tekintélyes részben maga-kikutatta adalékokkal. A német anakreoni lírának, a Hainbundnak, majd a német érzelmes dalköltészetnek a magyar felvilágosodáskori lírára gyakorolt kétségtelen hatása kedves témája volt Gálosnak, amelyhez állandóan vissza-visszatért, és olyan adatokat bányászott ki, amelyek a multbelinél helyesebb megvilágításba állítják számos akkori lírikusunk fejlődését; kár, hogy a kor általános szelleme nem adhatott ösztönzést e hatások társadalmi mozgatóerőinek és jellegzetességeinek megállapítására.

A felszabadulás, különösen pedig a fordulat éve utáni gazdag munkalehetőségeket örömmel fogadta. Apró cikkeinek és adatközléseinek sorozata ugyan nem folytatódott — de elérkezettnek látta az időt arra, hogy néhány régi, szintetikus tervét megvalósítsa. Bessenyei-monográfiáját folyóiratunkban annakidején részletesen méltattuk; Mikesről írt népszerű könyvecskéje szintén hosszú idő óta egyetlen összefoglaló művünk Mikesről, és több évtizedes, izgató problémákat felvetett filológiai irodalmat foglal össze. Két kismonográfiát hagyott hátra befejezetten (Kármán József, Szentjóni Szabó László), ezek is rövidesen napvilágot látnak. Őreg tudósunk, aki annakidején a pozitívizmus iskolájában nőtt fel, megtette ezekben a műveiben a kezdő lépéseket a marxista irodalomszemlélet alkalmazására; az ilyen irányú tanácsokat és útbaigazításokat szívesen fogadta; a marxizmus klasszikusai mellett néhány, a maga korszakába vágó szovjet tanulmányt is figyelembe vett, pl. Kármán értékelésében; ezek révén az új korszakban figyelme az elvi kérdésekre is jobban ráirányult.

A halála alkalmából készült tudományos számvetés elsősorban életpályájának és működésének adatait és eredményeit veszi számba. De nehéz megőriznünk ezt a tárgyilagosságot akkor, ha a példaadóan szorgalmas tudós mellett a bölcs, higgadt, kissé gúnyosan kedélyes, élénksemű jóbarátra gondolunk. Eltávozta után nemcsak művei fogják emléket fölidézni, amelyeket mi és az utánunk következők sokszor emelünk még le a polcokról, — hanem az a fájoan üres hely is, amelyet utána a magunk emberi, baráti környezetében még sokáig érezni fogunk.

Barta János

BALASSI-ÉVFORDULÓ

Esztergomban szeptember 18-án és 19-én rendezett Balassi ünnepségeket a Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat és a Honvédség. 18-án este fábortűzet rendeztek a vár mellett, azon a helyen, ahol az ostromban a költő halálos sebet kapott. Mosonyi József tanár tartott megemlékezést, Palotai Erzsébet előadóművész verseket mondott, Török Erzsébet Kossuth díjas régi magyar dalokat adott elő. 19-én délelőtt a Balassi-szobor koszorúzási ünnepélyén Devecseri Gábor Kossuth díjas beszédet, Palotai Erzsébet és Horváth Ferenc verseket adott elő. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság koszorúját Gerédy Rabán helyezte el.

Szeptember 21-én az egri Városi Színházban rendezett Balassi-emlékestet a Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. Némédi Lajos megnyitója után Pálmai Kálmán emlékezett meg a költőről, kiemelve kapcsolatait az egri katonaelettel.

A Magyar Szovjet Társaság tudományos és művészeti szakosztálya 70 lapos tájékoztató füzetet állított össze a Szovjetunió számára Balassi életről, költészetéről. A füzet számos költemény orosz fordítását is tartalmazza.

A külügyminisztérium tájékoztatói fősztálya több külföldi Balassi-emlék lefényképezésére adott megbízást a követségeknek. A fényképeket a Balassi-kiállításon mutatjuk be. A németújvári (Güssing, Ausztria) Batthány-könyvtárban egy régi katalógus tanúsága szerint megvolt Balassi pásztordrámájának nyomtatott kiadása. Ez az egyetlen példány, amelyről tudunk, de Ausztriából azt az értesítést kaptuk, hogy a kötet jelenleg nem található meg.

A XX. SZÁZADI KUTATÓMUNKA HÍREI

A felszabadulás előtti magyar irodalmi élet dokumentumainak és irodalmi emlékeinek gyűjtését a XX. századi munkaközösség végzi. A munka irányítására Szőgyi Zsuzsa az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központ munkatársa kapott megbízást.

József Attila életrajzának adatait munkacsoport gyűjti Szabolcsi Miklós vezetésével. A csoport tagjai: Patyi Sándor, Sinka

Erzsébet, Sz. Lódi Gabriella, K. Kocztur Gizella. Az életrajzi adatok gyűjtéséről a következő felhívást tettük közzé a sajtóban:

1955. április 11-én ünnepeljük a nagy magyar proletárköltő, József Attila születésének ötvenedik évfordulóját. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság össze akarja gyűjteni az évforduló alkalmával a költő életének minél több emlékét. Kérjük azokat, akik József Attilát személyesen ismerték vagy vele kapcsolatos levelet, kéziratot, tárgyat őriznek, közöljék címüket a Magyar Irodalomtörténeti Társasággal (XI. Ménesi út 11—13.). A Társaság gondoskodik az írásban elkészített emlékezők kiadásáról, az életrajzban elmondott adatok lejegyzéséről, a kéziratok vagy tárgyak múzeumi elhelyezéséről.

Kozocsa Sándor elkészítette József Attila műveinek bibliográfiáját a Társaság irodája számára.

A könyvkiadó vállalatok lektorátusán dolgozó irodalomtörténészek vállalták egy-egy tanulmány elkészítését, nagyrészt a XX. századi magyar irodalomtörténettel kapcsolatban. Megbízást kaptak tanulmány írására: Csanádi Imre, Domokos Mátyás, Pintér József, Réz Pál (Szépirodalmi Könyvkiadó), Pók Lajos, Zrínszky László (Művelt Nép Könyvkiadó), Forgács Marcell, Pál Miklós (Ifjúsági Könyvkiadó).

Az Állami Könyvtérjesztő Vállalat a Társaság javaslatára fenntart bizonyos példányszámot irodalomtörténészek számára olyan régebbi kiadású művekből, amelyek nincsenek forgalomban. Ezeknek a könyveknek első csoportját már kiosztottuk. A könyveket elsősorban a XX. századi munkaközösség tagjai között osztjuk el.

Elek László (Orosháza) a gyomai Kner-nyomda irattárában folytat kutatásokat. Az irattárból a XX. századi irodalmi életnek érdekes adatai kerültek napvilágra.

A Magyar Szovjet Társaság fotolaboratóriuma száz fényképből álló sorozatot készített a leányfalusi Móricz Zsigmond-ház emlékeiről. A fényképek másolatai megszereshetők a Magyar Szovjet Társaság Országos Központjától.

VEZETŐSÉGI ÜLÉS

A Társaság Vezetősége szeptember 6-án tartotta első ülését az 1954—55-ös tanévben.

Az első napirendi pont megtárgyalásán résztvett Megyer Szabolcs, a Budapesti Pedagógus Továbbképző Intézet magyar irodalmi tanszékének vezetője. A Vezetőség megvitatta az Irodalomtörténeti Társaság és a középiskolai irodalomtanárok kapcsolatának kérdéseit. Javasolta, hogy a tanári továbbképzés keretében ismertessék az újabban megjelent monográfiákat, s az irodalomtanítási módszertani folyóirat is foglalkozzék a tudományos eredményekkel.

A továbbiakban megbeszélte a vezetőség a Balassi- és József Attila-évforduló előkészületeit és a soproni vándorgyűléssel kapcsolatos feladatokat.

A Társaság Vezetősége javasolta az Oktatási Minisztériumnak, hogy azok a középiskolai tanárok, akik irodalomtörténeti kutatómunkával foglalkoznak, csökkentett heti óraszámban tanítsanak. A javaslatához mellékeljük tanár-munkatársaink névsorát.

Varga Imre (Jászberény) és Imre Lajos (Jászapáti) július hónapban a Széchényi Könyvtárban végeztek kutatómunkát. Varga Imre a kéziratok énekköltészetet, Imre Lajos a Petőfi-irodalmat tanulmányozta.

Kiss Béla (Kiskőrös) két ízben Budapestre utazott Petőfi életrajzi adatainak kutatására.

1955-ÖS ÉVFORDULÓK

A jövő év magyar irodalomtörténeti évfordulóinak megünneplésére a Társaság irodája javaslatot dolgozott ki a Népművelési Minisztérium számára. A más intézményekben készített jegyzékek felhasználásával készítettük el a fontosabb évfordulók alábbi jegyzékét:

Január

1850. jan. 2. szül. Eminescu (100 év)
 1895. jan. 25. megh. Komjáthy Jenő (60 év)
 1805. jan. 28. megh. Csokonai Vitéz Mihály (150 év)
 1830. jan. 30. megh. Virág Benedek (125 év)

Február

1755. febr. 10. megh. Montesquieu (200 év)
 1825. febr. 18. szül. Jókai Mór (130 év)
 1865. febr. 27. megh. Jósika Miklós (90 év)

Március

1830. márc. 18. szül. id. Szinyei József (125 év)
 1875. márc. 26. megh. Kriza János (80 év)
 1885. márc. 29. szül. Kosztolányi Dezső (70 év)

Április

1840. ápr. 2. szül. Zola (115 év)
 1805. ápr. 5. szül. Andersen (150 év.)
 1855. ápr. 9. szül. Reviczky Gyula (100 év)

1735. ápr. 11. szül. Báróczi Sándor (220 év)
 1905. ápr. 11. szül. József Attila (50 év)
 1885. ápr. 13. szül. Lukács György (70 év)
 1930. ápr. 14. megh. Majakovszkij (25 év)
 1830. ápr. 16. megh. Katona József (125 év)

Május

1265. máj. 2. szül. Dante (690 év)
 1880. máj. 8. megh. Flaubert (75 év)
 1805. máj. 9. megh. Schiller (150 év)
 1885. máj. 22. megh. Victor Hugo (70 év)
 1910. máj. 28. megh. Mikszáth Kálmán (45 év)

Június

1795. jun. 3. megh. Kármán József (160 év)
 1580. jun. 10. megh. Camoenus (375 év)
 1880. jun. 10. szül. Kaffka Margit (75 év)
 1920. jún. 16. megh. Endrődy Sándor (35 év)

Július

1775. júl. 22. szül. Martinovics Ignác (200 év)

Augusztus

1850. aug. 5. szül. Maupassant (105 év)
 1885. aug. 10. megh. Toldy Ferenc (70 év)
 1855. aug. 17. megh. Obernyik Károly (100 év)
 1850. aug. 18. megh. Balzac (105 év)
 1635. aug. 21. megh. Lope de Vega (320 év)
 1850. aug. 22. megh. Lenau (105 év)
 1880. aug. 26. szül. Apollinaire (75 év)

Szeptember

1830. szept. 8. szül. Mistral (125 év)
 Október
 1505. okt. 2. szül. Tinódy Lantos Sebestyén (450 év)
 1725. okt. 16. szül. Gvadányi József (170 év)
 1745. okt. 19. megh. Swift (210 év)
 1400. okt. 25. megh. Chaucer (555 év)

November

1830. nov. 17. A magyar Tudományos Akadémia megalapítása (125 év)
 1855. nov. 19. megh. Vörösmarty Mihály (100 év)
 1910. nov. 20. megh. L. N. Tolsztoj (45 év)
 1830. nov. 21. megh. Kisfaludy Károly (125 év)
 1855. nov. 26. megh. Mickiewicz (100 év)
 1855. nov. 28. szül. Gozsdu Elek (100 év)
 1835. nov. 30. szül. Mark Twain (120 év)

December

1875. dec. 4. szül. Rainer Maria Rilke (80 év)
 1925. dec. 5. megh. Reymont (30 év)
 1800. dec. 17. szül. Czuczor Gergely (155 év)
 1875. dec. 22. megh. Kemény Zsigmond (80 év)

Virág Benedek síremléke, amely a Gellért-hegy oldalában volt elhelyezve, az utóbbi években megrongálódott. A síremlék helyreállítására felhívjuk a Fővárosi Tanács figyelmét.

A *Népművelési Minisztérium könyvtár osztálya* tájékoztató szolgálatot szervez a könyvtári munka elvi kérdéseinek tisztázására. A Társaság Vezetősége Czine Mihályt és Béládi Miklóst kérte fel a tájékoztatási munkában való közreműködésre.

A Társaság javasolta a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának, hogy támogassák a jelentősebb vidéki városok tudományos helytörténeti folyóiratainak megindítását.

Egyelőre az egri és soproni folyóirat terve készült el.

A Magyar Szovjet Társaság tudományos és művészeti szakosztálya rendszeresen küld tájékoztatást a Szovjetunióba a magyar irodalomtörténetírás eredményeiről. Az Irodalomtörténet, Irodalomtörténeti Közlemények és A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei fontosabb tanulmányairól küld rendszeresen tájékoztatást az osztály.

A magyar irodalom topográfiájának elkészített anyagát a Társadalom és Természet-tudományi Ismeretterjesztő Társulat megyei szervezeteinek munkatársai bírálták meg és egészítették ki. A megyei szervezetek nagyrésze alapos, lelkiismeretes munkát végzett. Különösen gazdag új anyagot gyűjtött Csorba Zoltán (Borsod megye) Elek László (Békés megye) Antal László (Tolna megye) Joós Ferenc (Bács-Kiskun megye).

Galambos Ferenc elkészítette Arany János két folyóiratának (Szépirodalmi Figyelő, Koszorú) és az Abafi Lajos szerkesztette Figyelő név- és tárgymutatóját. A kutatók a Társaság irodájában használhatják ezeket a munkákat.

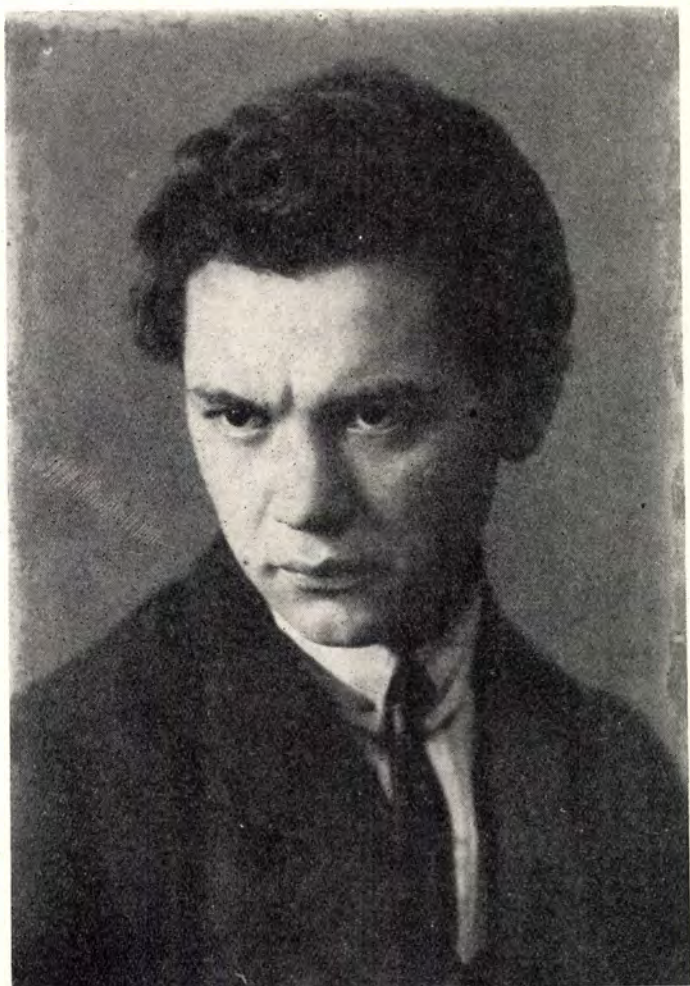
A III. sz. irodalomtörténeti munkaközösség tagjai 1954. szeptember 22-én baráti megbeszélést folytattak Rákos Péterrel, a prágai Károly-egyetem magyar intézetének szak-asszisztensével. A beszélgetés során Rákos Péter a munkaközösség tagjainak kérésére ismertette a prágai és pozsonyi egyetemen folyó magyar irodalomtanítást. Beszámolt a magyar klasszikus irodalom cseh és szlovák nyelven megjelent alkotásairól és ismertette az előkészületben levő

kötetek tervét. Móricz Zsigmond »Uri muri« c. művével nyolckötetes csehnyelvű Móricz-sorozat indult. Mikszáth Káhmán műveit tízkötetes válogatásban adják ki. Nemrég jelent meg Jókai Mór »Rab Ráby« c. műve. Tervebe vettek egy Kaffka Margit, Móra Ferenc és Illyés Gyula kötetet.

A magyar és a csehszlovák irodalomkutatás kapcsolatainak kiszélesítése érdekében a munkaközösség tagjai a következő témák kitűzését és megoldását javasolták a csehszlovákiai magyar irodalomtörténészeknek: Straka kéziratosságy fordításainak felkutatása (Földessy Gyula), Jókai csehszlovákiai fogadtatása és műveinek kritikai visszhangja (Nagy Miklós), Magyar drámák a csehszlovák színpadon (Solt Andor), Petőfi verseinek megjelenése és kritikai fogadtatása (Szalatnay Rezső), József Attila szlovákiai kapcsolatai (Bokor László). Sőtér István a magyar irodalomtörténészek kérését tolmácsolta akkor, amikor a Jirásek-múzeum és az irodalomtörténeti múzeum szervezete elvi szempontjainak, beosztásának, felépítésének részletes ismertetését kérte. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság vállalta a kapcsolatok szervezését és a kölcsönös kérések továbbítását.

Megjelent az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központ folyóiratának, az *Irodalomtudományi Értesítőnek* 1954. 2. száma. A több mint 400 lapos kiadvány a realista drámaírárs kérdéseivel foglalkozik. Tartalmazza: A. I. Burov: A tipikus és az egyéni; Lukács György: Marx és Engels dramaturgiai kérdésekről; V. Kemenov: A tragikum Shakespeare műveiben; D. Scseglov: A konfliktus és a drámaírárs művészete; J. Min: Hiteles jellem — igazi művészet; K. Trenyov: A dráma nyelve c. elméleti cikkét. A drámaírárs klasszikusaival több tanulmány foglalkozik: M. Morozov: Shakespeare; A. K. Dzivelegov: Goldoni; Gorogyeckij: Puskin; F. Jevnyin: L. Tolsztoj; B. Bjalij: M. Gorkij; P. Balasov: B. Shaw; J. Szurkov: K. Trenyov. Lessing születésének 225. ill. Csehov »Cseresznyeskert« c. darabja bemutatójának 50. évfordulójáról G. Fridlender ill. B. Jermilov tanulmányával emlékeznek meg a folyóirat.

(Összeállította: Vargha Balázs)
Budapest 1954. szept. 23.

JÓZSEF ATTILA
1924-ben

Ebből a könyvből készült 100
számozott és a szerző által
aláírt példány piros cimnyo-
mással merített papíron, I—
XV. és 26—100-ig, amelyek
könyvárusi forgalomba nem
kerültek

Dr. László István professzor úrnak,
Schneider Ferencnek, hogy
a kép megőrzése a háború
után, bizonyos különleges
kérdés, holand állományait.

Budapest, 1925. febr. 27.

[Handwritten signature]

A „Nem én kiálltok” egyik ajánlása

IRODALOMTÖRTÉNET

1955.

1. SZÁM

<i>Juhász Géza</i> : Csokonai zsengei	1
<i>Pirnáti Antal</i> : Forgách Ferenc	17
<i>Nagy Miklós</i> : Jókai Mór : Szegény gazdagok	32
<i>Tamás Attila</i> : Somlyó Zoltán	41

VITA

<i>Borzák István</i> : Az És mégis mozog a föld új kiadásának jegyzeteiről	65
<i>Zsadányi Nagy Árpád</i> : Hozzászólás az általános gimnáziumok (III. osztály) magyar irodalmi tankönyvéhez	66

SZEMLE

<i>Gyergyai Albert</i> : Victor Hugo magyarul	70
<i>Fekete Gábor</i> : Illyés Gyula : Ozorai példa	74
<i>Réz Pál</i> : Stendhal : Vörös és fehér	81
<i>Varga József</i> : Móricz Zsigmond : A kis vereshajú	86
<i>Nemeskürty István</i> : Goncsarov : Oblomov	88
<i>Kovács Endre</i> : Alois Jirásek : Mindenki ellen	91
<i>Oltványi Ambrus</i> : A magyar irodalom bibliográfiája 1951—52.	95
<i>Wéber Antal</i> : Bobrova : Mark Twain	97
<i>Tamás Attila</i> : Georg Forster válogatott írásai	100
<i>Rába György</i> : Prosper Mérimée : Colomba	102
<i>Szepessy Tibor</i> : Falus Róbert : Sophoklész	106

1

TÁRSASÁGI HIREK

Ara: 8.— Ft

Előfizetés félévre: 12.— Ft

ИСТОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

1955

№ 1

Ю х а с, Г.: Юношеские произведения Чоконаи	1
Пирнат, А.: Ференц Форгач	17
Надь, М.: Мор Йокаи: Бедные богачи	32
Т а м а ш, А.: Зольтан Шомло	41

ДИСКУССИЯ

Б о р ж а к, И. О примечаниях к роману М. Йокаи: « <i>És mégis mozog a föld</i> ». «И все-таки движется земля»	65
Ж а д а н ь и Надь, А.: Примечания к учебнику по литературе для 3 класса гимназии	66

ОБЗОР КНИГ

Д ь е р д ь а и, А.: Виктор Гюго на венгерском языке	70
Ф е к е т е, Г.: Дьюла Иййеш: Озоринский пример	74
Р е з, П.: Стендал: Красное и белое	81
В а р г а, И.: Жигмонд Мориц: «Красноголовка»	86
Н е м е ш к ь у р т и, И.: Гончаров: Обломов	88
К о в а ч, Э.: Алоис Йирашек: Против всех	91
О л ь т в а н ь и, А.: Библиография венгерской литературы 1951—1952 гг.	95
В е б е р, А.: Боброва: Марк Твен	97
Т а м а ш, А.: Георгий форстер: Избранные сочинения	100
Р а б а, Дь.: Проспер Мериме: Коломба	102
С е п е ш ш и, Т.: Роберт Фалуш: Софокл	106

ИЗВЕСТИЯ

HISTOIRE LITTÉRAIRE

1955.

№ 1.

<i>Géza Juhász: Oeuvres de jeunesse de Csokonai</i>	1
<i>Antal Pirnát: Ferenc Forgách</i>	17
<i>Miklós Nagy: Mór Jókai: Les riches pauvres</i>	32
<i>Attila Tamás: Zoltán Somlyó</i>	41

DISCUSSION

<i>István Borzsák: Remarques sur les notes de la nouvelle édition du roman de Jókai, intitulé «És mégis mozog a föld» (Et pourtant, elle se meut)</i>	65
<i>Árpád Zsadányi Nagy: Intervention concernant le manuel de littérature hongroise de la IIIe classe des lycées</i>	66

REVUE DE LIVRES

<i>Albert Gyergyai: Victor Hugo en hongrois</i>	70
<i>Gábor Fekete: Gyula Illyés: L'exemple d'Ozora</i>	74
<i>Pál Réz: Stendhal: le Rouge et le Blanc</i>	81
<i>József Varga: Zsigmond Móricz: La petite fillette rousse</i>	86
<i>István Nemeskürty: Gontcharov: Oblomov</i>	88
<i>Endre Kovács: Alois Jirasek: Contre tout le monde</i>	91
<i>Ambrus Oltványi: La bibliographie de la littérature hongroise 1951—52</i>	95
<i>Antal Wéber: Bobrova: Mark Twain</i>	97
<i>Attila Tamás: Georg Forster: Oeuvres choisies</i>	100
<i>György Rába: Prosper Mérimée: Colomba</i>	102
<i>Tibor Szepessy: Róbert Falus: Sophocle</i>	106

NOUVELLES DE L'ASSOCIATION

Terjeszti a Posta Központi Hírlapiroda Budapest, V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850

Előfizetés, személyes ügyfélszolgálat

Budapest, V., József nádor tér 1. üzlethelyiség: Telefon: 183-022